

akademisk

academic quarter

Aalborg Universitet

Volume 21 12 • 2020

tidsskrift for humanistisk forskning

Sønderjysk genforening

The Reunification
of Southern Jutland

1920

2020

Akademisk kvarter
Tidsskrift for humanistisk forskning

Academic Quarter
Journal for humanistic research

Redaktører | Issue editors
Rune Delfs, Aalborg Universitet
Mirjam Gebauer, Aalborg Universitet
Jørgen Kühl, Europa-Universität Flensburg
Kordinerende redaktør | Coordinating editor
Kim Toft Hansen, Aalborg Universitet

Ansvarshavende redaktører | Editors in chief
Jørgen Riber Christensen, Kim Toft Hansen & Søren Frimann

© Aalborg University | Academic Quarter 2020

Tidsskriftsdesign og layout | Journal design and layout:
Kirsten Bach Larsen

ISSN 1904-0008

Yderligere information | Further information:
<http://akademiskkvarter.hum.aau.dk/>

Regarding illustrations for articles and video-essays, Academic Quarter refers to common practice within academic publishing, which involves a fair use of illustrations as part of critical scrutiny and clarification purposes. We urge our contributors to seek permission to print/reuse material from the copyright holders, while maintaining the quotation right for research and educational purposes. Academic Quarter is a free, open-access, publicly funded and non-profit journal hosted by a state university without resources for copyright acquisition. Should there, contrary to expectation, be violated copyright holders, please contact the editors.

**DANMARKS FRIE
FORSKNINGSFOND**
INDEPENDENT RESEARCH
FUND DENMARK

Akademisk kvarter er optaget på Forsknings- og Innovationsstyrelsens autoritetsliste.

Akademisk kvarter er finansieret af Det Frie Forskningsråd med bevillingerne
ID: DFF – 7013-00013 og 9151-00006B.

Academic Quarter is authorized by the Danish bibliometric system, and the journal is subsidized by Danish Council for Independent Research | Culture and Communication Grant nos.
ID: DFF – 7013-00013 and 9151-00006B.

Indhold | Contents

Sønderjysk genforening 1920 / 2020 <i>Rune Delfs, Mirjam Gebauer, Jørgen Kühl</i>	4
Genforening eller Slesvigs deling? <i>Hans Christian Davidsen</i>	14
Den nationale tilgang til afstemningen i Slesvig i 1920 i en globaliseret tid National og regional dansk identitet i Sønderjylland. Narrativer om danskhed i 1920 og 1933 <i>Katrine Crone</i>	24
Ti interviews i anledning af 100-året for Genforeningen <i>Peter Buhrmann</i>	38
Identifying Outside the Box. An analysis of identification patterns among members of the German minority in Denmark <i>Annika Zepke</i>	49
1920-grænsen: national optimal, økonomisk katastrofal? Et overset aspekt af den slesvigske model <i>Martin Klatt</i>	60
Plebiscite Notgeld from Schleswig 1919-1921. Propaganda or Money-spinner? <i>Klaus Tolstrup Petersen</i>	74
En "grafisk imperativ" som sætningsgrænse <i>Irene Simonsen</i>	90
Det fundne og det tabte: To nationer under Gud. Kaj Munk og det sønderjyske spørgsmål <i>Christian Grund Sørensen</i>	103
Den uforløste hjemve. Marsklandets mørke natur i Theodor Storms <i>Skimmelrytteren</i> <i>Jonas M. Hoek</i>	114
Grænseland og grænseerfaringer i Gynther Hansens forfatterskab <i>Johs. Nørregaard Frandsen</i>	126

Sønderjysk genforening 1920 / 2020

Jørgen Kühl

er rektor for A.P. Møller Skolen i Slesvig/Tyskland og honorar-professor i mindretalsforskning ved Europa-Universität Flensburg. Hans forskning omhandler nationale mindretal og grænser i Europa. Har skrevet og udgivet en lang række værker; herunder bøgerne Tyskere i Øst (1997), Den dansk-tyske mindretalsmodel og Europa (2003), Ein europäisches Modell? (sammen med Robert Bohn, 2005) og Sydslesvigs danske historie (sammen med Lars N. Henningsen, René Rasmussen og Martin Klatt, 2009, 2013).

Mirjam Gebauer

er lektor i tysk litteratur og kulturhistorie ved Aalborg Universitet. Hendes forskning omfatter arbejde med natur-kultur-opfattelser, postmigration og kulturel hybriditet. Har udgivet bøgerne Reframing Migration, Diversity and the Arts: The Postmigrant Condition (sammen med Moritz Schramm, Sten Pultz Moslund, Anne Ring Petersen, Hans Christian Post, Sabrina Vitting-Seerup og Frauke Wiegand, 2019) og Rhythms Now: Henri Lefebvres Rhythmanalysis Revisited (sammen med Steen Ledet Christiansen, 2019).

Rune Delfs

er uddannet cand.mag. i tysk og mediefag. Han afsluttede studiet ved Aalborg Universitet og blev derefter ansat som videnskabelig assistent for bl.a. tysk virksomhedskommunikation, litteraturhistorie og mediekultur. Hans fokus ligger på dansk-tyske relationer indenfor kultur- og filmhistorie. Særligt kan der fremhæves arbejdet om den danske filminstruktør Lars von Trier og hans referencer til tysk litteratur, film og historie. For tiden er Rune Delfs aktiv som oversætter i København og arbejder som freelance forfatter på en bog til tyskundervisningen i Danmark.

Abstract

Denmark's reunification with the Southern Jutland parts of the country, a result of the treaty of Versailles after World War I, took place on July 9, 1920 after a referendum in February the same year. This referendum would determine the geopolitical shape of Denmark which has lasted until our days. On both sides of the new border emerged minorities who felt that they belonged to the country on the other side of the border. Thus, the reunification of Southern Jutland with Denmark did not appear to everyone involved as a success. However, the reunification can be regarded as an important momentum in the Danish-German relationship, not only from a geopolitical perspective, but also from a cultural one. This relationship which was developed through the course of many centuries can be traced in numerous works of art, music and literature. In this issue of *Academic Quarter* the centenary of the reunification is used as an occasion for an interdisciplinary view on the historical event itself and the discourses which revolved around it.

Keywords: Southern Jutland reunification, Danish-German relations, intercultural interaction in the borderland, border culture, minorities.

2020 er på mange måder et bemærkelsesværdigt år. Det er året, hvor Covid-19-pandemien dominerede hele verden og afstedkom mange undtagelses- og særregler, som næppe mange havde haft fantasi til at forestille sig for et års tid siden. Staterne og samfundene er blevet præget af begrænsninger i det civile og private liv, som med ét har defineret grænser og påbud for adfærd. Maskepligt, afstandskriterier, nedlukning af det kollektive liv, begrænsning af kontaktpersoner, nødvendige hensyn til risikopatienter og mere til har for mange været en udfordring, og er blevet oplevet som grænseoverskridende, selv om der generelt findes stor forståelse for nødvendigheden.

2020 skulle i Danmark og Tyskland have været præget af noget helt andet. Det er det officielle dansk-tyske kulturelle venskabsår, som skulle have budt på et stort udvalg af tyske kulturelle tilbud i Danmark og danske i Tyskland, som hver især skulle sætte nabolandet og de fælles kulturelle bånd og inspirationskilder på dags-

ordenen (Danmark i Tyskland. Udenrigsministeriet, n.d.). Kun en del af aktiviteterne kunne gennemføres som planlagt, en del blev afholdt virtuelt – ligesom mange andre aktiviteter, møder, konferencer, udstillinger, events m.v. flyttede fra det fysiske til det virtuelle rum.

2020 er også 100-året for grænsedragningen mellem Danmark og Tyskland som følge af fredsslutningen efter Første Verdenskrig. Det skulle også markeres med en stor buket af arrangementer. Covid-19-pandemien forhindrede imidlertid også her gennemførelsen af de fleste, herunder den store folkefest med kongelig deltagelse på Dybbøl Banke (Genforeningen 2020, n.d.). På grundlag af bestemmelserne i Versailles-fredstraktaten fra 1919 blev der den 10. februar og 14. marts 1920 gennemført folkeafstemninger i det nordlige og mellemste Slesvig. Resultatet blev, at Nordslesvig blev forenet med Danmark.¹ Det fejres på dansk og i Danmark som genforeningen. Derved opstod det tyske mindretal i det, vi i daglig tale betegner som Sønderjylland. Mellemslesvig forblev ved Tyskland, og dermed opstod det moderne danske mindretal.

Mindretallene på begge sider af grænsen opfattede sig selv som tabere og havde hver især et genforeningshåb med nabolandet, som de følte sig sprogligt, kulturelt og historisk knyttet til. Danskerne i Nordslesvig blev med genforeningen til flertal og måtte finde sig til rette i denne rolle. Det tyske mindretal måtte tilsvarende finde sin rolle som mindretal, hvilket var alt andet end nemt. Ved folkeafstemningen i februar 1920 havde der været flertal for Tyskland i de tre købstæder Tønder, Aabenraa og Haderslev samt i en række landsogne. Her ville tyskerne ikke affinde sig med en grænsedragning, der ikke tog hensyn til deres selvbestemmelsesret. Det tyske mindretal krævede en grænserevision og ønskede at vende tilbage til Tyskland (Becker-Christensen 1984, 1990). Det blev fastholdt, selv om Danmark etablerede en liberal mindretalspolitik, der forsøgte at imødekomme mindretallets kulturelle, sproglige og kirkelige behov. Kravet blev radikaliseret, da nazisterne kom til magten i Tyskland i 1933, og i det tyske mindretal skete der en hurtig selvnazificering. Håbet om en grænserevision var blevet til en forventning, som aldrig blev indfriet. Nordslesvig kom ikke tilbage til Tyskland, modsat andre grænseegne med tyske mindretal, som Hitler-Tyskland annekterede. I stedet blev hele Danmark besat, og mange hundrede unge tyske fra Sønderjylland meldte sig til de ty-

ske tropper. Først med det tyske nederlag i maj 1945 og befrielsen af Danmark valgte det tyske mindretal at anerkende grænsen og erklærede sin loyalitet over for den danske konge. Det forhindrede dog ikke retsopgøret. Det førte til, at flere end 3.000 medlemmer af det tyske mindretal blev interneret og siden dømt i retsopgøret efter besættelsen, til dels på grundlag af straffelove med tilbagevirkende kraft (Bohn, Danker, og Kühl 2001). Tyske private og kommunale skoler blev lukket, bygningerne konfiskeret, og da private tyske skoler kunne genåbne fra 1946, var det uden eksamensret.

Da genforeningen af Nordslesvig i juli 1920 blev markeret med en folkefest på Dybbøl Banke, lovede regeringschefen Niels Neergaard, at de resterende danske syd for den nye grænse ikke ville blive glemte. Det blev dagen derpå bekræftet af kong Christian X., da han ved den nye grænseovergang i Kruså mødte en flok danske fra Flensborg og omegn. De opfattede sig selv som danske forposter, der levede i håbet. Håbet blev næret af støtte fra den danske stat og det danske civilsamfund, men grænsen blev aldrig flyttet. Efter 1945 oplevede det danske mindretal massiv tilstrømning, og håbet om en grænseflytning fik næring også blandt Sydslesvigaktivister i Danmark. De skiftende folketingsflertal og regeringer fastholdt dog befrielsesregeringens klare udsagn af 9. maj 1945 om, at "grænsen ligger fast" (Henningesen 2013).

Mens landegrænsen forblev fast, var de nationale og kulturelle grænser derimod meget flydende. Det danske mindretals medlemstal voksede nærmest eksponentielt de første tre år efter befrielsen. Den kulturelle hovedforenings medlemstal steg fra 2.700 i 1945 til knap 70.000 i 1948. Elevtallet i de danske skoler steg i samme tidsrum fra godt 400 til over 14.000. Det danske mindretal var blevet til en massiv hjemstavnsbevægelse, der som hovedmål havde en grænseflytning. Det skete dog aldrig. I stedet opstod en vesttysk stat i 1949, som hurtigt lagde ødelæggelserne bag sig og oplevede én lang økonomisk vækstperiode, der blev betegnet som "Wirtschaftswunder", det vesttyske økonomiske mirakel. Jo mere den vesttyske økonomi voksede, jo mindre blev den danske bevægelse. Resultatet kunne aflæses på aktivitetstallene: Midt i 1950'erne var elevtallet næsten halveret, medlemstallet i den kulturelle forening SSF var faldet til 40.000 med fortsat faldende tendens, det politiske mindretalsparti SSWs valgresultater faldt kontinuerligt siden højdepunktet ved landdagsvalget i 1947, hvor der var knap

100.000 stemmer på danske kandidater. I 1954 mistede det danske mindretal sin politiske repræsentation i landdagen i Kiel, da det med 42.000 stemmer ikke kunne klare tærsklen på 5%. Det medførte kritik og udbredt forargelse i Danmark, hvor det tyske mindretals parti i 1953 havde opnået et folketingsmandat med 9.700 stemmer. Grænsen mellem dansk og tysk, mindretal og flertal var tegnet hårdt op, selv om overgangene på mikroniveau fortsat kunne være flydende med tilgang fra, men efterhånden især med overgange til flertallene.

Den hårde grænse i øst-vest-konflikten i den Kolde Krig kom grænselandet til undsætning. Da Vesttyskland i oktober 1954 søgte optagelse i NATO, bød den danske regering det velkommen, men nævnte behovet for at finde løsninger på mindretalsproblemer i Sydslesvig. Det resulterede i den dansk-tyske mindretalsordning med et resultatpapir undertegnet af de danske og vesttyske regeringsdelegationer den 28. marts, og den 29. marts 1955 fulgte fremsættelsen af de ensidige, men indholdsmæssigt nærmest identiske København-Bonn Erklæringer om hhv. det tyske og danske mindretals status og rettigheder. Den fælles forsvars- og sikkerhedspolitiske interesse koblet med økonomisk samarbejde faciliterede en positiv udvikling i grænselandet. København-Bonn Erklæringerne fik en meget positiv virkningshistorie, som med mange små skridt og periodiske tilbageslag på afgørende vis bidrog til at fremme mindretallenes integration, men også forståelsen mellem dansk og tysk i grænselandet (Kühl 2005). Allerede ti år senere blev der første gang talt om en særlig model med europæisk signalkraft. Den slog dog først igennem 25 år senere.

Med Murens Fald i 1989 fik den dansk-tyske mindretalsmodel fornyet interesse, og de to regeringer præsenterede den endog i fællesskab på internationale konferencer (Kühl 2002). I grænselandet skete der også en tilnærmelse, hvor nye aktører og generationer kunne overvinde efterkrigstidens grænser. Flertallene gjorde i stadig højere grad brug af mindretallets tilbud, og mindretallene blev i stigende grad afhængige af, at flertallets familier valgte mindretalsinstitutioner for deres børn.

I 2001 ophørte grænsekontrollen mellem Danmark og Tyskland, da Schengenaftalen om bortfald af kontrol ved de indre EU-grænser blev implementeret. Der blev etableret vandre- og cykelstier langs den 69 km lange grænse. Passet blev tit glemt derhjemme, og

der foregik en nærmest uhindret interaktion over grænsen. EU's Interreg-programmer med stor økonomisk støtte spillede en stor rolle for grænseoverskridende projekter på mange forskellige områder. Grænselandet var blevet en grænseregion, hvor begge sider nød godt af komplementære kompetencer og komparative fordele. Den europæiske flygtningekrise i 2015 førte til genindførelsen af grænsekontrollen i januar 2016. Den åbne grænse blev vanskelig at passere ved de officielle grænseovergange. Men ind imellem bilovergangene var der fortsat fri passage. I 2019 rejste Danmark et vildsvinehegn langs hele grænsen for at holde svinepesten, der kunne true den danske svineeksport, ude af landet. Det blev af mange i grænselandet og særligt i Sydslesvig opfattet som afgrænsning, selv om der med regelmæssige afstande faktisk findes låger i hegnet, der kan åbnes og passeres uden besvær. Den symbolske virkning var dog stor, og hegnet skæmmer landskabet. Ikke desto mindre er sameksistensen som regel god og upåvirket af både grænsekontrol og vildsvinehegn. Begge lande påskønner det gode samarbejde og opfatter mindretallene som vigtige aktører, endog brobyggeri mellem de to lande og kulturer (*Magasinet Grænsen* 2020). I 2016 nævnte den danske regerings nye tysklandsstrategi eksplicit de to mindretal som værdifulde medspillere. På samme tid opstod, tilskyndet af Bertel Haarder, ideen om, at den dansk-tyske mindretalsmodel var af så stor international betydning, at den burde anerkendes som immateriel verdenskultur.

I anledning af 100-året for grænsedragningen udarbejdede de to lande med inddragelse af de to mindretal en ansøgning til UNESCO. Mindretalsmodellen og sameksistensen mellem mindretal og flertal skulle anerkendes som verdenskultur. Det var meningen, at den danske og tyske regering skulle underskrive den fælles ansøgning den 14. marts – just på 100-årsdagen for afstemningen i Zone II. Samme dag lukkede Danmark imidlertid grænsen grundet forholdsregler mod Covid-19-smitte. Grænsen blev effektivt lukket ned for alle, der ikke havde noget nødvendigt ærinde såsom arbejde eller lægebesøg. Mindretallene havde ikke noget ærinde, der afstedkom en særordning, mens pendlere kunne krydse grænsen for at komme til og fra arbejde. Alle grænseovergange blev spærret. Interaktionen blev indefrosset. I begyndelsen fandtes der udbredt forståelse for grænselukningen på begge sider af grænsen, men snart kritiserede de to mindretal i fælles erklæringer de

negative følgevirkninger. De savnede forbindelse til det land, de føler sig knyttet til. De ønskede, at den gode interaktion hen over grænsen kunne genskabes. Først på 100-årsdagen for grænsedragningen den 15. juni 2020 blev grænsen genåbnet. Ved samme lejlighed holdt statsminister Mette Frederiksen en tale på Dybbøl banke, hvori hun bl.a. bekræftede løftet om, at de danske i Sydslesvig ikke skulle blive glemt. Løftet blev tilmed udvidet til også at omfatte det tyske mindretal, og på tysk udtalte hun: "Auch Ihr gehört zu Dänemark. Der er plads til alle stemmer" (Frederiksen 2020). Dermed blev grænsen mellem flertal og mindretal symbolsk ophævet, selv om der fortsat er forskel. Den sønderjyske genforening blev afsluttet, da det tyske mindretal blev fuldt inkluderet som del af det danske samfund.

Den dansk-tyske grænseerfaring rummer både tragiske og positive elementer. Grænsen opstod på baggrund af Første Verdenskrig, mindretalsordningerne på baggrund af Anden Verdenskrig og midt i den Kolde Krig. Fjendskabet blev vendt til naboskab og i mange tilfælde venskab. I 100-året for grænsedragningen fejrer begge lande og begge mindretal grænsen som en succeshistorie, som en positiv mesterfortælling. Vejen frem til udsoning og venskab i 2020 har dog været præget af genvordigheder. Ikke desto mindre bruges 1920 som et fjernt spejl, og undertiden projiceres nutidens positive grænseerfaringer tilbage til situationen for 100 år siden. Dermed forvrænges og skævvrides erfaringen imidlertid, da grænsedragningen dannede udgangspunktet for den lange, samlet set positive udvikling. Det var ikke grænsen, der skabte grænsefreden. Det var først noget, der opstod efter mange årtier.

100-året for grænsedragningen mellem Danmark og Tyskland danner bagtæppet for denne udgave af Akademisk Kvarter. I dette temanummer om grænser sættes der fokus på grænser mellem dansk og tysk, forskelle og ligheder samt på grænseerfaringer i historie, nutid, litteratur og sprog. I ti artikler belyses forskellige sider af grænseerfaringerne.

I den første artikel beskriver og diskuterer **Hans Christian David- sen** begrebsdannelsen omkring grænsedragningen, der på dansk side traditionelt omtales som genforeningen, men i lige så høj grad var udtryk for det historiske hertugdømme Slesvigs deling. Han betragter den nationale tilgang til afstemningerne for 100 år siden ud fra en globaliseret vinkel og påpeger forskellige diskurser.

Katrine Crone belyser den nationale og regionale danske identitet i Sønderjylland ved at stille skarpt på narrativerne om danskheden i årene 1920 og 1933. Hun påpeger, at der ved siden af det nationale narrativ i Danmark også fandtes et regionalt sønderjysk narrativ, som kom til at spille en stor rolle i 1933, da grænsen kom under pres fra det tyske mindretals revisionskrav.

Peter Buhrmann gør brug af interviews som afsæt for sit bidrag i anledning af grænsedragningsjubilæet. Han har ført samtaler med ti personer i grænselandet med fokus på det tyske mindretal og det danske i Sønderjylland. På denne baggrund viser hans mikroundersøgelser mentale, nationale og kulturelle mind-sets i dag, hvor spørgsmålet om identitet er meget forskelligt og mere flydende end andetsteds.

Annika Zepke giver ligeledes ved hjælp af interviews et billede af identitet i det tyske mindretal. Ud fra seks interviews med personer, der opfatter sig selv som del af mindretallet i Sønderjylland, viser hun forskellige identifikationsformer.

Martin Klatt belyser grænsedragningen ved at undersøge de økonomiske konsekvenser af Slesvigs deling, hvor markeder og baglande blev skåret over. Han stiller spørgsmålet, om grænsedragningen reelt var en økonomisk katastrofe, der betød, at en relativt velstående region blev til to yderregioner med økonomisk marginalisering fastlåst i en national konflikt.

Klaus Tolstrup Petersen belyser en ofte overset side af grænsedragningsprocessen: udstedelsen af nødpenge i årene 1919-1921. Han viser, hvordan nødpengesedler samtidig blev brugt til at fremme nationale dagsordener, og dermed kan de tolkes som midler til national propaganda.

Irene Simonsen sammenligner brugen af udråbstegnet i dansk og tysk med henblik på undervisning af tyske modersmålsbrugere i grænselandet i dansk som fremmedsprog. Hendes datasæt omfatter tyske, L1-danske (skrevet af danske modersmålstalende) og L2-danske (skrevet af studerende med dansk som fremmedsprog), mails og kommentarer skrevet af universitetsstuderende og journalister. Hun påviser forskelle i brugsfrekvensen i de to genrer og i brugen af tegnet i forskellige talehandlinger afhængigt af, om der er tale om L1- eller L2-tekster.

Christian Grund Sørensen fokuserer i sin artikel på Kaj Munks holdning til det sønderjyske spørgsmål. Herved inddrager og do-

kumenterer han ved hjælp af flere af Munks tekster en ambiguitet, der gjorde sig gældende hos Munk ift. Tyskland og det Tredje Rige. Der fremhæves, at Munk på den ene side gjorde sig stærk for at bygge (mental, åndelig) bro til nabolandet, men ligeledes også talte for et forsvarsværk og en front mod syd.

Jonas M. Hoeck undersøger, hvordan forholdet mellem menneske og natur fremstilles i den tyske forfatter Theodor Storms berømte novelle *Skimmelrytteren (Der Schimmelreiter)* (1888). Denne økokritiske læsning viser, at marsklandets mørke natur ikke hører ind under de naturlandskaber, som siden romantikken har været del af et idylliseret naturbillede. Tværtimod opfattedes det nordfrisiske og sønderjyske marskland som et uheimligt (unheimliche) sted, en udkantsnatur der ikke regnes med som del af det nationale landskab.

Johannes Nørregaard Frandsen undersøger identitetsproblematikker i grænselandet, som de fremstilles i Gynther Hansens forfatterskab. Dette er præget af forfatterens egne erfaringer med en opvækst i et hjemmetysk miljø tæt på Aabenraa, som kommer under pres i besættelses- og senere hen i efterkrigstiden. Artiklen kommer ind på romanerne *Der må være noget mere* (1983), *De flygtende* (1986) og *Lysninger* (1987), novellesamlingen *Grænser* (1987) og endelig romantrilogien *Hitler, min far og mig* (1988), *Soldaterne* (1989) og *Danskerne* (1990).

Bidragene i dette temanummer belyser grænser mellem nationer, sprog, landskaber og kulturer i hundredåret for grænsedragningen og genforeningen. De viser, at grænserne mellem dansk og tysk ikke altid er ligefremme. Der er tale om overgangszoner og hybrider frem for absolutte afgrænsninger mellem to lande, sprog og kulturer. Der findes konkurrerende diskurser og narrativer; men i forskellige sammenhæng har de forskellig vægt og relevans. Flere af bidragene omhandler og behandler identitetsspørgsmål. Det viser sig, at begrebet identitet i praksis er vanskeligt at benytte, når forskelle og ligheder skal beskrives. Det er mere relevant at tale om identifikationer, hvis intensitet varierer. I grænselandet findes der flere optioner, flere tilbud, flere alternativer. Der er ikke tale om et simpelt enten-eller, i praksis findes der både-og. Menneskene i grænselandet er ikke bundet af absolutte nationale valg. I mange sammenhænge er de relative, situations- og kontekstafhængige. De er foranderlige og påvirkelige over tid. Dermed ligger der i den sønderjyske genforening for 100 år siden tillige en nutidsrelevans,

som kan bidrage til at nuancere diskurser om nationalitet, identitet, identifikation og tilhørsforhold i grænselands mellem forskellige dominerende sprog og kulturer.

Referencer

- Becker-Christensen, Henrik. 1984. *Dansk mindretalspolitik i Nord-slesvig*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Becker-Christensen, Henrik. 1990. *Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-32, I-II*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Bohn, Robert, Uwe Danker og Jørgen Kühl, red. 2001. *Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-45*, Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Danmark i Tyskland. Udenrigsministeriet. n.d. "Det dansk-tyske Kulturelle Venskabsår 2020." Tilgået 4. december, 2020. <https://tyskland.um.dk/da/kultur/venskabsaar2020/>
- Frederiksen, Mette. 2020. "Mette Frederiksens tale ved genforeningsarrangement 2020." *DanskeTaler.dk*. 15. juni, 2020. Tilgået 4. december, 2020. <https://dansketaler.dk/tale/mette-frederiksens-tale-ved-genforeningsarrangement-2020/>
- Genforeningen 2020. n.d. Tilgået 4. december, 2020. <https://genforeningen2020.dk/>
- Henningsen, Lars N., red. 2013. *Sydslesvigs danske historie*, 3. udg. Flensborg: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.
- Kühl, Jørgen, red. 2005. *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning – Syddansk universitet.
- Kühl, Jørgen, red. 2002. *En europæisk model? Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1945-2000*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Magasinet Grænsen*. 2020. Særnummeret om det dansk-tyske venskabsår 2020. Nr. 4, august, 2020.
- Schultz Hansen, Hans. 2019. *Genforeningen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Noter

- 1 Der er udkommet en række bøger i anledning af genforeningsjubilæet. Schultz Hansen 2019 giver en koncis fremstilling af baggrunden.

Genforening eller Slesvigs deling?

Den nationale tilgang til afstemningen i Slesvig i 1920 i en globaliseret tid

Hans Christian Davidsen

Kulturredaktør ved Flensborg Avis. Forfatter til bøgerne „I Krig & Kærlighed“, Gyldendal 2018, sammen med Karsten Skov, „Danmark syd for grænsen“, Hovedland 2019, samt „Heling og deling“ (redaktion), Hovedland 2020.

Abstract

In an era of globalization with new standards for politically correct everyday language, it is remarkable that there are still historic events which in Danish everyday language are being considered in a very isolated Danish context.

This applies for example to the so-called „reunification“ in 1920, which is a common Danish term for the integration of North Schleswig into Kingdom of Denmark after World War I.

The term „reunification“ is just one perspective on this very historic event. There are also other perspectives on the outcome of the plebiscites in the former Duchy of Schleswig in 1920 and therefore new narratives are emerging these years. In the Danish discourse, however, the national approach to the plebiscites in Schleswig is still the dominating one even at a time when many historic perceptions are being reviewed.

Keywords: Danish, german, borderland, history, plebiscite, Schleswig, reunification, 1920

Indledning

„Vi taler om Genforening. Sagen er, at aldrig i vor tusindaarige Historie har Sønderjylland været et med Danmark. Først nu sker det efter Sønderjydernes egen lykkelige Vilje“.

Statsminister Niels Neergaard udtalte disse ord ved den store genforeningsfest på Dybbøl Banke den 11. juli 1920.

Niels Neergaard tog munden fuld, når han talte om tusind år. Det var nok nærmere 800 år. Men Neergaard havde ret i en vigtig pointe. I århundreder havde Sønderjylland eller Slesvig været et område for sig. I 1920 vendte man ikke tilbage til en gammel situation. Man skabte en ny (Rasmussen 2020, 16-31).

2020 er hundredåret for afstemningen i Slesvig i 1920. Officielt er det Sønderjyllands „genforening“ med kongeriget Danmark, som markeres henholdsvis fejres i Danmark.

Når statsminister Neergaard i 1920 fremhævede, at Sønderjylland - i vid udstrækning identisk med territoriet Slesvig - aldrig havde været ét med Danmark, hvordan kan det så være, at man i den offentlige diskurs i Danmark benævner indlemmelsen af den landsdel, der også kaldtes Nordslesvig, som en „genforening“? Er der tale om en isoleret dansk fortolkning af begivenheden? Og findes der andre perspektiver på grænsedragningen gennem det tidligere hertugdømme Slesvig i 1920?

Det er nogle af de spørgsmål, der i det følgende skal gøres et forsøg på at besvare.

Historisk baggrund

Hertugdømmet Slesvig (datidens betegnelse for Sønderjylland) var frem til 1864 et landområde, der var underlagt den danske konge som lensherre. Den danske hertug var indtil dette tidspunkt såvel hertug eller medhertug som konge i hertugdømmet Slesvig.

Kongeriget Danmark var således i personalunion med det både dansk- og tyskprægede Slesvig, og kongeriget var samtidig i personalunion med de sydligere beliggende hertugdømmer Holsten og Lauenburg, der var rent tyskprægede og frem til 1806 en del af det politiske konglomerat Det Tysk-Romerske Rige og fra 1816 medlem af Det Tyske Forbund, et forbund af 35 tyske lande og fire fristæder.

Men Slesvig og Holsten havde helt siden 1460 været betragtet som en helhed set fra et tysk perspektiv. Den plattyske sætning „unde dat se bliven ewich tosamende ungedelt“ („og at de bliver evigt sammen udelt“) fra Ribe-overenskomsten fra 1460 kom til at spille en vigtig rolle i den tyske og slesvig-holstenske retorik og selvopfattelse (Fanø 1977, 94-117).

Ribe-overenskomsten var en håndfæstning mellem den danske konge, Christian den Første, og den holstenske adel, og blev senere i den nationale kamp i 1800-tallet mellem dansk og tysk i Slesvig de tyskorienterede slesvig-holsteneres politiske krav om, at Slesvig og Holsten var at betragte som en helhed.

Allerede i 811 havde Ejderen vundet anerkendelse som rigsgrænse mellem daner og franker, og i 1025 under Knud den Store bekræftedes grænsefloden som rigsgrænse af den tyske kejser.

Slesvig begyndte fra 1232 at udvikle sig til et særligt territorium, hvor hertugerne gradvist overtog de fleste af kongens kompetencer. Godt 100 år senere, fra 1326, havde hertugerne opnået en overtagelse af alle den danske konges beføjelser. I 1375 uddøde den slesvigske hertugslægt, og greverne af Holsten-Rendsborg vandt magten over hertugdømmet. Slesvig og Holsten forblev derefter i personalunion helt frem til 1864, og de to områder voksede i realiteten sammen til en politisk enhed (Rasmussen 2011, 338-39).

Fra 1830 opstod de nationale vækkelser i Slesvig, og et afgørende konfliktpunkt mellem den frisiskfødte embedsmand Uwe Jens Lornsen, der propaganderede for et forenet Slesvig-Holsten, og den nationale dansksindede professor Christian Paulsen blev, hvorvidt Slesvig skulle være tættest forbundet med Holsten eller med Danmark (Grænseforeningen.dk om Uwe Jens Lornsen).

Efter Treårskrigen 1848-1850 (også kendt som „Den første Slesvigske Krig“) indgik Danmark i Londontraktaten aftaler med stormagterne om, at Slesvig ikke måtte inkorporeres i kongeriget (Adriansen et al. 2011, 132-133).

I 1863 vedtog den danske regering alligevel Novemberforfatningen, der var en fællesforfatning for kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig. Dette bragte Danmark på kollisionskurs med de tysksindede borgere i Slesvig, Holsten og de tyske stater inden for Det Tyske Forbund. Hos stormagterne var der heller ikke hjælp at hente. Det vil sige, at stormagterne de facto anerkendte, at Slesvig og Danmark ikke var at betragte som en helhed.

Efter det danske nederlag i krigen i 1864 blev Slesvig og Holsten indtil 1867 forvaltet af henholdsvis Preussen og Østrig, men efter det østrigske nederlag i krigen mod Preussen i 1866, blev Slesvig og Holsten med virkning fra 1867 indlemmet i Preussen som provinsen Slesvig-Holsten, og dermed fortsatte man fra tysk henholdsvis preussisk side at betragte de nu tidligere hertugdømmer som en helhed.

Diskursen under preussisk styre

Statsretsligt betegnes Nordslesvigs forening med Danmark efter folkeafstemningerne i 1920 som „De sønderjyske Landsdeles indlemmelse i Danmark“ (Adriansen et al. 2011, 343-344). I samtiden blev begivenheden også omtalt som „Sønderjyllands tilbagevenden“ og „Nordslesvigs tilbagekomst til Danmark“.

På tysk bruges udtryk som „afståelsen“ eller „indlemmelsen i Danmark“ (Adriansen og Schwensen 1995), og disse betegnelser gengiver på samme måde som ordet „genforening“ en isoleret national fortolkning af begivenheden.

Begrebet „genforening“ blev udbredt i årene efter Pragfredens paragraf fem fra 1866. Denne paragraf i fredsaftalen mellem Preussen og Østrig åbnede mulighed for en senere folkeafstemning om de nationale tilhørsforhold i de nordligste områder i Slesvig således, at disse områder kunne blive „forenet“ med Danmark. Der står „forenet“ og ikke „genforenet“ (Wikisource: Prager Frieden, 1866).

Senest i 1869 dukkede begrebet „Nordslesvigs genforening“ op i den danske offentlighed i såvel Nordslesvig som kongeriget Danmark (Dannevirke 1869), og den preussiske forvaltning slog hårdt ned på betegnelsen. Der var steder i Nordslesvig, hvor der blev udbragt skåler for en „genforening“ i mødet mellem rigsdanske og dansksindede sønderjyder, og her var ordren fra den preussiske forvaltning, at der skulle udstedes bøder og forbud (Mackeprang 1910).

Ordet „Gjenforening“ optræder på den store massepetition - det vil sige underskriftindsamling - i 1869, da cirka 27.000 dansksindede sønderjyder skrev under på, at de ønskede en „Gjenforening“ med Danmark på grundlag af Pragfredens paragraf fem (Fabricius et al. 1900).

De dansksindede sønderjyder har således lige siden afståelsen af landsdelen til Preussen betegnet målet for deres nationalitetskamp som en „Gjenforening“.

Diskursen fra 1920

De to forskellige positioner - altså at man fra dansk side uafbrudt fra 1864 har betragtet Nordslesvig/Sønderjylland og kongeriget Danmark som en helhed samt, at man fra tysk side har betragtet hele Slesvig-Holsten som en helhed (inklusive Nordslesvig), kan aflæses af afstemningsplakaterne op til de to afstemninger i Slesvig i 1920. Det gælder i nogen grad afstemningen i den første zone (den zone der blev indlemmet i Danmark i 1920, og som omfattede amterne Tønder, Sønderborg, Aabenraa og Haderslev), men primært afstemningen i den anden zone, det vil sige i Mellemslesvig inklusive Flensborg. Mellemslesvig var betegnelsen for området, der strækker sig fra Lyksborg/Glücksburg ved Flensborg Fjord syd om Flensborg og herfra i et cirka 25-30 kilometer bredt bælte syd for den nuværende dansk-tyske grænse over til Dagebøl/Dagebüll i Nordfrisland samt vadehavsøerne Før/Föhr, Sild/Sylt og Amrum.

I den danske plakatpropaganda bruges gennemgående Dannebrog som optisk symbol på et fællesskab, og der spilles på den fælles fortid. „Stem dig hjem“ er titlen på en plakat lavet af den danske kunstner Thor Bøgelund, og med ordet „hjem“ antydes, at Slesvig/Sønderjylland har været ude og adskilt fra Danmark. Noget lignende gør sig gældende i Thor Bøgelunds afstemningsplakater fra Flensborg, hvor man fra dansk side betonedede en historisk ret til byen. Teksten på en af plakaterne er forfattet af digteren Hans Ahlmann: „I 1000 Aar var du Danmarks By - Du Barn af Danmark blev dansk paany“. (Aasted Schanz og Sørensen 2020, 42-43).

Bemærkelsesværdigt er, at de tysksindede afstemningsplakater ikke benyttede det tyske nationalflag i sort-rød-gylden i propagan-daen, men det slesvig-holstenske flag i blå-hvid-rød, og her er det underforstået, at Slesvig-Holsten opfattes som en helhed. Eksempler på disse plakater er Paul Haases „Wir wollen Deutsch sein wie unsere Väter waren“ og Johann Holtz' plakat „Deutsch“ (Aasted Schanz og Sørensen 2020, 70-71).

Den moderne diskurs

Med jævne mellemrum er de forskellige positioner, det danske og det tyske, dukket op i grænselandet i såvel Sønderjylland som i Slesvig-Holsten. Det sker som oftest i forbindelse med grænselan-

dets forskellige mærkedage og jubilæer - senest op til og under den officielle fejring af „100-året for Danmarks Genforening“.

Det socialdemokratiske medlem af Sønderborg Byråd Bjørn Allerelli Andersen startede i oktober 2019 en offentlig debat, hvor han krævede en tysk accept af ordet „genforening“:

„Det støder mit nationale hjerte, at mindretalstyskerne ikke accepterer det danske ord genforening. Jeg mener, det tyske mindretal klart og offentligt bør anerkende, der er tale om en genforening, og det er det, vi fejrer 100 året for næste år. Mindretallet bør anerkende det faktum, at Sønderjylland kom tilbage til Danmark i 1920. Vil de ikke det, bør de tone rent flag og melde det ærligt ud“. (*Jyd-skeVestkysten* 2019).

Bjørn Allerelli Andersen kritiserer, at officielle tyske tekster arbejder med begrebet grænsedragningen i 1920, og nævnes ordet genforening, bliver det på tysk - Wiedervereinigung - sat i citations-tegn. Det tager han som et udtryk for manglende anerkendelse af genforeningen.

Den tysksindede viceborgmester i Sønderborg Byråd, Stephan Kleinschmidt fra Slesvigsk Parti, fremlagde det tyske mindretals synspunkt således:

„Grunden til, ordet Wiedervereinigung er sat i citationstegn på tysk, er, at det er en oversættelse. Jeg bruger selv ordet genforening på dansk, men for tyskere forstås Wiedervereinigung som genforeningen mellem DDR og Vesttyskland, og det er jo ikke det, der er tale om. Selvfølgelig fejrer tyskerne ikke genforeningen, men har i stedet fokus på folkeafstemningen og den nye grænse, der er resultatet af den.“ (*Flensborg Avis* 2019).

Hverken det tyske mindretal i Sønderjylland eller det danske mindretal i Sydslesvig markerer 2020 som et jubilæumsår for „Genforeningen“, men begge mindretal markerer, at det i 2020 er 100 år siden, at de respektive mindretal opstod i to herbergsstater (en herbergsstat er en betegnelse for den stat, der er hjemsted for et nationalt mindretal).

Jens A. Christiansen, generalsekretær i Sydslesvigsk Forening, det danske mindretals kulturelle organisation, udtalte i samme forbindelse:

„Vi har ingen problemer med, tyskerne ikke kalder det en genforening. Det er der ingen sure miner over. Det er slet ikke noget tema.

Som danskere syd for grænsen lægger vi vægt på den nære tilknytning til Danmark i den nordlige del af Slesvig helt tilbage til 400-tallet. Vi anerkender, at der fra tysk side er fokuseret på, der ikke var tale om en genforening. De lægger vægt på, at hertugdømmet Slesvig-Holsten aldrig var en del af kongeriget. Vi lægger vægt på, der var stærke forbindelser geografisk og statsligt til kongeriget Danmark før 1864". (*Flensborg Avis* 2019).

I et interview i bladet Grænsen forholder formanden for mindretalstyskerne i Bund Deutscher Nordschleswiger Hinrich Jürgensen sig til divergensen i de to forskellige nationale opfattelser:

„Jeg håber, at vi kan få både danskere og tyskere til at forstå, at det ikke er os, der har flyttet os. Det har grænsen. I det tyske mindretal taler vi heller ikke om en fejring af Genforeningen. Faktisk synes vi, det er lidt af en retorisk genistreg at kalde det en genforening. Tværtimod delte man jo Slesvig i 1920, så der blev tale om et Nord- og et Sydslesvig“. (*Magasinet Grænsen* 2019).

Syd for grænsen markerede en tysk jurist, Klaus Alberts fra Kiel, sig i efteråret 2019 med det synspunkt, at „genforening“ er et forkert ord, når det drejer sig om Sønderjyllands/Nordslesvigs indlemmelse i kongeriget Danmark i 1920. Han anskuer i bogen „Volksabstimmung 1920. Als Nordschleswig zu Dänemark kam“ processen i 1920 isoleret fra et statsretsligt perspektiv:

„Man kan slet ikke kalde det for en genforening. I statsretslig forstand var der ganske enkelt tale om erhvervelse af land“ (Alberts 2019, 182-188).

Klaus Alberts hæfter sig ved Niels Neergaards førnævnte tale ved genforeningsfesten på Dybbøl Banke i 1920 og kalder det „bemærkelsesværdigt“, at Neergaard satte spørgsmålstejn ved begrebet „genforening“. Alberts tilføjer, at Neergaard modsagde sig selv, fordi denne i sin tale talte om „det gamle danske Sønderjylland“ og „vort gamle land“ (Alberts 2019, 182-188).

Alberts er af den opfattelse, at Niels Neergaard var underlagt tidens patriotiske stemning i Danmark.

Juristen Alberts fremhæver, at territoriet Slesvig frem til 1864 var et dansk domineret statsforbund (det vil sige den danske helstat, som frem til 1864 var en personalunion) og at Sønderjylland/Slesvig i 1920 indgik i en helt anden form for statsforbund. Slutningen er, at udtrykket „genforening“ er udtryk for en anakronisme.

Alberts forholder sig udelukkende til det statsretslige aspekt og ikke til den emotionelle begrundelse. Valgdeltagelsen i den første zone (Nordslesvig) lå på over 90 procent, og 74,9 procent af de afgivne stemmer var i dansk favør. Dette store flertal af nordslesvigere må uvægerligt have haft en perception, der var identisk med udtrykket „genforening“, som i samtiden blev brugt i Aabenraa-resolutionen vedtaget af Den Nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd den 17. november 1918 samt i det danske Folketings indsigelse af 17. maj 1919 mod at inddrage en tredje afstemningszone (Fink 2019).

På den ene side er der de historiske kendsgerninger, på den anden side den nationale følelses-stemning i Danmark. Den sidste anerkendes af den tysksindede sønderjyde Hinrich Jürgensen, formand for Bund Deutscher Nordschleswiger:

„Jeg tror, det (Genforeningen) er et begreb, som giver udtryk for mange menneskers opfattelse. Om det er juridisk eller historisk korrekt, blander jeg mig ikke i. Under alle omstændigheder bliver det af mange mennesker i Danmark opfattet som en genforening“. (Der Nordschleswiger 2019)

På tysk side - især inden for det tyske mindretal i Sønderjylland - møder man forståelse for det danske synspunkt - blandt andet hos lederen af Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig, Frank Lubowitz:

„Den følte genforening er til at forstå med traumet fra 1864 som baggrund. Det var en triumf igen at blive forenet med den danske befolkning i Nordslesvig, som man i 1864 havde tabt til Preussen“. (Der Nordschleswiger 2019)

Konklusion

Jubilæet i 2020 kan åbne mulighed for et nyt narrativ, der rummer begge nationale historieskrivninger: „Slesvigs deling“ og „Genforeningen“. Slesvig var i århundreder et hertugdømme for sig, før det blev tysk i 1864 og delt mellem dansk og tysk i 1920.

Områdets indbyggere var frem til 1800-tallets nationale modsætninger slesvigere, før de delte sig op i danskere og tyskere eller de nationalt indifferente, de såkaldt „blakkede“. Grænselandets nye grundfortælling kan være med til at give opmærksomhed til begge nationale synsvinkler på begge sider af grænsen og de nationale skel. Ved at fejre Genforeningen med stort G har man i Danmark

valgt ét af flere mulige perspektiver på den sønderjyske historie (Schultz Hansen 2019, 88-99).

En fortælling om „Slesvigs deling“ som et ligestillet alternativ til fortællingen om „Genforeningen“ vil også kunne sættes i relation til debatten om nationalstaten contra globaliseringen samt til debatten om udkantsdanmark. Slesvig var engang et af de mest velstående områder inden for den danske helstat, mens både Sønderjylland og Sydslesvig i dag økonomisk og kulturelt er to periferier inden for deres respektive nationalstater.

Statsretsligt var der ikke tale om en „genforening“, da Nordslesvig i 1920 blev indlemmet som en fuldt integreret del af kongeriget Danmark. Begrebet „genforening“ har dog haft en emotionel betydning for de dansksindede nordslesvigere, der efter 56 års fremmedherredømme, først under Preussen og senere under Det tyske Kejserrige, oplevede at komme tilbage under den danske krone i 1920. Begrebet er dog alene bygget på følelser og ikke mindst betragtet fra en isoleret dansk synsvinkel.

Referencer

- Aasted Schanz, Elsebeth og Sørensen, Nils Arne. 2020. *Grænsen er nået*. Gads Forlag.
- Adriansen, Inge, Dam-Jensen, Elsemarie og Madsen, Lennart S., red. 2011. *Sønderjylland A-Å*. Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Adriansen, Inge og Schwensen, Broder. 1995. *Von der deutschen Niederlage zur Teilung Schlesiens 1918-1920*. Schriftenreihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte.
- Alberts, Klaus. 2019. *Volksabstimmung 1920. Als Nordschleswig zu Dänemark kam*. Boyens Verlag.
- Dannevirke. 1869. „Deres Majestæt!“ [Oversættelse af et åbent brev til den østrigske kejser]. Nr. 205, 4. september, 1869.
- Der Nordschleswiger*. 2019. „Wiedervereinigung: Zwischen Emotionen und Fakten“. 25. oktober, 2019.
- Fabricius, Knud, Hjelholt, Holger, Lund, Hans og La Cour, Vilhelm, red. 1900. *Sønderjyllands historie, 5. bind*. København: C.A. Reitzel.
- Fangel, Henrik, Hoffmann, Erich, Jacobsen, Hans A., og Scharff, Alexander. 1984. *Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie*. Flensborg.

- Fanø, Knud. 1977. "Historie." I *Sønderjylland med Vadehavet og Rømø*, red. Rying, Bent og Jensen, Gregers A., 94-117. Gyldendals egnsbeskrivelser.
- Fink, Jørgen. 2019. "Genforeningen 1920". I *danmarkshistorien.dk*. Aarhus Universitet. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/genforeningen-1920/>
- Flensborg Avis*. 2019. "Politiker kræver, at tysk mindretal anerkender genforeningen". 21. oktober, 2019.
- Grænseforeningen.dk. "Lornsen, Uwe Jens, 1793-1838, slesvig-holstensk aktivist". *Grænseforeningen*. <https://graenseforeningen.dk/om-graenselandet/leksikon/lornsen-uwe-jens-1793-1838-slesvig-holstensk-aktivist>
- Jydske Vestkysten*. 2019. "S-politiker: Tysk mindretal skal anerkende genforeningen". 19. oktober, 2019.
- Magasinet Grænsen*. 2019. "Mindretallene i Grænselandet: 'Det er ikke os, der har flyttet os. Det har grænsen'". Nr. 4, august, 2019. Grænseforeningen. <https://graenseforeningen.dk/magasinet-graensen-nr-4-august-2019/mindretallene-i-graenselandet-det-er-ikke-os-der-har-flyttet-os>
- Mackeprang, Mouritz. 1910. *Nordslesvig 1864-1909*. Gyldendal.
- Rasmussen, Carsten Porskrog. 2011. "Slesvig, Hertugdømmet." I *Sønderjylland A-Å*, red. Adriansen, Inge, Dam-Jensen, Elsemarie og Madsen, Lennart S., 338-39. Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Rasmussen, Carsten Porskrog. 2020. "Sønderjydernes egen lykkelige vilje." I *Heling og Deling – fortællinger og tekster om genforeningen*, red. Davidsen, Hans Christian, 16-31. Hovedland.
- Schultz Hansen, Hans. 2019. *Genforeningen. 100 danmarkshistorier*. Aarhus Universitetsforlag.
- Wikisource: Prager Frieden (1866). [https://de.wikisource.org/wiki/Prager_Frieden_\(1866\)](https://de.wikisource.org/wiki/Prager_Frieden_(1866)). 6. oktober 2011.

National og regional dansk identitet i Sønderjylland

Narrativer om danskhed i 1920 og 1933

Katrine Crone

4+4 PhD-studerende i historie ved Historie og Klassiske Studier, Aarhus Universitet. Arbejder med Sønderjyllands genforening med Danmark, og hvordan genforeningsfester igennem tiden har fungeret som krystallisationspunkt for forskellige forståelser af, hvad dansk national identitet har været og er.

Abstract

The demarcation between Denmark and Germany in 1920 stands as one of the greatest historical events in Denmark. This was evident in the Danish newspapers from Southern Jutland, *Hejmdal*, and *Flensborg Avis*, in which different narratives concerning Danish national identity were constructed in 1920. This article focuses on the main features of these narratives and examines how they seemed significant and identity-making for the Danish people of Southern Jutland. Furthermore, this article aims to clarify how and why these narratives played an important role in 1933 when the border from 1920 came under pressure by the German minority. With the new demarcation in 1920, one might presume that this would foster a more standardised national narrative in the Danish newspapers. However, a significant regional narrative rooted in a regional identity was constructed as well. In 1933 this regional identity remained important when the border was threatened by the German minority's revision claim.

Keywords: Demarcation, reunification, narratives, memory, regional and national identity

Indledning

Den nye grænsedragning mellem Danmark og Tyskland i 1920 blev trukket i overensstemmelse med princippet om folkenes ret til national selvbestemmelse, og indlemmelsen af de sønderjyske landsdele i det danske kongerige var en begivenhed af betydelig national karakter. Det kunne bl.a. ses i den dansksindede sønderjyske presse, hvor forskellige narrativer om danskhed udspillede sig omkring genforeningsbegivenhederne i løbet af 1920. Med Genforeningen skulle man tro, at et ensrettende nationalt narrativ blev det dominerende i Sønderjylland (Christensen 2015, 24). I realiteten udspillede der sig imidlertid sideløbende med fortællingen om en national kongerigsk danskhed et andet narrativ, som adskilte danskheden i Sønderjylland fra den i Danmark og skabte en mere regionalt forankret version af den danske identitet. I denne artikel kortlægges hovedtrækkene i disse to narrativer, og det undersøges, hvordan fortællingerne virkede betydnings- og identitetsskabende. Endelig søger artiklen svar på, hvordan og hvorfor narrativerne igen spillede en rolle i 1933, da kampen om 1920-grænsen blev intensiveret.

Metoder og kilder

Artiklen bygger på aviserne *Hejmdal* og *Flensborg Avis* og deres dækning af begivenhederne i 1920, fordi de som de to største regionale, dansksprogede aviser spillede en helt central rolle i udformningen af narrativerne om danskhed. *Hejmdals* hovedredaktion lå i Aabenraa med tilhørende lokalredaktioner i Rødding og Sønderborg og havde et oplag på 7.200 i genforeningsåret (De Danske Aviser 2017). Avisen var ejet og redigeret af den mangeårige leder af den danske bevægelse, H.P. Hanssen, og under ham opnåede bladet stor indflydelse og blev en fast nyhedskilde i mange dansk-talende hjem (De Danske Aviser 2017). *Flensborg Avis'* hovedredaktion lå i Flensborg by og udkom på vestkysten under *Vestslesvigske Tidende* med lokalredaktion i Tønder. I 1920 blev avisen drevet af redaktør Ernst Christiansen, og med et oplag på omkring 14.000 var avisen den største i Sønderjylland (Grænseforeningen 2020; Kürstein 1969, 5-6). *Hejmdal* og *Flensborg Avis* indtog forskellige positioner i grænsespørgsmålet, og de var således modstandere i den interne danske strid om grænsens udstrækning. Men i løbet af 1920 flyttede aviserne deres hovedfokus til en mere national konsensorientering.

Det er ikke avisernes evne til at berette om realhistoriske forhold, som denne artikel søger at afdække, men derimod de narrativer om danskhed, som prægede avisernes stofprioritering og indhold. Ved et narrativ forstås her en historisk fortælling, hvor udvalgte elementer af fortiden erindres på bekostning af andre og forbindes i et samlet narrativ, hvorved en bestemt fortolkning af fortiden konstrueres (Warring 2003, 10). Aviserne skriver for at sælge deres produkt til sine læsere, så samtidig med, at aviserne sikkert former den offentlige opinion, så afspejler de sandsynligvis også nogle udbredte normer og antagelser i samfundet (Toft Hansen 2001, 4; Clausen 1962, 5). Af den grund kan de bruges som kilde ikke bare til deres egen dækning af Genforeningen, men også som kilde til de mere udbredte opfattelser i den offentlige opinion.

Aviserne har naturligvis også en tendens til at tilpasse indholdet til deres målgruppe (Clausen 1962, 5-6). Et eksempel på, at aviserne tilpassede deres narrativer til deres modtagere er, at *Hejmdals* fortællinger om danskhed var i overensstemmelse med Aabenraaresolutionens grænseudstrækning, mens *Flensborg Avis*, i kraft af sin position, i højere grad fokuserede på Flensborg by som en dansk by og inkorporerede den i fortællingen om Nordslesvigs historiske knytning til kongeriget (*Flensborg Avis* 1920b). Ved at anvende to modstridende og førende aviser, er det håbet, at analysen kan opfange de dominerende narrativer om danskhed, og de variationer der måtte være i dem (der vil vise sig at være meget begrænsede).

Baggrund

Ved afslutningen af 1. Verdenskrig blev princippet om folkernes selvbestemmelsesret lagt til grund for en kommende fredsslutning af den amerikanske præsident Woodrow Wilson, og ved løsningen af det dansk-tyske grænsespørgsmål kom princippet ligeledes i spil. Allerede i november 1918 vedtog et flertal på et møde i Nordslesvigs Vælgerforening den såkaldte Aabenraaresolution, hvori kravet om en folkeafstemning i Nordslesvig var formuleret. Afstemningsgrænsen harmonerede så vidt muligt med sindelagsforholdene i Slesvig og placeredes efter historiker H.V. Clausens sindelagsstudier (Hansen 2019, 24-35).

Opbakningen til resolutionen smuldrede dog hurtigt og resulterede i intern splittelse. I løbet af vinteren sprængtes Vælgerforeningen i tre fraktioner med forskellige holdninger til grænsens place-

ring og danskhedens udstrækning i Slesvig. Ud fra argumenter om Danmarks historiske ret til hele Slesvig krævede Dannevirkebevægelsen grænsen ved Slien-Dannevirke. Flensborgfolkene understregede Flensborgs historiske tilknytning til Danmark og krævede en grænse syd om byen, mens Aabenraafolkene bestod af det flertal i Vælgerforeningen, som fastholdt Aabenraaresolutionens gyldighed i henhold til folkenes selvbestemmelsesret (Blond, Furdal & Rasmussen 2014, 119-121; Hansen 2020, 74).

På fredskonferencen i Paris blev det imidlertid vedtaget, at det dansk-tyske grænsespørgsmål skulle løses med udgangspunkt i Aabenraaresolutionen ved en folkeafstemning i to zoner (Hansen 2019, 37-40). Trods interne stridigheder var resultaterne tydelige: 1. zone måtte tilfalde Danmark med et dansk flertal på 74,9%, mens 2. zone forblev i Tyskland med 80,2% tyske stemmer (Det Midlertidige Ministerium for Sønderjyske Anliggender 1920). Med afsæt i folkeafstemningerne blev den nye grænse mellem Danmark og Tyskland således trukket, og indlemmelsen af de sønderjyske landsdele i Danmark var en realitet.

En fælles kongerigsk danskhed

I det følgende kortlægges hovedtrækkene i de to dominerende narrativer om danskhed, som udspillede sig i *Hejmdal* og *Flensborg Avis* i løbet af genforeningsåret. Her var det først og fremmest et nationalt kongerigsk narrativ, der udformedes i avismaterialet, og som på sin vis ensrettede danskheden i Sønderjylland med danskheden i Kongeriget. I dette narrativ blev der dels knyttet an til en fælles fortid før 1864, og dels blev frihed og moral iscenesat som grundprincipper for en fælles kongerigsk danskhed (*Hejmdal* 1920i).

Den danske frihed og moral blev bl.a. formuleret i avisernes dækning af danske afstemningsmøder, der indgik som et led i agitationsarbejdet i 1. og 2. zone, og her var danskheden den krumtap, som snakken foregik omkring. Man mente, at "... Sansen for Frihed og Sansen for Danskhed paa en lykkelig Maade ... var smeltet sammen" (*Hejmdal* 1920b), og ligeledes at "Frihedens Grundsætninger" rådede i alle samfundslivets aspekter. Det medførte, at fremstillingen af den danske styreform blev knyttet tæt sammen med stærke idealer om frihed (*Flensborg Avis* 1920c; *Flensborg Avis* 1920f; *Hejmdal* 1920c).

Den danske frihed blev også formuleret som vidtrækkende i den forstand, at den sikrede *alle* danske statsborgere personlig frihed, hvilket indebar, at den sociale og kulturelle frihed var uden risiko for at blive underkastet samme tvang og regulering, som de dansksindede havde oplevet under preussisk styre – i sidste ende sikrede det en tysk mindretalsbefolkning de samme rettigheder som det danske flertal (*Hejmdal 1920a; Flensborg Avis 1920a; Flensborg Avis 1920d; Hejmdal 1920d; Flensborg Avis 1920g*). Danskhedens frihedsideal forudsatte altså, at alle danske statsborgere – uanset sindelag – var jævnbyrdige og havde samme rettigheder og muligheder.

Flere tysksindede var dog skeptiske, og ved et møde i Ubjerg blev der sået tvivl om "... den omtalte danske Frihed", da en tysk taler berettede om "... et Tilfælde i Nordslesvig med en [tysk] Lærer, der nu gerne vilde blive, men som Befolkningen nær havde jaget paa Porten. Var det Frihed?" (*Flensborg Avis 1920d*). Her betvivledes den danske frihed, men ikke desto mindre var den et fænomen, man snakkede om. I aviserne var det tydeligt, at friheden blev forenet med en kongerigsk-dansk identitet, og ligeledes italesattes det som et særegent dansknationalt ideal, der forbandt de dansksindede sønderjyder med danskerne nord for Kongeåen.

Dog var det ikke kun en mindretalsbeskyttende dansk frihed, som blev knyttet til den danske identitet. Modsætningsforholdet mellem dansk og tysk blev også skrevet frem i avisernes dækning af afstemningstiden, hvilket betød, at den nationale identitet fik færre mellemtoner (Hansen & Becker-Christensen 2009, 199). Enten var man dansk eller tysk, og i aviserne herskede der således en skarp kontrastering imellem de to, hvor det var frihed mod undertrykkelse, demokrati mod diktatur og moral mod umoral. Tyskheden blev italesat som tyrannisk, diktatorisk og bedragerisk (*Flensborg Avis 1920e; Hejmdal 1920b; Hejmdal 1920h; Hejmdal 1920i*), mens danskheden, i tråd med førnævnte fortælling om den danske frihed, blev tilskrevet kvaliteter som åbenhed, frisind, lighed og tolerance (*Hejmdal 1920d; Flensborg Avis 1920g*). I denne kontrastfyldte forståelse af den danske identitet lå også tanken om, at den danske nationalitet var bedre end den tyske. Uviljen overfor andre nationaliteter eksisterede således underliggende i meget af den nationalpolitiske agitation i afstemningstiden, hvor den var en fast del af den nationale identitetsdannelse (Adriansen & Doege 1992, 60-61).

Navnlig *Hejmdal* var præget af en stærk moraliserende tone, hvilket kunne ses i avisens regelmæssige fremstillinger af tyskernes ugeringer. Avisen skrev fordømmende om tyskerne, når de nedsa-vede danske flagstænger men hævdede samtidig, at danskerne ikke ville forfalde til revanchisme, dels fordi danskheden var i pagt med retfærdigheden og dels fordi danskheden (i sin natur) var hævet over sådanne udskejelser (*Hejmdal* 1920e; *Flensborg Avis* 1920b). Det betød også, at en høj dansk moral blev fremstillet som en integreret bestanddel i den kongerigske danskhed, og fornem-melsen af at besidde en dansknational egenart i kontrast til den tyske nationalitet var udpræget (Adriansen 1990, 18).

Men ligesom det danske frihedsideal var den høje moral ofte svær at efterleve, hvilket en hændelse fra afstemningsdagen i Lan-getved vidnede om. Trods avisens moraliserende tone berettede *Hejmdal* om, hvordan dansksindede savede en tysk flagstang ned ved byens skole, rejste en ny på samme sted med et dannebrog-s-flag, hvorefter danskerne var gået ind i skolestuen og havde sunget 'Der er et yndigt land' foran den tyske lærer (*Hejmdal* 1920g). Lige-som den tidligere omtalte danske frihed, levede fortællingen om en høj dansk moral i bedste velgående i avismaterialet, mens me-get tydede på, at det i praksis kunne være svært at begrave 56 års "Tvang og Prøjerplage" (*Flensborg Avis* 1920e).

Ikke desto mindre integrerede det nationale narrativ Sønderjyl-land og Danmark i et fælles fundament af moral og frihed, og den nationale danskhed ensrettedes yderligere igennem iscenesættel-sen af en fælles fortid. Her spillede veteranerne fra 1864 en væsent-lig rolle og indtog en central plads i flere af genforeningsårets offi-cielle begivenheder og i avisernes dækning af dem. Bl.a. under festlighederne i juli blev veteranerne hyldet og hædret for indsatsen i 1864, hvilket var en indsats, som trods krigens ulykkelige udgang, i aviserne blev kædet sammen med forsvaret af danskheden og hele Danmarks frihed. Italesættelsen af veteranernes offervilje og fædre-landskærlighed var udtalt (*Hejmdal* 1920k), og i juli mødtes det danske folk fra Danmark og Sønderjylland igen på Dybbøl Skan-ser, "... hvor det reves fra hinanden i 1864" (*Flensborg Avis* 1920i). Det betød, at en fælles sønderjysk og kongerigsk fortid blev skrevet frem, og med genforeningsfestens lokation på slagmarken fra 1864 blev denne fortid ligeledes knyttet til Genforeningen i 1920 (Adri-ansen 2003, 351; Frederiksen 2014, 98-99).

Fortællingerne om Sønderjyllands samhørighed med Danmark, den fælles fortid før 1864 og danskhedens iboende principper om moral og frihed var virkningsfulde narrativer i 1920, som oparbejdede og konstruerede et nationalt kongerigsk fællesskab med en mere ensrettet dansk identitet. I afstemningstiden virkede narrativet særligt ved at konstruere Tyskland som den umoralske undertrykker i kontrast til Danmark, der blev iscenesat som den moralske befrier. Herved virkede danskhedsnarrativet også som et effektivt middel i valgkampen, da det knyttede Sønderjylland tættere til kongeriget. Men sideløbende med denne ensrettede nationale danskhed eksisterede der et andet narrativ i Sønderjylland, som skabte en regionalforankret identitet.

En særlig regional danskhed

Nok skulle Sønderjylland genforenes med Danmark, men i løbet af 1920 erindrede man også den særegne fortid, som de dansksindede sønderjyder delte. Efter krigen i 1864 havde man overlevet som nationalt mindretal i Tyskland, men det havde været en hård kamp at bevare det danske sindelag, hvilket gjorde den nationale kamp i Sønderjylland til noget helt særligt: "Ingen havde en Kamp som vi! ... og intet Folk havde renere Linjer at kæmpe efter end vi" (*Hejmdal* 1920f). Skildringen af udlændighedsårene og de trofaste og standhaftige danske sønderjyder var et stærkt narrativ, som også udformede sig i aviserne i 1920.

Med afsæt i den særlige nationale kamp blev danskheden i Sønderjylland differentieret i forhold til den danskhed, der eksisterede i kongeriget. Her konstruerede aviserne en fremstilling af de danske sønderjyder som særligt gode danskere, der på det nationale punkt var gået "... i Spidsen for Retfærdighedens og Retsindets Sejr. Nationalitetsfredens Ædelsten føjer vi nu ind i Danmarks Kongekrone" (*Hejmdal* 1920j). Denne regionale opfattelse kunne dog virke problematisk, måske endda fremstå overlegen og provokerende, hos danske landsmænd nord for Kongeåen. Man efterlades i hvert fald med det indtryk efter en højskoleforstanders opsang i *Hejmdal*:

"... i maa ikke vente smigrende Ord om jeres store Dyder.
– Det har hørt til jeres onde Kaar i Skilsmisens Tid: at blive haanet af Tyskerne, naar I var hjemme, og – at blive skamrost af Danskerne, naar I kom nord for Kongeaaen."

Videre fortsatte han:

”Blandt mange Lovtaler har I ogsaa tit faaet at høre, at I er „de bedste Danske”. ... Men hvis I virkelig er „de bedste Danske”, saa maa I ikke bilde jer ind, at det er for jeres Dyders Skyld. Nej, saa er det jeres Prøvelser, som har gjort jer dertil. Saa er det, fordi det i mange Aar, og allermest i de sidste, har været jeres tunge, men værdifulde Skæbne at lide mere for den danske Sag, end vi andre har gjort.”
(*Hejmdal* 1920l)

I indlægget anes en irritation over en sønderjysk overlegenhed, og tydeligt var det ligeledes, at forstanderen ikke ville anerkende sønderjyderne som bedre danskere. Ikke desto mindre indikerede indlægget i sig selv, at der faktisk var en opfattelse af en særlig regional danskhed i Sønderjylland. Hvad forstanderen dog anerkendte, var de danske sønderjyders indsats i verdenskrigen, da han understregede, at de sønderjyske soldater ”... i Virkeligheden har ofret Liv og Blod for det danske Folk. Og ... under denne Krig var det de Danske udenfor Rigets Grænse, som skrev det bedste Blad i Danmarks Saga” (*Hejmdal* 1920l). Ligesom veteranerne fra 1864 blev de sønderjyske krigsdeltagere hyldet i løbet af genforeningsåret (*Hejmdal* 1920k; *Flensborg Avis* 1920h), og her var fortællingen om de sønderjyske krigsdeltagere og deres fælles mål for en genforening blevet det dominerende narrativ umiddelbart efter verdenskrigens afslutning (Christensen 2015, 27; Adriansen & Hansen 2006, 294). Det var et narrativ, som trak på et sønderjysk skæbnefællesskab, hvilket kun rodfæstede en særegen regional identitet yderligere. Men omvendt tilskrev narrativet også den sønderjyske krigsindsats i tysk uniform en større national betydning, idet indsatsen ”... afvendte truende Farer fra vort Fædreland” (*Hejmdal* 1920k). Denne fortolkning af fortiden harmonerede givetvis bedre med 1864, hvorved de to krigsindsatser blev inkorporeret i den samme fortælling om soldaternes fælles mål og forsvar af danskheden og Danmark.

I løbet af 1920 udspillede der sig altså både et særegent sønderjysk narrativ, som trak på et eksklusivt sønderjysk erindringsfællesskab og affødte en regional forankret danskhed, mens der ligeledes eksisterede et mere ensrettet nationalt narrativ, som trak på et nationalt

erindringsfællesskab, hvor forskellene mellem de danske sønderjyder og det danske folk nord for Kongeåen blev udlignet. Narrativerne i 1920 var altså virkningsfulde i den forstand, at de både konstruerede forestillingen om en dansk-sønderjysk samhørighed, men ligeledes konstrueredes der en særegen grænselandsidentitet, som var rodfæstet i et sønderjysk skæbnefællesskab, hvorved en fortid efter 1864 med national undertrykkelse og krigsdeltagelse i tysk uniform fik tilskrevet en særlig ophøjet danskregional betydning i genforeningsåret.

Forsvaret af danskheden og den fællesdanske grænse i 1933

Efter genforeningen i 1920 faldt der foreløbigt ro over grænselandet, men de nationale stridigheder blussede snart op igen. Tyskland var rystet efter verdenskrigen, og ondt blev kun værre med krisen i 1929. Hitlers magtovertagelse i januar 1933 frembragte en euforisk stemning i nazistiske kredse i Slesvig-Holsten, og i Danmark måtte man regne med et tysk krav om en grænseflytning mod nord (Johnsen 2019, 15). Snart blev grænsen ikke blot en grænse mellem Danmark og Tyskland, men også en grænse mellem demokrati og diktatur (Hansen & Becker-Christensen 2009, 315-319).

Under genforeningsmarkeringerne i 1933 udspillede de regional- og nationalforankrede narrativer sig igen i aviserne, om end konteksten nu var en anden og glædesstemningen byttet ud med bekymring og utryghed. I løbet af 1933 angreb et nazificeret tysk mindretal 1920-grænsen, kendt som Påskeblæsten, og anfægtede ligeledes den parlamentariske styreform i Danmark (Bohn, Danker & Kühl 2001, 21-24). Mindretallet hævdede, at grænsen fra 1920 var en uretfærdig voldsgrænse og krævede Nordslesvig tilbage til Tyskland, hvorved grænsekampen intensiveredes (Thomsen & Kristensen 2010, 29-37; *Hejmdal* 1933d; *Flensborg Avis* 1933e).

Bekymringen og ængstelsen for 1920-grænsens fortsatte sikkerhed kunne spores i avisernes dækning af genforeningsbegivenhederne i 1933. Selvom aviserne var uenige om, hvordan man skulle håndtere nazismen, var man enige om én ting: 1920-grænsen måtte forsvares (Thomsen & Kristensen 2010, 119). På det grundlag skabtes der en konsensus aviserne imellem og i de danskhedsnarrativer, som her udformede sig. Det danske værdigrundlag, som i 1920 var blevet konstrueret i et nationalt kongerigsk narrativ, var stadig

virkningsfuldt i 1933, og i aviserne understregede man, at det var på dette grundlag, fremtiden for det danske folk fortsat skulle bygges (*Hejmdal 1933d; Flensborg Avis 1933a; Flensborg Avis 1933d*).

Det tyske mindretals fremstød mod grænsen affødte et dansk modsvar, som udmøntedes i en stærk bekendelse til danskheden og fædrelandet. Her betonedes aviserne 1920-grænsens retfærdige grundlag og fastslog, at enhver tanke om revision ville stride mod fredstraktaten og afgørelsen i 1920 (Thomsen & Kristensen 2010, 34-35). Det betød altså, at den nationale kamp i 1933 centrerede sig om forsvaret af 1920-grænsen (*Flensborg Avis 1933b; Flensborg Avis 1933c; Hejmdal 1933b; Hejmdal 1933a; Hejmdal 1933e*). I dette grænseforsvar aktualiseredes narrativet fra 1920 om de trofaste og standhaftige sønderjyder igen, men denne regionale identitetsfortælling var alligevel forandret i 1933. Centralt for det nye narrativ var, at arven fra de sønderjyske forfædre skulle føres videre af den sønderjyske ungdom, som måtte påtage sig ansvaret og fortsætte kampen for danskheden og fædrelandet samt hævde grænsens ret og retfærdighed (*Hejmdal 1933c*). I avisernes dækning fremstod det ofte som om, at den nationale kamp var et medfødt livsvilkår for de danske sønderjyder:

”Vi vil i den kommende Tid i Kærlighed til Folk og Fædreland, til Modersmaal og Folkelighed, til al dansk Kultur, i Ærbødighed for vore Fædres Kamp, søge at gøre os til værdige Arvtagere i vor nationale Kamp” (*Hejmdal 1933c*).

Og ligeledes blev det fremhævet, at man byggede ”... paa den Grund, vore Fædre har lagt, vor Danskhed er en Gave og en Opgave” (*Flensborg Avis 1933d*), hvorved man ligesom fædrene ville ”... værne om Danskheden i Sønderjylland” (*Hejmdal 1933c*). Væsentligt for det nye narrativ i 1933 var således arven fra fædrene som skulle videreføres, og her blev den sønderjyske ungdom iscenesat som grænsevagter og danskhedens beskyttere. De to narrativer, der blev udviklet under genforeningsmarkeringerne i 1920, blev i 1933 fusioneret i en syntese, hvor den særlige sønderjyske erfaring kunne bruges til at forsvare den fællesdanske grænse, og på denne måde fandt fortællingerne om fortiden igen anvendelse til samtidige formål.

Konklusion

Med grænsedragningen i 1920 skabtes den geopolitiske udformning af Danmark, som vi kender i dag, og Genforeningen står også som en af de største nationale begivenheder i danmarkshistorien. Artiklen kortlægger de to dominerende narrativer om danskhed i genforeningsåret, som særligt udformedes i aviserne *Hejmdal* og *Flensborg Avis*. Her konstrueredes dels et nationalt kongerigsk narrativ, hvori ligheden mellem danskheden i Sønderjylland og danskheden i kongeriget blev understreget, og dels konstrueredes et regionalt sønderjysk narrativ, hvor den sønderjyske danskhed trak på et særegent sønderjysk skæbnefællesskab, som adskilte den sønderjyske danskhed fra den kongerigske.

I afstemningstiden var det nationale narrativ uden tvivl virkningsfuldt i den forstand, at det konstruerede Tyskland som den umoralske undertrykker i kontrast til Danmark, der blev iscenesat som den moralske befrier. Det betød, at narrativet knyttede Sønderjylland tættere til kongeriget og udlignede forskellene mellem de danske sønderjyder og det danske folk nord for Kongeåen. Men det regionale narrativ var ligeledes virkningsfuldt, da det modsat det nationale narrativ skabte en særlig sønderjysk identitet, som var forankret i det sønderjyske skæbnefællesskab og deltagelsen i 1. verdenskrig. Det betød, at danske sønderjyder i dette narrativ blev fremstillet som nationale forkæmpere og beskyttere og følgelig som „bedre danske” end landsmænd nord for Kongeåen, der ikke havde kæmpet den samme nationale kamp.

Artiklens kortlægning af danskhedsnarrativerne siger først og fremmest noget om, at den nationale identitet i 1920 byggede på en stærk antagelse af, at den kongerigske danskhed besad en national egenart, som hovedsageligt blev forstået i kontrast til Tyskland og tyskheden. Men artiklens kortlægning vidner også om, at den kongerigske danskhed ikke var styrende i 1920, hvilket man ellers kunne formode med Genforeningen. Selvom den nationale identitet uden tvivl var rykket mere i forgrunden, jo tættere man kom på en folkeafstemning, så var den alligevel ikke dominerende. Den særegne grænselandsidentitet var stadig betydningsfuld i genforeningstiden, og i avisernes narrativer blev den konstrueret på linje med den kongerigske danskhed. I 1933 udspillede de regional- og nationalforankrede narrativer sig igen, da 1920-grænsen blev udfordret ved det tyske mindretals krav om en grænserevision. Men

her virkede det tydeligt, at de to narrativer var blevet fusioneret i en syntese, hvor den særlige sønderjyske erfaring nu kunne bruges til at forsvare den fællesdanske grænse og de fællesdanske værdier. På denne måde var den særegne sønderjyske fortid fortsat et afgørende erfaringsgrundlag for en regional identitetsforståelse i Sønderjylland i 1933.

Referencer

- Adriansen, Inge. 1990. *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet*. Sønderborg: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt
- Adriansen, Inge. 2003. *Nationale Symboler i Det Danske Rige 1830-2000*. bd. 2. København: Museum Tusulanums Forlag
- Adriansen, Inge & Doege, Immo. 1992. "Dansk eller tysk? Billeder af national selvforståelse i 1920", i *Sønderjyske billeder 3*. Aabenraa: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Historisk Samfund for Sønderjylland
- Adriansen, Inge & Hansen, Hans Schultz (red.). 2006. *Sønderjyderne og den store krig*. Aabenraa: Museum Sønderjylland: Historisk Samfund for Sønderjylland
- Blond, Anne; Furdal, Kim & Rasmussen, Carsten Porskrog (red.). 2014. *Forundringsparat. Festskrift til Inge Adriansen*. Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot og Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie
- Bohn, Robert; Danker, Uwe & Kühl, Jørgen. 2001. *Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945*. Haderslev: Institut for grænseregionsforskning
- Christensen, Steffen Lind. 2015. "Nordslesvigeren er nr. 1 – regional identitet på Østfronten 1914-1918". I *Kulturstudier*, vol. 6, no. 1: 6-36
- Clausen, H.P. 1962. *Aviser som Historisk Kilde*. Aarhus: Institut for Presseforskning og Samtidshistorie
- De Danske Aviser. 2017. "Hejmdal" [elektronisk: <http://dedanskeaviser.dk/newspapers/103-10>]
- Det Midlertidige Ministerium for Sønderjyske Anliggender. 1920. *Afstemningen i Sønderjylland*, København
- Frederiksen, Signe. 2014. "»Kampen om Dybbøl har givet os dyrebare minder« Slaget ved Dybbøl i eftertidens mindearrange-

- menter", i *Sønderjyske Årbøger*, Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland
- Grænseforeningen. 2020. "Flensborg Avis" [elektronisk: <https://graenseforeningen.dk/om-graenselandet/leksikon/flensborg-avis>]
- Hansen, Hans Schultz. 2019. *Genforeningen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag
- Hansen, Hans Schultz. 2020. *Genforeningens Arkitekt. H.P. Hansen 1914-1936*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland: Sprogforeningen
- Hansen, Hans Schultz og Becker-Christensen, Henrik. 2009. *Sønderjyllands historie – efter 1815*. Bind 2. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland
- Johnsen, Axel. 2019. *Grænsen, folket og staten*. København: Gyldendal
- Kürstein, Poul (red.). 1969. *Flensborg Avis. 1869 1. oktober 1969*. Flensborg: Flensborg Avis' Trykkeri
- Thomsen, Birgitte Herreborg & Kristensen, Henrik Skov (red.). 2010. *Sønderjylland i 1933*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland
- Toft Hansen, Søren. 2001. Det stod i avisen... kildekritiske overvejelser ved brug af aviser. Institut for Kultur og Globale Studier, Aalborg Universitet
- Warring, Annette. 2003. *Historie, magt og identitet – Grundlovsfejring er gennem 150 år*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag

Avismateriale

Flensborg Avis

- Flensborg Avis*. 1920a. "Danske Afstemningsmøder." 4. februar 1920.
- Flensborg Avis*. 1920b. "Glæde for sorg." 6. februar 1920.
- Flensborg Avis*. 1920c. "Under dansk Styre." 7. februar 1920.
- Flensborg Avis*. 1920d. "Danske Afstemningsmøder." 7. februar 1920.
- Flensborg Avis*. 1920e. "Sang til Afstemningsdagen." 7. februar 1920.
- Flensborg Avis*. 1920f. "Sønderjyder!" 8. februar 1920.
- Flensborg Avis*. 1920g. "Flensborgs Dag. Vi kommer, vi vil hjem til Danmark!" 9. marts 1920.
- Flensborg Avis*. 1920h. "Genforeningsdagen." 10. juli 1920.
- Flensborg Avis*. 1920i. "Nordslesvig Hjemfærd. Stævnet paa Dybbøl." 12. juli 1920.
- Flensborg Avis*. 1933a. "Tyskerne og den 10. Februar." 12. februar 1933.

Flensborg Avis. 1933b. "Den 10. Februar i Nordslesvig." 12. februar 1933.

Flensborg Avis. 1933c. "God Tilslutning til Afstemningsfesterne i Sønderborg og Omegn. En stærk national Tilkendegivelse alle Steder." 12. februar 1933.

Flensborg Avis. 1933d. "Dagen paa Dybbøl." 13. juni 1933.

Flensborg Avis. 1933e. "Flensborg og Rensborg. En hjemstavns-groet dansk Bekendelse – Mere afdæmpede tyske Toner." 20. juni 1933.

Hejmdal

Hejmdal. 1920a. "H.P. Hanssens Tale i Tønder." 6. februar 1920.

Hejmdal. 1920b. "Afstemningsmøderne." 7. februar 1920.

Hejmdal. 1920c. "En velkomsthilsen fra Danmark." 7. februar 1920.

Hejmdal. 1920d. "Mødet i Toftlund." 7. februar 1920.

Hejmdal. 1920e. "Sejrens Dag." 8. februar 1920.

Hejmdal. 1920f. "Hilsener til Afstemningsdagen." 9. februar 1920.

Hejmdal. 1920g. "Et lille træf i Haderslev Amt." 10. februar 1920.

Hejmdal. 1920h. "Den store Dag." 10. februar 1920.

Hejmdal. 1920i. "Afstemningen." 12. februar 1920.

Hejmdal. 1920j. "Mødet i Teatersalen." 10. juli 1920.

Hejmdal. 1920k. "Det stolte Stævne paa Dybbøl Banke." 12. juli 1920.

Hejmdal. 1920l. "Til den danske Ungdom i Sønderjylland." 14. juli 1920.

Hejmdal. 1933a. "Afstemningsdagen." 10. februar 1933.

Hejmdal. 1933b. "De tager Fejl – " 11. februar 1933.

Hejmdal. 1933c. "Dybbøl-Stævnet." 12. juni 1933.

Hejmdal. 1933d. "Vi vil rejse et ubrydeligt Bolværk mod den tyske Grænseflytnings-Agitation." 12. juni 1933.

Hejmdal. 1933e. "Respekt for Grænsen! Sønderjysk Ungdom har Ordet." 12. juni 1920.

Ti interviews i anledning af 100-året for Genforeningen

Peter Buhrmann

Ph.d. fra Aarhus Universitet på afhandling om Paul Celans senværk (2002), amanuensis i Tysklands historie på Københavns Universitets Afdeling for Tysk og Nederlandsk (2002-2004), højskoleforstander for Højskolen Østersøen i Aabenraa (2004-2016), nuværende Geschäftsführer für den Verband der Bildungszentren im ländlichen Raum e.V.

Abstract

The author interviewed ten persons from the Danish-German borderland as a prelude to the celebration of the centennial marking the return of North Schleswig to Denmark in 1920. The interviewees come from different walks of life and are members of the Danish majority and German minority populations north of the Danish-German border. The interviews were designed as small-scale investigations into the mental, national and cultural mind-sets, one hundred years after the division of Schleswig in 1920. The interviews were published in the German language newspaper "Der Nordschleswiger" in Denmark in the first half of 2019. The author finds that the question of national, cultural and lingual identity is much more diverse and fluent than outside the region. This is caused not only by several centuries of reciprocal influence of German on Danish and vice versa, but also by the existence of Danish and German minorities north (and south) of the Danish-German border.

Keywords: Danish, German, Borderland, Centennial, Minority, Majority

For hunderede år siden

Den yngste af mine to sønner spurgte mig engang helt uformidlet: "Far, skal jeg være tysker, når jeg bliver stor?" Han var på daværende tidspunkt 10 år gammel. Min søn er dansk, vokset op i et dansk-talende hjem og del af almindelig dansk kultur. Imidlertid går han i den tyske skole i Aabenraa og en stor del af hans familie er tysk. Spørgsmålet udsprang formentlig af uklarhed om nationale og sproglige forhold og især hans egen relation til dem. Min søn vokser op i et grænseland.

I år er det 100 år siden, hertugdømmet Slesvig blev delt, og Nordslesvig blev dansk. Denne begivenhed fejres i Sønderjylland som 100-året for Genforeningen. Ved samme lejlighed fejrer de to mindretal nord og syd for grænsen, der var en konsekvens af grænsedragningen, selvsagt også 100 års fødselsdag. For de to mindretal var der jo på sin vis tale om et nederlag: Tyskerne nord for grænsen blev tvunget til at bo i Danmark omgivet af flertalsdanskere og omvendt for det danske mindretal syd for grænsen. Denne forkortede sammenfatning er imidlertid hverken i tråd med den historiske eller den nutidige virkelighed. 1920 var ganske vist en meget tydelig cæsur i forholdet mellem dansk og tysk, men grænsedragningen var en forlængelse af en historie, der er langt ældre. Ligeledes vil begivenhederne i 1920 have følgevirkninger, der rækker ind i fremtiden. Gennem mange århundreder har dansk og tysk præget og påvirket hinanden før 1920 og vil gøre det i fremtiden også.

Blandingen af sproglige, kulturelle og andre dispositioner resulterer den dag i dag i særlige identitetsforhold, som er alt andet end direkte aflæselige. Man finder nord for grænsen f.eks. mennesker, der i deres selvopfattelse er tyske, men som taler dansk som modersmål. Man finder danskere syd for grænsen, der taler bedre tysk end dansk. Sindelag og sprog skilles ad. Derudover spiller de regionale dialekter sønderjysk og plattysk en større rolle, end udenforstående ofte er klar over. I den vestligste del af Schleswig-Holstein tales endvidere frisisk. Disse sprogligt-kulturelle tilstande er et kendt fænomen i regionen, men ikke nødvendigvis udenfor.¹

I et forsøg på at afkode og begrebsliggøre identitetsforhold i samtidens grænseregion gennemførte jeg 10 interviews med mennesker fra Det tyske Mindretal, tyske tilflyttere og det danske flertal for den tyske avis i Danmark *Der Nordschleswiger*.² De 10 tekster udgav avisen i første halvår af 2019 som optakt til 100 året for gen-

foreningen.³ Alle de interviewede havde bopæl nord for den dansk-tyske grænse på interviewtidspunktet, og undersøgelsen omfattede således kun grænseregionen fra den nordlige side. Kendetegnende for alle deltagere var, at de har et særligt kendskab til den dansk-tyske grænseregion. Interviewene var organiseret efter emner og omfattede skoleverdenen, historikere og højskolefolk, handelsstanden, kunst og æstetik og mere generelle repræsentanter for det tyske i Danmark.

Repræsentanter for flertal, mindretal, dansk og tysk

Uafhængigt af det enkelte emne stod det hurtigt klart, at der helt nøgternt betragtet er forskel på de forskellige repræsentanter for grænselandet. De interviewpersoner, der snarest tilhører det danske flertal, eller de flertalstyskere, der er rejst til den danske side af grænseregionen i en voksen alder, adskiller sig i deres udsagn om nationale og kulturelle forhold relativt klart fra de interviewpersoner, der i langt højere grad kan tilforordnes Det tyske Mindretal i Danmark.

Den tyske filosof Hans-Georg Gadamer har forsøgt at organisere de mentale dispositioner, der udgør individets forståelsesramme, i begrebet "horisont". Til individets horisont hører f.eks. geografisk og national herkomst, familieforhold, socioøkonomisk baggrund, den historiske baggrund og frem for alt modersmålet. Når den enkelte prøver at forstå noget nyt, sker det på baggrund af individualhorisonten. Mere end blot at forstå det nye, indordnes det i den kendte horisont. Det kendte er en forudsætning for forståelsen af det fremmede. Forståelsesbegrebet i Gadamerisk forstand er hverken mere eller mindre end indordningen af det nye i det gamle – dvs. den til enhver tid givne individualhorisont. Individualhorisonten er for Gadamer imidlertid ikke stabil og indgår til stadighed i et samspil med de omgivende individualhorisonter. Dette samspil kalder han for "Horizontverschmelzung". I denne sammenhæng spiller begrebet samtale en afgørende rolle: "Verständigung im Gespräch ist nicht ein bloßes Sichausspielen und Durchsetzen des eigenen Standpunktes, sondern eine Verwandlung ins Gemeinsame hin, in der man nicht bleibt, was man war" (Gadamer 1990).

Regionens dobbelthed og grænsen spiller en rolle på mange niveauer. Udgangspunktet synes for alle interviewede at være en grundlæggende positiv oplevelse af de mange flere muligheder og

perspektiver, der resulterer af grænsen og forskellen mellem dansk og tysk. Ulrik Nielsen fra Aabenraa, der er født og opvokset i Danmark, men som har arbejdet mange år i Tyskland, summer det op: "1 + 1 ergeben hier mehr als zwei" (Buhrmann 2019b). Fordelen ved grænselandet og tilhørsforholdet til mindretallet udtrykker Britta Tästensen, der er bekendende medlem af mindretallet og har boet i regionen så godt som hele sit liv, som følger: "Ich bin zweisprachig aufgewachsen, habe immer mindestens zwei Perspektiven gehabt, und das bereichert mein Leben" (Buhrmann 2019a). Bevidstheden om grænsen er tydelig hos alle interviewede. Kunstneren Markus Herschbach, der er født i Trier i Tyskland og flyttet til Løjt uden for Aabenraa i en voksen alder, siger "Für mich ist der Begriff 'Grenze' eine anthropologische Grundbedingung." Han bruger og udforsker den i sin kunst: "Als Künstler und als Mensch bin ich auf der Suche nach Identitäten und die Suche ist weitaus wichtiger als das Finden. Die Grenze ist ein Werkzeug in dieser Suche, aber ich überschreite sie schnell und immer wieder" (Buhrmann 2019c). Det kendetegner alle interviewede, at de har et reflekteret forhold til Grænsen, der således ikke alene er en funktion, der skiller to lande ad. I langt højere grad er den en definerende faktor i grænselandsbeboernes selvforståelse.

Denne grænsebevidsthed er ifølge de adspurgte kun i utilstrækkelig grad til stede udenfor regionen. De mange muligheder kommer f.eks. ikke altid til udtryk på en måde, der falder i de interviewedes smag. Således begræder Rolf Pistor-Riebold, der er i Danmark bosiddende tysker, "dass so viele Dänen beim Griechen in Harrislee essen gehen oder im Skandinavian Park einkaufen, so wenige aber ins Theater in Flensburg gehen." Konsekvensen er, som han siger, at "Das Verhältnis zwischen Deutschland und Dänemark [...] zu einem Verbraucherverhältnis [verkommt]". Således hersker der firkantede og grovkornede fordomme om hinanden mellem de to lande. Mange tyskere opfatter Danmark som "eine präkapitalistische Idylle" og danskerne er for Rolf Pistor-Riebold nok optaget af Berlin, men fuldstændig uvidende om det Tyskland, der ligger mellem grænsen og Berlin. Desværre oplever han ingen interesse for at modarbejde disse fordomme og denne vidensmanko. Han mener således, at det dansk-tyske forhold har det med at fortabe sig i "das gegenseitige Tolerieren von Nicht-verstehen" (Buhrmann 2019a). Heller ikke hvad angår det tyske i Danmark - dvs. Det tyske Mindretal - er der

nogen stor viden eller forståelse til stede udenfor Sønderjylland. "Man hat in Dänemark ein weitaus größeres Vorwissen von den aus nicht-westlichen Ländern Zugewanderten als für die deutsche Minderheit – ich frage mich, was die Geschichtslehrer in den Schulen eigentlich unterrichten" siger Britta Tästensen.

Inden for rammerne af de gennemførte ti interviews blev de særlige tilstande i Sønderjylland igen og igen sat på begreb. Denne udstrakte grænsebevidsthed deles af alle de deltagende, uanset om de tilhører flertal, mindretal, er tyske eller danske. Således må man sige, at vidensniveauet om det tyske mindretal i Sønderjylland er stort - også uden for mindretallet. Ligeledes er vidensniveauet om Tyskland generelt højt. Der fornemmes en vis stolthed over de særtræk, som regionen tilbyder, og man føler i et vist omfang, at disse særtræk ikke får nok opmærksomhed udenfor regionen.

En del af de adspurgte er født i Tyskland eller i Danmark, udenfor mindretalsområdet eller indenfor området men uden primær kontakt til mindretallet. For dem er de nationale, kulturelle og sproglige spørgsmål relativt lette at besvare. Man har enten identitær kontakt med Danmark eller ikke. Der er tale om danske danskere i Danmark eller om tyske tyskere i Danmark.

Anderledes ser det ud for de interviewpersoner, der kommer fra mindretallet, eller som er børn af tyske forældre, men som selv er født i Danmark. Man opfatter sig måske som hverken tysk eller dansk, eller endog samtidig som 100% tysk og 100% dansk. Her er der tale om dansk-tyske dansk-tyskere i Danmark. Knud Erik Therkelsen, der er generalsekretær for Grænseforeningen, betegner rammende denne sammensatte nationale selvopfattelse som en "bindestreghidentitet" (Therkelsen 2016). Et gennemgående træk ved medlemmerne af mindretallet synes nemlig således at være det forhold, at den nationale dimension af individualhorisonten synes at blive holdt åben i en konstant modus af "Horizontverschmelzung" ville Gadamer nok sige. Dette forhold er måske det egentlig definerende ved mindretalsidentiteten. Sofie Rebekka Schlüter Knauer, der om sig selv siger, at hun altid har opfattet sig "eindeutig als Minderheit", påpeger det bevægelige i dette nationale og sproglige tilhørsforhold: "Wenn ich unter Dänen bin, bin ich immer die Deutsche und umgekehrt genauso. Ich habe beobachtet, wie ich dazu neige, immer das andere verteidigen und in Schutz

nehmen zu wollen. So verstärkt sich mein Deutschtum wenn ich unter vielen Dänen bin und umgekehrt."

Således ligger den nationale horisont ikke fast, men er kontekstfølsomt. Især i de yngre år er spørgsmålet om dansk eller tysk påtrængende, senere i livet ikke i helt så omfattende grad. "Heute sind die Stimmungsbewegungen nicht mehr so extrem, früher war das viel ausgeprägter" siger Sofie Knauer (Buhrmann 2019e).

Åbenhed overfor de nationale og sproglige spørgsmål

Bonni Rathje-Ottenberg, der oprindeligt er tysk, men som har været del af mindretallet i mange år, er i dag leder af den tyske Ludwig Andresen Schule i Tønder. Også hun fremhæver de positive aspekter ved den åbne omgang med sprog- og nationalitetsforhold. "Wir versuchen aber immer die Kinder zum Deutschsprechen zu motivieren. Den Vorteil, den die Kinder dadurch geschenkt bekommen, entdecken sie meistens oft viele Jahre nach der Schule. In der Schule höre ich eher Beschwerden darüber, wie mühsam es ist, immer deutsch sprechen zu müssen." Bonni Rathje-Ottenberg påpeger det åbenbare forhold, at det kan være hårdt arbejde at skulle afvikle en hel skolegang på det, som for mange børn er et fremmedsprog. Især fordi sproget er mere end en undervisningsgenstand, og hun tilføjer derfor: "Für uns ist Sprache nicht nur etwas Gelerntes, sondern auch etwas Gelebtes" (Buhrmann 2019e). Således udgør sproget rammen om et autentisk fællesskab. Selvom der er tale om et fællesskab, der udleveres på tysk, har Bonni Rathje det princip, at hvis der forestår en svær samtale med en elev, må eleven selv vælge sit sprog - også hvis det er dansk. På den måde kommer skolen eleven og elevens modersmål i møde. Ud af dobbeltkulturen afleder hun skolens værdigrundlag, som bygger på åbenhed, tolerance og respekt. Dette værdigrundlag beror på bevidstheden om, at de nationale dimensioner af individualhorisonten nødvendigvis er indlejret i andre og fremmede horisonter. Dette åbne og flersprogede fremhæves også af Britta Tästensen, som med heftighed understreger, at "es für mich auch absolut unumgänglich [ist], dass die Minderheit offen für andere Minoritäten ist und bleibt!" Netop derfor er mindretalsidentiteten mere end et spørgsmål om geografi: "ich werde deutsch mit meinen Kindern sprechen, besonders wenn wir nicht in Nordschleswig unser Zuhause haben werden. Ich kann mir nicht vorstellen, Kinder mit nur einer Sprache und einer Kultur zu erzie-

hen" (Buhrmann 2019a). Selvom Britta Tästensen en dag flytter fra Sønderjylland, flytter hendes værdigrundlag med. Allerede i 1994 formulerede teologen Günter Weitling fra Sønderborg følgende om mindretallets særlige disposition: "Der er tale om en igennem århundreder oparbejdet evne til indefra at kunne fornemme og forstå de to folks og de to kulturers former at tænke, føle og ytre sig. [...] Slesvig er interferensernes region, stedet, hvor der altid har fundet et kulturmøde sted" (Weitling 1994). Det er formentlig denne oparbejdede evne, som Britta Tästensen vil videregive til sine børn - uafhængigt af geografisk bopæl." Med et sådant værdigrundlag ærgrer det selvsagt Britta Tästensen, at kulturforståelsen hos flertalsdanskerne i regionen hører op ved Det tyske Mindretal: "die Voraussetzung für toleranten Umgang mit nicht-Dänen ist hier vorhanden, das Verhältnis zwischen Mehrheit und Minderheit belegt das, aber man zeigt hier nicht so die große Zuvorkommenheit gegenüber Flüchtlingen und Menschen aus sog. nicht-westlichen Ländern, das ist ärgerlich" (Buhrmann 2019a).

Ingen af de interviewede personer, hverken fra mindretal eller flertal, påpeger nogen gensidig udgrænsning i samtidens grænse-land. Dansk og tysk lever fredeligt side om side og blandes. På mit generelle spørgsmål om status på forholdet mellem tysk og dansk svarer Britta Tästensen entydigt "sehr gut". Hun tilføjer, "ich bin nur 26 Jahre alt, aber ich kann erinnern, wie das Verhältnis zwischen deutsch und dänisch auch mal ganz anders war. Ich weiß, was es heißt, Minorität zu sein. Heute aber ist die Toleranz seitens der dänischen Mehrheit sehr hoch." Andre og ældre personer kan fortælle historier om dette tidligere mere anspændte klima. Kunstneren Søren Møller, der er født i Nakskov og som flyttede til Sønderborg som ung, er levende optaget af tysk og Tyskland. Da han medvirkede ved oprettelsen af Sønderborg kunstscole i 1978, havde han det held at overtale Joseph Beuys til at besøge skolen. I den forbindelse gav Søren Møller højlydt udtryk for sin tysklandsbegejstring: "Leider gab es Politiker im Stadtrat, die meine Freude nicht teilen konnten. Mir wurde deshalb mitgeteilt, dass, wenn ich meine Begeisterung nicht zügele, sie den Laden dicht machen würden" (Buhrmann 2019c). Ligeledes blev han en del af den nationale kamp. Fordi han ikke var omhyggelig med at hejse flaget på de danske flagdage blev hans flagstang en nat savet ned. Naboen gjorde det ham dagen efter klart, at man måtte regne med sådan modgang;

overholdt man ikke flagdagene var man tyskervenlig. Lasse Petersen, der er vokset op på Løjt uden for Aabenraa og har gået i tysk børnehave og dansk skole, er indehaver af Aabenraa Antikvitetshandel. Lasse Petersen fortæller om sin oldefar Lorens Filskov, at han måtte kæmpe på tysk side under Første Verdenskrig. Han var meget dansksindet og grundlagde et forsamlingshus, hvor der blev sunget danske sange. "Der Überlieferung zufolge hat ein deutscher Offizier über meinen Urgroßvater gesagt, dass, wenn sich alle Dänen so benehmen würden, die Wehrpflicht für Dänen annulliert werden sollte." Lasse Petersen sammenfatter udviklingen i regionen på følgende måde: "Lorens Filskov war mein Urgroßvater, ich selbst war ein glückliches Kind im deutschen Kindergarten. Ich habe im Gegensatz zu ihm eine große Veneration für Deutschland. Weil ich eine solche Entwicklung begrüße, ärgert mich die gegenwärtige Grenzkontrolle ein bisschen. Ich identifiziere mich mit dem grenzenlosen Grenzland und deshalb geht es mir um mehr als den Pass, es geht für mich um das Signal, das ich nicht mag" (Buhrmann 2019b).

For historiker Jørn Buch fra Haderslev har vendingen til det bedre og det nuværende gode forhold rod i den demokratiske måde, som grænsen blev draget på i 1920. Buch henviser til rigsarkivar A. D. Jørgensen fra Graasten, der havde brugt begrebet "Den andens Ret" om måden, hvorpå de danske krav i Sønderjylland skulle stilles. Buch roser H. P. Hanssen for at have A. D. Jørgensens ord in mente og fastholde et demokratisk, folkeretligt grundlag for grænsedragningen. Hensynet til den anden lagde for Jørn Buch grunden til grænsens varige succes (Buhrmann 2019d). Således fik mindretallene en plads både nord og syd for grænsen. Tilstedeværelsen af det tyske i Danmark og omvendt var ligeledes en forlængelse af de historiske forhold i Slesvig. For forstander for Rønshoved Højskole Thue Kjærhus findes der i Slesvig en særlig mentalitet. "Es gibt eine andere Mentalität zwischen Eider und Königsau als nördlich und südlich dieser zwei Flüsse. In meiner Familie sowie in der Familie meiner Frau gibt es dänische sowie deutsche Einschläge. Es ist für mich immer selbstverständlich gewesen, dass es diese zwei Ströme gibt. Das genau ist es, was Schleswig zu einer Region mit einer eigenen Geschichte im Sinne von Grundtvig macht. Und diese Einheit ist für mich das Entscheidende – und nicht das Multikulturelle" (Buhrmann 2019d). Slesvig er for Thue Kjærhus altså en region

med grænse-, sprog- og kulturoverskridende rækkevidde. Det tyske, danske og frisiske mindretal og flertal er ikke forskellige kulturer, men derimod de dele, der tilsammen udgør enheden Slesvig. På den måde henviser Kjærhus til den naturligt selvfølgelige og historisk voksede tilstedeværelse af dansk og tysk på kryds og tværs af grænsen. Som den eneste af de interviewede påpeger han et tabspekt ved grænsedragningen i 1920: Eftersom Slesvig historisk har omfattet både dansk og tysk er adskillelsen en deling af en region, der i grunden hører sammen.

Nationen og modersmålet som en vigtig del af grundlaget for det, Gadamer omtaler som en individualhorisont, kan nok sværere fastholdes i den dansk-tyske grænseregion end udenfor denne. Spillet med og forholdet til den anden side åbner hele tiden horisonten og tvinger den enkelte til at reflektere sig selv i forhold til den. Måske er der derfor en højere grad af sensibilitet for de nationale spørgsmål her end andre steder. Hvis man flytter til Sønderjylland, som jeg gjorde i 2004, bliver det hurtigt klart for en, at de historiske forhold og det dansk-tyske spiller en stor rolle. En kollega, der arbejdede i højskoleverdenen, sagde engang til mig, at man i Sønderjylland er sig sin danskhed bevidst - i resten af Danmark tager man den bare for givet. Især medlemmer af Det tyske Mindretal synes ikke alene at have forstået den konstitutive åbenhed, men har internaliseret den som noget positivt. Det er en selvfølge for mindretalsmedlemmer, at den nationale identitet er alt andet end en selvfølge. Denne bevidsthed betegnes måske bedst med Gadamers "Horizontverschmelzung", altså i dette tilfælde som sammensmeltningen mellem tysk og dansk. Man forstår ikke Det tyske Mindretal, hvis man tror, de er tyskere. De er tyskere i Danmark og det er noget andet. Således er deres identitet til stadighed i vorden, sådan som Bonni Rathje siger: Eleverne finder først langt senere ud af, hvilken gave det er at være vokset op med to sprog og to kulturer. Gadamer forstår sit eget begreb om "Horizontverschmelzung" som en samtale. I samtalen handler det for ham ikke om at sætte sit eget standpunkt igennem, men derimod om samtidig at lytte til den anden. Således bliver man til en del af et fællesskab, der forandrer en, og man genfinder sig selv i en ny og beriget version.

Referencer

- Buhrmann, Peter. 2019a. "Auf den Spuren unserer Identität." *Der Nordschleswiger*, 9. februar 2019.
- Buhrmann, Peter. 2019b. "Handel verbindet Menschen." *Der Nordschleswiger*, 9. marts 2019.
- Buhrmann, Peter. 2019c. "'Emigration' in die Kunst integriert." *Der Nordschleswiger*, 13. april 2019.
- Buhrmann, Peter. 2019d. "Weniger Zäune – mehr Gespräche." *Der Nordschleswiger*, 22. juni 2019.
- Buhrmann, Peter. 2019e. "Die Identitätsfrage wird immer erst im Nachhinein beantwortet." *Der Nordschleswiger*, 21. september 2019.
- Duedahl, Poul. 2020. *Grænseland*. København K: Gads Forlag
- Gadamer, Hans-Georg. 1990. *Wahrheit und Methode*. Tübingen.
- Holst, Carl. 2020. "Grænsen adskiller - men historien samler." *Jyllandsposten*, 15. juni 2020.
- Kühl, Jørgen, red. 2005. *København-Bonn Erklæringerne. 1955-2005: De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning – Syddansk Universitet.
- Kühl, Jørgen og Bohn, Robert, (udg.) 2005. *Ein Europäisches Modell? Nationale Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzland 1945-2002*. Münster/Gütersloh.
- Mikkelsen, Jørn. 2020. "100 år efter er det dansk-tyske grænseland en sjælden succeshistorie." *Jyllandsposten*, 4. januar 2020.
- Muntenjon, Adeline Raahauge og Dideriksen, Anne-Sofie. 2018. *Grænseland: Grenzland: to lande - et arbejdsmarked*. Padborg: Region Sønderjylland-Schleswig.
- Therkelsen, Knud Erik. 2016. "Vi kan lære af Genforeningen." *Magasinet Grænsen* nr. 4., august 2016.
- Weitling, Günter. 1994. "Tysk identitet i Nordslesvig." I *National identitet: fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet*, redigeret af Institut for Grænseregionsforskning. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.

Noter

- 1 Litteraturen om det dansk-tyske grønseland er omfattende. For almene indføringer i samtidens grønseland jf. f.eks. Kühl, Jørgen 2005 *København-Bonn Erklæringerne*, Aabenraa Institut for Grønseregionsforskning; Kühl, Jørgen og Bohn, Robert (Udg.) 2005 *Ein Europäisches Modell? Nationale Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzland 1945-2002*, Münster/Gütersloh Verlag für Regionalgeschichte. Senest har professor Poul Duedahl i forbindelse med jubilæumsåret udgivet *Grønseland 2020* København K, DR Gad. I forbindelse med jubilæet i 2020 har grønselandet været hyppigt omtalt i medierne, således har tidl. amtsborgmester Carl Holst henvist til forbehold mellem danskere og tyskere hos de ældre generationer i "Grænsen adskiller- men historien samler" Jyllandsposten 15. juni 2020. Derimod har tidl. chefredaktør på Jyllandsposten Jørn Mikkelsen påpeget, at det dansk-tyske forhold aldrig har været bedre i "100 år efter er det dansk-tyske grønseland en sjælden succeshistorie" Jyllandsposten 4. januar 2020. For en fremstilling, der bruger grønselandets særlige karakteristika som lærebogsmateriale, se Muntenjon, Adeline Raahauge og Dideriksen, Anne-Sofie 2018 *Grønseland: Grenzland: to lande - et arbejdsmarked*, Padborg Region Sønderjylland-Schleswig.
- 2 Avisartiklerne er bragt i *Der Nordschleswiger* på følgende datoer: 9. februar (Rolf Pistor-Riebold, Britta Tästensen), 9. marts (Ulrik Nielsen, Lasse Petersen), 13. april (Markus Herschbach, Søren Møller), 22. juni (Jørn Buch, Thue Kjærhus), 21. september (Sofie Rebekka Schlüter Knauer, Bonni Rathje-Ottenberg).
- 3 Nærværende artikel er en sammenfatning og delvis udvidelse af indholdet af de 10 interviews. Der er således tale om en eentydig kvalitativ undersøgelse, der lægger kun liden vægt på kvantitet. Den hermeneutiske ramme for rækken var at formidle enkeltpersoners subjektive oplevelser og erfaringer. Formålet var ikke at give et dækkende billede af identitetstilstandene i grønselandet og avislæseren skulle lære personlighederne at kende.

Identifying Outside the Box

An analysis of identification patterns among members of the German minority in Denmark

Annika Zepke

Studied Communication Science and International Relations at the University of Erfurt (BA), Germany, and Culture, Communication and Globalisation at Aalborg University (MA), Denmark. Her current research interest focuses on identity formation in the German-Danish borderland.

Abstract

On the basis of six qualitative interviews with members of the German minority in Denmark, the article addresses different ways according to which individuals identify themselves as members of the German minority. The analysis shows that the identification with the minority varies from individual to individual. Identity in the German minority is therefore very multi-layered. Furthermore, the analysis illustrates that members of the minority identify beyond national categories on a rather regional level while comprising both German and Danish linguistic and cultural traits.

Keywords: Identity, national minority, borderland, regional identification, language

Are you German or Danish? and Who are you rooting for when Denmark is playing football against Germany? are common questions that members of the two minorities in the German-Danish borderland, the Danish minority in Germany and the German minority in Denmark, are likely to face when they interact with people outside the minority context. The answers to these questions vary and are often much

more diverse than anticipated, indicating that identification within the German minority is complex and might go beyond the national boxes of German and Danish.

Therefore, the following article addresses the question of identity within the German minority or more accurately focuses on identification mechanisms - since identity is not a fixed thing but an active and flexible process (Hylland Eriksen 2010, 70/71) - along which individuals identify themselves as members of the German minority. Special attention is paid to the national categories of German and Danish and how members of the minority combine them into their identity. However, it is important to keep in mind that the individuals' identification with the minority is likely to be influenced by a variety of different aspects. The identification mechanisms presented in this article should therefore be seen as a small part of the interplay of factors that play a part in the identification process of minority members.

The study is based on six qualitative narrative interviews with people who consider themselves a member of the German minority.

The German Minority as Research Subject

The German minority has been the subject of several studies from different research disciplines over the last century and has been addressed from various angles, for example in terms of language (Pedersen 2005) and education (Byram 1986), from a more legal or political perspective (Kühl & Pedersen 2006) or from a historical point of view (Thaler 2009). Especially since the 1980s there has also been a growing interest in characterizing the minority (Toft 1982; Zeh 1982). Greater attention has also been given to the matter of identity itself either as a by-product of or in relation to the specific research focus, as is the case in all the beforementioned studies, or as the centrepiece of the research as in the study *Nationalt tilhørsforhold i Nordslesvig* by Jørgen Elklit, Johan Peter Noack and Ole Tonsgaard from 1978. Another paper that specifically focuses on national identity within the German minority was brought forward by Günter Weitling in the context of Det sønderjyske Forskningsforum in 1994. He described the identity of the members of the German minority in Denmark with the term "Zweiströmigkeit", which he understands as the ability to understand and to feel the two people and the two cultures from within (Weitling 1994, 31).

Another study relevant for this paper because of its findings in terms of identity is Karen Margrethe Pedersen's contribution to the book *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005* edited by Jørgen Kühl. In her article she discusses the connection between language and identity within the German minority. She picks up on the term *Zweiströmigkeit* and argues that this term would not imply a dual national affiliation but instead indicate a "trans-ethnic German and Danish identity with a German national identity as superstructure" (Pedersen 2005, 368; my translation). The German and Danish language function thereby as a prerequisite of this dual ethnic identity as German-Danish (Pedersen 2005, 368).

A joint article from Pedersen and Kühl published in Sia Spiliopoulou Åkermark's *International Obligations and National Debates: Minorities around the Baltic Sea* from 2006 combines the findings from the two beforementioned studies. On the basis of *Zweiströmigkeit*, Pedersen and Kühl argue that the German terms "deutsche Nordschleswiger" or simply "Nordschleswiger" are used by many minority members to describe themselves, but there is also an upcoming trend, particularly among younger minority members, to "define themselves as tyske sønderjyder (German Southlanders), which is a regional Danish identity with a German dimension" (Kühl & Pedersen 2006, 73). They thus conclude that members of the minority may have a German national identity, but a dual ethnic identity, "as the members feel home in both a minority and a majority context" (Kühl & Pedersen 2006, 74).

In contrast to that, Michael Byram suggests in his book *Minority Education and Ethnic Survival: Case Study of a German School in Denmark* from 1986 four categories to describe the identification within the minority: "German, German North Schleswiger, Danish North Schleswiger, Dane" (Byram 1986, 135). However, he further argues that the actual distinction between minority and majority is drawn by a "symbolic switch from a German word to a Danish word" (Byram 1986, 136), meaning that the German term *Nordschleswiger* implies an identification with the minority, whereas the Danish term *Sønderjyder* implies a belonging to the majority.

One last study that should be mentioned here is Peter Thaler's *Of Mind and Matter: The Duality of National Identity in the German-Danish Borderland* from 2009. The book sheds light on the identity of both the German and the Danish minority of the border region but

derives primarily from a historical perspective. Thaler's main findings are that the German minority "does not define itself predominantly by language" (Thaler 2009, 159), but instead that "identification with the minority derives from family tradition" (Thaler 2009, 159) and is "subjective, but with an objective component" (Thaler 2009, 159). He therefore concludes that "several layers of identity coexist within individual communities" (Thaler 2009, 160).

Even though there are many more interesting and relevant studies regarding the identity of and identification within the German minority, this short literature review should already have given a first insight into the complexity of identity within the German minority and thus laid the groundwork for the research focus of this paper.

The Sample

Identity itself is hard to grasp, since it is not only non-static and multi-layered but also a very personal and individual matter. In regard to the German minority in Denmark it is even harder to assess a common identity, as it "derives its origins predominantly from a sense of self and not from visible physical or cultural markers" (Thaler 2009, 42). Membership as well is purely based on "Gesinnung", as it is stated in the Bonn-Copenhagen-Declarations in Chapter II.1 of the Copenhagen-Declaration in regard to the German minority that "the confession of German nationality and German culture is free" (Kühl 2005, 660; my translation). Due to this, participants for the interviews were recruited based on the single criterion that they considered themselves a member of the German minority.

In total, six people, three men and three women, were interviewed in November and December 2019. By the time of the interviews, all interviewees were living in North Schleswig and their ages ranged from 16 to 64. Since the German minority is a comparatively small community, in which most people know each other personally, a more detailed description of the interviewees' individual minority backgrounds cannot be provided, as it would not guarantee the interviewees' anonymity that was promised to them in advance of the interviews. However, some general comments about the sample of this study can be made. All participants can be considered more or less active minority members, as they all showed some kind of engagement, whether it is a voluntary com-

mitment, working in one of the minority institutions or both. It is likely that this is owed to the fact that the interviewees were recruited through some sort of purposive sampling, as I reached out to the umbrella organisation of the minority, the Bund Deutscher Nordschleswiger, and the German high school, Deutsches Gymnasium für Nordschleswig, to distribute my call for participants among their members.

Even though all members would identify themselves with the minority, not all of them were born and raised in the minority. One interviewee for example was raised in Germany and joined the minority as an adult due to work. Two other interviewees attended the minority's educational institutions but had no family roots in the minority. In one case the parents were however involved in the minority, while in the other case the parents did not consider themselves members of the minority. Two interviewees came from families that had their roots in the minority. Another interviewee had one parent with and one without a minority background. The citizenship status of the interviewees varied greatly as well. While some interviewees had dual citizenship, others had either German or Danish citizenship.

Despite the great diversity among the interviewees, it must be noted that with a sample size of six interviewees the study can neither provide data saturation nor represent the minority as a whole. Instead, the purpose is to shed light on the mechanisms and elements that contribute to the individuals' identification as a member of the German minority and to give a deeper insight into the different ways of identification among the members of the minority. In this context, and by bearing in mind that minority membership is solely based on „Gesinnung“, the diversity of the six interviews can be seen as an advantage, as it is likely to reveal more mechanisms and elements relevant for an identification with the minority. However, this article neither claims to present all factors that potentially influence an identification with the German minority, nor that all factors presented in this article are equally relevant in the identification process of each minority member.

One Minority – Several Layers of Identity

Regarding their identity, several interviewees pointed out that they were neither Danish nor German but that they rather identify as

both. One interviewee stated for example: “So that’s when I am saying, no, I am not just German. (...) I am bilingual. I am neither the one nor the other. I am BOTH.”¹ What further becomes clear in this context is that ‘being both’ does not refer to the individual categories of ‘being German’ or ‘being Danish’ taken together to what could be called a dual national identity but rather to a new category that primarily encompasses German and Danish traits mostly in terms of language and culture. Even though the feeling of ‘being both’ might match the individual’s citizenship status like in the case of one interviewee, who had dual citizenship and stated that this would also express how he feels (“I am now a German and Danish citizen and that’s what I tell people, because I also feel that way”), it cannot be assumed that this is generally the case, as several other interviewees made clear that identity and citizenship are two separate aspects. One participant for example explained that she formerly had German citizenship but when she moved abroad for her study, she became a Danish citizen, which made no difference for her, as she explained: “But it didn’t matter for me, because you can’t express that feeling with a passport.” Nevertheless, being both does also not preclude the possibility of feeling drawn to or identifying with one of the two categories more than the other, as the same interviewee explains in another statement: “It is always possible that you feel more drawn towards one side than the other, but you are both somewhere.” Although ‘being both’ was a comparatively common description of their identification and mentioned by four out of six interviewees, it is by no means that all participants identified as both. One interviewee for example specifically stated that he identifies as Dane. I originally asked him what citizenship he had and he replied that he had Danish citizenship but added unsolicited that he also identified as Dane (“And I also feel like a Dane”). In his case, citizenship seems to play a role for his identification, as he stated later on in the interview: “But more a Dane than a German. Because I grew up in Denmark. And I also have a Danish passport.”

Another participant, on the other hand, did not identify himself along the lines of German and Danish at all. He only identified himself on a regional level as “German Nordschleswiger”. He is not the only interviewee, who identifies himself on a regional level as “Nordschleswiger”. However, he is the only one describing himself specifically as German North Schleswiger. German here could ei-

ther refer to the minority, as it is the German minority he identifies with, it could be an emphasis of German traits or it could refer to his family roots, as one of his parents is from Germany. A similar question arises in the case of the interviewee who previously identified himself as Dane, since he does not use the attribute German or Danish to describe his identification on a regional level, but instead primarily uses the Danish term for the region: "Or more Sønderjyde, if you can say so. I also grew up with Sønderjysk and so it's more the place itself then. That you are Sønderjyde or Nordschleswiger." This could on the one hand stress his orientation towards the Danish language and culture and his identification as Danish, as the term is usually used by the Danish majority (Byram 1986, 136). On the other hand, it could also simply be a matter of language, as he is primarily using Danish in his daily (work) life. The latter is supported by the fact that he also uses the German term Nordschleswiger at some point, which leads to the assumption that he uses the terms Sønderjyde and Nordschleswiger interchangeably and that they do not necessarily imply a distinction between minority and majority. Despite the identification on a regional level as Nordschleswiger being very common among the participants, not all interviewees explicitly identify as such. What is interesting about that is that the two interviewees who did not refer to themselves as Nordschleswiger, did not grow up in the region. Consequently, this leads to the assumption that one's origins and upbringing play an important part for the identification on a regional level. At the same time this also raises the question if the identification as Nordschleswiger is predominantly an identification on the regional level or if it simultaneously implies an identification with the minority. For at least one interviewee the latter seems to be the case, as she stated: "I belong to the German minority in Nordschleswig, I am Nordschleswigerin." Nonetheless, the two who do not refer to themselves as Nordschleswiger clearly identify themselves as members of the minority as well. It therefore gives the impression that identifying as Nordschleswiger implies an identification on the regional as well as the minority level, but it cannot be seen as an ultimate minority identity, because people who do not explicitly identify as Nordschleswiger, for example because they joined the minority later on and did not grow up in the region, can still be and identify as full members of the minority.

An Identity Outside the Boxes of Danish and German

Whereas Peter Thaler already concluded in his study that “identities in the German-Danish borderlands displayed many variations” (Thaler 2009, 158) and that “several layers of identity coexist” (Thaler 2009, 160) in the German minority in Denmark, which my analysis re-emphasises as well, Michael Byram attempted to give more clarity in regard to the minority’s identity by suggesting four different categories of minority identity, as mentioned above. The categories were “German, German North Schleswiger, Danish North Schleswiger, Dane” (Byram 1986, 135). Byram already reflected on the difficulties his categorisation entails, particularly the two categories German or Danish North Schleswiger (Byram 1986, 136). He concluded that these two categories were somewhat contradicting, since the difference between German and Danish in regard to a North Schleswig identity is expressed by language rather than attributes like Danish or German. Thus, German North Schleswiger would be a pleonasm, as the term North Schleswiger would already imply a minority identity due to the German origins of the term, whereas the term Danish North Schleswiger is contradicting in itself and would actually translate into Sønderjyde, implying a majority identity (Byram 1986, 136). But already the few cases in my study have demonstrated that a categorisation is not that simple and that Byram’s categories are hardly selective. One interviewee for example specifically referred to himself as German North Schleswiger to describe his identity, without being asked to do so. It thus gives the impression that there is indeed a distinction between North Schleswiger and German North Schleswiger. At the same time, another participant, who clearly identified himself as a member of the German minority, referred to himself as Sønderjyde, showing that the Danish term Sønderjyde is not necessarily referring to the majority population. It thus supports more Kühl & Pedersen’s conclusion that the Danish term Sønderjyde is also used by members of the minority and can be understood as an indicator of their dual ethnic identity. However, it must be noted in this regard that Kühl & Pedersen actually referred to the term *tyske Sønderjyder* as an illustration of the members’ “regional Danish identity with a German dimension” (Kühl & Pedersen 2006, 73).

Another aspect of Byram’s categorisation that is in conflict with the findings of my study are the categories ‘German’ and ‘Dane’.

With the exception of one interviewee, who identified as Dane, although he stated later on in the interview that he was more Sønderjyde, all interviewees emphasised that they were neither German nor Dane. At best they were both but even then, they referred to themselves as 'being Danish' as well as 'being German', encompassing thereby more linguistic and cultural aspects than national categories. This differentiation is furthermore important as the participants expressed several times that their identity cannot be equated with national identity or citizenship. This corresponds with Kühl & Pedersen's interpretation of Günter Weitling's concept of "Zweistromigkeit" as a dual ethnic identity, which implies that members of the minority "feel at home in both minority and majority" (Kühl & Pedersen 2006, 74), but that still allows them to have a German national identity.

Because several layers of identity can coexist within the German minority, as Thaler pointed out, I am not going to suggest a different categorisation of minority identity. Besides the sample size of my study being way too low for concluding on a categorisation, it was never the purpose of this study to do so. However, I consider it legit to propose two rather general mechanisms or ways in which members of the minority seem to identify. On the one hand there is a regional-minority level, meaning that members of the minority link the region Nordschleswig, Sønderjylland or even the border region in general directly to the minority and thus identify as members of the minority through the region they feel connected to e.g., because they grew up there. The region represents hereby mostly bilingual and cultural aspects. On the other hand, some people identify just as members of the minority without specifically linking it to the region, which seems to be predominantly the case for those members of the minority that were not born into the minority and/or did not grow up in the region, or the minority. It would be interesting to examine the latter aspect more thoroughly in studies with bigger sample sizes.

Conclusion

The paper has outlined different ways according to which members of the German minority identify themselves with the minority as well as some aspects that are likely to be driving factors for the identification process. The key findings are that as members of the

minority, people often encompass Danish and German traits, particularly in terms of language and culture, instead of identifying themselves along their citizenship or national categories like German or Dane, which corresponds to the concept of "Zweistromigkeit" as interpreted by Kühl & Pedersen in 2006. Additionally, identification with the minority seems to be linked rather to the region where the minority is located than to a nation, be it the host-country or the mother-state of the minority. It can thus be concluded that identification within the German minority goes beyond the national categories of German and Danish.

References

- Byram, Michael. 1986. *Minority education and ethnic survival: case study of a German school in Denmark*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Elklit, Jørgen, Johan Peter Noack, and Ole Tonsgaard. 1978. *Nationalt Tilhørsforhold i Nordslesvig: Resultater af en Interviewundersøgelse*. Aarhus: Det lærde Selskab, Aarhus Universitet.
- Kühl, Jørgen, ed. 2005. *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005: De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Kühl, Jørgen, and Karen Margrethe Pedersen. 2006. "The German Minority in Denmark." In *International Obligations and National Debates: Minorities around the Baltic Sea*, edited by Sia Spiliopoulou Åkermark, 39-107. Mariehamn: The Åland Islands Peace Institute.
- Pedersen, Karen Margrethe. 2005. "Realiteter og rettigheder inden for sprog og identitet – i det danske og det tyske mindretal før og efter København-Bonn Erklæringerne i 1955." In *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005: De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning*, edited by Jørgen Kühl, 339-97. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Thaler, Peter. 2009. *Of Mind and Matter: The Duality of National Identity in the German-Danish Borderlands*. West Lafayette (Ind.): Purdue University Press.
- Toft, Gösta. 1982. *Die bäuerliche Struktur der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig*. Flensburg: Institut für regionale Forschung und Information im Deutschen Grenzverein.

Weitling, Günter. 1994. "Tysk identitet i Nordslesvig." In *National Identitet: Fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet*, edited by Institut for Grænseregionsforskning, 25-35. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.

Zeh, Jürgen. 1982. "Die deutsche Sprachgemeinschaft in Nord-schleswig: Ein soziales Gebilde im Wandel." In *Bonner Beiträge zur Soziologie, Band 19*. Stuttgart: Ferdinand Enke.

Notes

- 1 All quotes from interviews are translations by the author, since the interviews were originally conducted in German.

1920-grænsen: national optimal, økonomisk katastrofal?

Et overset aspekt af den slesvigske model

Martin Klatt

er lektor på Center for Grænseregionsforskning ved Syddansk Universitet, Sønderborg. *1964, MA (1995) fra Christian Albrechts Universität Kiel, Ph.d. (2002) fra Syddansk Universitet. Forsker i dansk-tysk historie, nationale mindretal og europæiske gr nseregioner.

Abstract

Usually, the drawing of the Danish-German border in 1920 is perceived as the best possible solution to a national conflict turned violent, with annexations and consequent border changes. It was part of the First World War settlement, it involved the people in a plebiscite, both national governments agreed in principle that the border should be drawn in accordance with the right of national self-determination. Dissenters were provided a framework of cultural autonomy within a recognized national minority. While perhaps the national and political optimal border, though, economic consequences of the border drawing have been overlooked in the numerous handbooks and other publications on the region's history. This paper asks the question whether the border drawn was in fact an economic catastrophe, transforming a wealthy, well connected region into two peripheral fringes, economically marginalized and locked in national conflict.

Keywords: genforening, grænse, mindretal, regional udvikling, grænseoverskridende samarbejde

Folket bestemte, men havde de økonomien med?

”Genforeningen” af Nordslesvig med Danmark i 1920 er som regel en positiv fortælling, i hvert fald i en dansk sammenhæng. Efter næsten 60 år under preussisk-tysk styre blev sønderjyderne genforenet med deres hjemland. Det er i dag en udbredt opfattelse, at Danmark fik den bedst mulige grænse i 1920, Karen Gram-Skjoldager lod sig endda presse til at betegne den som verdens bedste grænse i DRs program Kampen om historien, 7. juni 2020. En grænse, folket havde stemt om. Den muliggjorde løsning af en århundredelang national konflikt og fredeliggjorde de nationale mindretal på begge sider af grænsen gennem en liberal mindretalspolitik med generøs støtte til mindretalsinstitutioner som børnehaver og skoler. Selvom der er nuancer, er det konsensus i forskning og politik, at det er en succeshistorie, hvor national konflikt blev afløst af forsoning, og der blev etableret en velfungerende model til at anerkende diversitet i form af nationale mindretal, samt at alle aktører indgik i en proces fra modarbejde til samarbejde (Kühl 2005, Klatt 2006). Her i 2020 skulle denne fortælling fejres i mange arrangementer. Året er blevet udnævnt Det dansk-tyske kulturelle venskabsår.

Er der så grund til at hæfte sig ved, at grænsedragningen af 1920 også betød en deling af det gamle hertugdømme Sønderjylland hhv. Slesvig? En deling der skar igennem århundredelange sociale, familiære og økonomiske bånd? Dette aspekt af grænsedragningens konsekvenser går nemt i glemmebogen. Først i 2008 udkom der en grundig fremstilling om Danmarks og Tysklands politikker efter grænsedragningen og deres umiddelbare økonomiske konsekvenser; her især hvordan Danmark med succes kappede de fleste økonomiske bånd mellem Nord- og Sydslesvig (Andersen 2008). En fremstilling af Slesvigs økonomiske historie i det lange perspektiv savnes derimod stadigvæk. Det er heller ikke ambitionen med denne artikel, men dog at redegøre for sammenhæng mellem grænsedragning og økonomi ved det slesvigske eksempel. Hypotesen er, at den nationale kamp om Slesvig har været årsag til, at en økonomisk veltrivende region med en erhvervsstruktur præget af diversitet og tilpasningsevne blev transformeret til et perifert udkantssområde, med en stagnerende eller tilbagegående økonomi.

Den kimbriske halvø og Slesvig fra middelalderen til 1920

Rammerne i regionens tidlige økonomiske historie er ret entydige: regionen var en bro mellem Centraleuropa og Norden. Det var den kulturelle og økonomiske udveksling mellem disse regioner, der prægede Slesvigs historie fra Hedeby's storhedstid til højkonjunkturen sidst i 1700-tallet med godt landbrug, hvalfangst og fjernhandel i Helstaten, Middelhavet og på Vestindien (Hansen, Henningsen, og Porskrog Rasmussen 2008a). Handel spillede en vigtig rolle i hertugdømmerne, med Aabenraa, Sønderborg og Flensborg som førende søfartsbyer (Henningsen 1991). Flensborg var igennem hele helstatsperioden en vigtig handelsby for hele Nord- og Mellem-europa (Hjelholt, Hvidtfeldt, og Kretzschmer 1953). Regionen oplevede en tidlig industrialisering i den første halvdel af 1800-tallet, med ca. 5200 industriarbejdere i 1857 må industriens rolle i helstatstiden dog anses som ubetydelig (Hansen 2006).

Regionens udskilning af helstaten i 1864 havde store økonomiske konsekvenser. Slesvig og Holsten var økonomisk integreret og gjaldt som Helstatens rigeste provinser med tilsvarende status (Lorenzen-Schmidt 2003b). Nu lå der en toldgrænse ved Kongeåen, der vanskeliggjorde den tidligere samhandel med Kongeriget. På den anden side blev Slesvig del af det tyske *Zollverein*, en toldunion af de forskellige tyske stater. Det skabte et stort marked for regionens landbrugsprodukter. Tilslutningen til *Zollverein* betød imidlertid også konkurrence sydfra, især Hamburg dominerede Nordtysklands handel (Hjelholt, Hvidtfeldt, og Kretzschmer 1953, 325). Flensborgske købmænd benyttede sig imidlertid også i stigende grad af mulighederne i det forenede tyske rige. Således var byen Kejserrigets tredjestørste søfartsby efter Hamburg og Bremen i tiden 1890-1910 (Hansen, Henningsen, og Porskrog Rasmussen 2008b, 161).

Hvordan så det imidlertid ud i resten af Slesvig? Mellem 1867 og 1885 falder befolkningen i alle slesvigske kredse bortset fra Flensborg, Husum og Slesvig med 2,1%, mens den steg med 19,8% i alle holstenske kredse med undtagelse af Segeberg og Oldenburg (Lorenzen-Schmidt 2003a). Udvandring spillede en stor rolle, især i årene efter krigen i 1864. Meget tyder imidlertid på, at det var økonomiske og ikke nationale grunde, der lå bag den omfattende udvandring (Nielsen 1994). I 1910 var Slesvigs befolkning steget med

13,2% ift. 1867. Det skal imidlertid ses i forhold til Holstens og Lauenborgs befolkning, der var steget med 73,1% i samme periode (Lorenzen-Schmidt 2003a).

Befolkningsudvikling i slesvigske købstæder i den tyske tid:

By/år	1871	1880	1890	1900	1910
Haderslev	8.596	8.054	8.397	9.201	13.064
Aabenraa	5.933	6.215	5.361	5.952	7.769
Sønderborg	5.474	5.863	5.120	5.522	10.042
Tønder	3.370	3.637	3.852	3.969	4.807
Flensborg	21.321	30.956	36.894	48.922	60.922
Slesvig by	13.850	15.446	15.123	17.910	19.908
Husum	4.984	6.267	6.761	8.268	9.435
Rendsborg	11.521	12.776	13.195	14.757	17.314

Kilde: Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins (1967), cit. efter Nielsen 2007, s. 63

Demografien tyder således på økonomisk stagnation indtil århundredeskiftet. Det bekræftes af andre undersøgelser. Hans Schultz Hansen formoder således et katastrofalt tilbageslag for hertugdømmets industri efter 1864 (Hansen 2006, 165). Flensborgs eksportorienterede industri som tobaksindustri, træskoproduktion og sukker raffinaderierne gik umiddelbart stærkt tilbage efter 1864, da den mistede adgang til Helstatens markeder (Hjelholt, Hvidtfeldt, og Kretzschmer 1953, 325). Regionen profiterede heller ikke af den tyske højkonjunktur i 1890erne, hvor industrialiseringsbølgen i Tyskland gik forbi det meste af Slesvig, som forblev en region domineret af landbrug, mens der skabtes en bredere industriel erhvervsstruktur i Holsten (Hansen 1997). Sammenlignet med hele Preussen dokumenterer Björn Hansen, at Slesvig sammen med Preussens østlige periferi (provinserne Posen, Preussen og Pommern) hører til de mindst udviklede regioner i Kejserriget (Hansen 1998, 173). Dette bliver bekræftet i Leif Hansen Niensens meget grundige undersøgelse af den industrielle udvikling i Slesvig i Kejserriget op mod

Første Verdenskrig (Nielsen 2007). Industrialiseringen koncentrerede sig omkring de større byer, dvs. for Slesvigs vedkommende udelukkende omkring Flensborg (Nielsen 2007, 226-227).

Afstemningen i 1920 – økonomiske hensyn

1920-grænsen fulgte i det store og hele Clausen-linjen, en linje gennem Sønderjylland som Hans Viktor Clausen allerede havde trukket omkring 1900 (Fink 1995). Den tog hensyn til de nationale og naturgeografiske forhold. Den omfattende litteratur om afstemningen og afstemningskampen dokumenterer, at økonomiske spørgsmål var underordnede (Fink 1979, Jebsen 2015, Jebsen og Klatt 2014, Pohl 1996, Klatt 1998, Adriansen og Doege 1992, 2010, Adriansen og Schwensen 1995). Enkelte petitioner af flensborgske erhvervsdrivende ved årsskiftet 1918-19 krævede en grænse hhv. syd eller nord om byen (Hjelholt, Hvidtfeldt, og Kretzschmer 1953, 417-418). Ellers var det historisk eller national retfærdighed, der dominerede diskursen. Tyskerne betonedede Ribe-brevet fra 1460, hvor den danske konge havde lovet slesvig-holstenerne udelelighed (*op ewig ungedeelt*). De i tyske øjne uretfærdige afstemningsbetingelser med én-bloc afstemningen i zone 1 og udelukkelsen af tilflyttere fra efter 1900 spillede også en stor rolle. De tyske socialdemokrater argumenterede systemisk: Tyskland var blevet republik, og den store tyske arbejderklasse gav bedre muligheder, hvorfor arbejderne burde stemme på Tyskland (Klatt 1995). Valgplakater med økonomiske argumenter begrænsede sig til kampen om Flensborg, hvor den danske side argumenterede med afskæringen fra det nordslesvigske opland, og med at Flensborg ville have en bedre økonomisk fremtid, hvis det blev en del af Danmark – uden dog at tage stilling til afskæringen af det sydlige opland og de økonomiske forbindelser til Tyskland.

Efter 1920 – afgrænsning og hjælpepakker

Flensborg mistede sit opland mod nord, Tønder sit mod syd i 1920. Tønder mistede desuden sin position som center for den nordslesvigske kvæghandel, og det nordslesvigske erhvervsliv mistede dets tyske hjemmemarked. Mens Tyskland tilskyndede til at opretholde de økonomiske bånd over grænsen, var Danmarks Nordslesvig-politik omvendt. Landsdelen skulle integreres i kongeriget, politisk, socialt og økonomisk (Andersen 2008). Forskellige statslige foran-

støtninger skulle hjælpe med integrationen og bøde for de nævnte økonomiske konsekvenser. Her var der først og fremmest tale om en udbygning af den stærkt nedslidte infrastruktur i Nordslesvig. Den tyske politik lykkedes i en overgang, hvor den høje inflation gjorde tyske produkter konkurrencedygtige på trods af told. Begge landes hjælpepakker til regionen havde dog ikke et dominerende økonomisk fokus. Der blev lagt vægt på infrastruktur (vejnettet i Sønderjylland, nye banegårde i Flensborg og Slesvig, jernbaneforbindelsen til øen Sild via Hindenburgdæmningen) og kultur med nye administrationsbygninger, skoler og kulturhuse som Deutsches Haus i Flensborg. Landbrugskrisen i 1920'erne resulterede i subventionspolitik i form af nationalpolitisk jordkamp i stedet for decideret industrialiseringspolitik (Hansen 2002).

Grænsedragningens økonomiske konsekvenser er hidtil kun blevet undersøgt overfladisk. Svend Aage Hansens tobindsværk om væksten i Danmark nævner kun et særligt importbehov for det genforenede Sønderjylland på ca. 500 millioner kr. i 1919-priser (Hansen 1974, 19). Omstillingen til kronemønt gav muligheder for spekulationsgevinster – men også tab, inden de endelige betingelser stod fast (Andersen 2002). Henrik Becker-Christensens kapitel i Sønderjyllands Historie nævner ikke specifikke konjunkturelle forhold, der afviger fra den almene økonomiske udvikling i Danmark (Hansen, Henningsen, og Porskrog Rasmussen 2008b, 272-291). Derimod er der belæg for, at den nye grænse ramte Flensborg hårdt økonomisk. Byen havde mistet ca. halvdelen af dens opland. Det gjaldt detailhandlen, grossister, skibsfart, speciallæger, gymnasier, erhvervsskoler og meget mere. Spiritusproduktion var ikke konkurrencedygtigt længere pga. de høje danske toldsætter. Der var dansk indførselsforbud for brød. Mejerimaskiner, ovne etc. blev der heller ikke solgt til Nordslesvig mere (Hjelholt, Hvidtfeldt, og Kretzschmer 1953, 418). Den høje inflation op mod 1923 gjorde sit til, at befolkningen mistede tillid til økonomien og opsving. Konkurstallene lå 1924-26 fem gange over gennemsnittet for hele Tyskland (Hjelholt, Hvidtfeldt, og Kretzschmer 1953, 420).

Både skibs- og godstogtrafikken gik stærkt tilbage:

Havnetrafikken i Flensborg, 1913/1925 (Hjelholt, Hvidtfeldt, and Kretzschmer 1953, 420)

	Indførelse/udførelse i 1925, % i forhold til 1913	
Varer	39,5	84,1
Træ	38,7	34,0
Kvæg	52,5	

Godstrafik Flensborg godsbanegård i forhold til 1913
(indeks=100), a=indgående, b=udgående (Flensborg 1930, 7).

	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Stykgods	a: 71,5 b: 73,8	a: 84,8 b: 76,7	a: 84,0 b: 74,3	a: 104,2 b: 84,3	a: 89,4 b: 74,7	a: 82,2 b: 71,8
Vognladninger	a: 97,7 b: 71,1	a: 98,4 b: 44,6	a: 163,1 b: 43,4	a: 143,9 b: 54,9	a: 129,7 b: 51,5	a: 159,0* b: 46,8
Storkvæg	a: 34,0 b: 14,9	a: 28,4 b: 22,4	a: 40,8 b: 26,6	a: 16,0 b: 18,2	a: 12,8 b: 24,1	a: 14,5 b: 12,1
Småkvæg	a: 20,9 b: 16,5	a: 34,6 b: 19,4	a: 10,6 b: 12,0	a: 5,4 b: 23,4	a: 6,5 b: 26,1	a: 1,0 b: 2,1
Fragtbreve	a: 65,5 b: 72,4	a: 84,5 b: 85,8	a: 81,2 b: 79,8	a: 86,9 b: 86,8	a: 81,3 b: 78,8	a: 84,2 b: 77,4

*Tallene for vognladninger til Flensborg afviger fra trenden. Ifølge magistraten drejer det sig hovedsagelig om kultransporter til byen.

Høje fragtomkostninger pga. den fjerne beliggenhed vanskeliggjorde situationen yderligere. Selv den dansk-tyske samhandel gik udenom Flensborg: skibsruterne Hamborg-Esbjerg og Lübeck-Kolding-Aarhus var billigere (Hjelholt, Hvidtfeldt, og Kretzschmer 1953, 421). Alt i alt var Slesvig-Holstens og især Sydslesvigs økonomiske situation meget labil gennem hele Weimarrepublikken (Wulf 2003, 568). Det ændrede sig ikke væsentligt efter nazisternes magtovertagelse i 1933, hvor Holsten profiterede stærkere af statslige investeringer i rustningsindustrien.

Et længere perspektiv: udkant eller bro?

Mens forholdene i Nordslesvig normaliseredes forholdsvis hurtigt efter Anden Verdenskrig, var den umiddelbare efterkrigstid i Sydslesvig præget af kaos: ny grænsestrid, overbefolkning pga. flygtninge østfra, fattigdom og sult. Det var først i midten af 1950'erne, at forholdene normaliseredes med stabilisering af den vesttyske forbundsrepublik, pacificering af det danske mindretal med Bonn-Erklæringen af 1955, landbrugsudviklingsprogram Programm Nord, Vesttysklands optagelse i NATO. Med det tyske *Wirtschaftswunder* lykkedes det også at lempe flygtningebyrden, men det var forholdsvis unge, arbejdsduelige mænd, der flyttede til de industrialiserede egne af Vesttyskland. Vesttysklands optagelse i NATO medførte opbygning af en stor militær infrastruktur. Da Tyskland blev genforenet i 1990, var der stationeret ca. 53.000 soldater (ca. 10% af Forbundsværnets daværende styrke) i Slesvig-Holsten. Med 20 soldater pr. 1.000 indbyggere var Slesvig-Holsten Tysklands mest militariserede delstat (Jürgensen og Lange 2003, 730). Det vesttyske Forbundsværn blev dermed en vigtig erhvervsfaktor i regionen. Det sikrede beskæftigelsen i mange perifere kommuner, men forhindrede på den anden side diversitet i erhvervsudviklingen – og det rettede ikke op på regionens status som udkantsområde. Dens svage økonomiske udvikling resulterede i, at Flensborg by og de øvrige vestlige sydslesvigske amter blev del af det såkaldte *Zonenrandgebiet*, faktisk som de eneste amter der ikke grænsede op mod DDR eller Tjekkoslaviet. Her gjaldt speciel statsstøtte, fordi området var blevet afskåret fra halvdelen af dets opland pga. jernhegnet. Det danske mindretals parti, Sydslesvigs Vælgerforening (SSW), viste også stædighed ved at påminde delstatsregeringen i Kiel, at Sydslesvigs udvikling haltede bagefter resten af delstaten og Vesttyskland (Henningens, Klatt, og Kühl 1998).

Nordslesvig, derimod, profiterede af oprettelsen af EF i 1957. Det blev Danmarks port til Europa. Dansk medlemskab i 1973 ændrede ikke noget ved dette. Industriklynger i Tønder og Sønderborg samt logistik i Padborg blev afgørende job- og vækstskabere. Der var også spillover-effekter i Sydslesvig, idet danske virksomheder oprettede filialer og produktionssteder dernede (Klatt 2006, 99-104). Grænsehandel har også spillet en stor rolle for detailhandelen syd for grænsen, især i Flensborg og Harreslev. I 1998 blev det indtil da meget løse, politiske grænseoverskridende samarbejde institutio-

naliseret i Region Sønderjylland-Schleswig. Sønderjyllands Amt og de tre tyske forvaltningskredse Nordfriesland, Schleswig-Flensburg og Flensborg by gik sammen om at udvikle regionen i fællesskab. Forskellige initiativer skulle lette samarbejdet i tæt politisk dialog. Med Danmarks tiltræden til Schengen samarbejdet blev den permanente grænsekontrol afskaffet i marts 2001 og kontrolbygningerne fjernet. Optisk er man dermed kommet visionen om en grænseoverskridende region nær – indtil Danmark genindførte grænsekontrol i januar 2016 og byggede vildsvinehegn i 2019.

Mens der blev taget initiativ til erhvervsøkonomisk samarbejde (se bl.a. Schack og Dall Schmidt 2005), har hovedvægten af Region Sønderjylland-Schleswigs initiativ dog ligget på kultursamarbejde og pendlervejledning. Arbejdspendling, der kun var et nichefænomen før årtusindeskiftet, er vokset betydeligt i 2000'erne, om end kun fra Tyskland til Danmark (Dall Schmidt 2006, Klatt 2014). Nye fortællinger om grænseregionen afprøves, hvor historie og erhvervsudvikling bliver kædet sammen (Klatt 2017). Transportbranchen er et godt eksempel på et erhverv, der betragter grænsen som en ressource og udvikler sig tværs over den (Klatt 2008, 2013b). Mindretalsmodellen indgår i denne nye fortælling, ved at der i stigende grad rettes opmærksomhed på de kompetencer, begge mindretal tilføjer grænseregionen (Malloy et al. 2008, Malloy 2010), selvom det stadigvæk er uklart, hvordan de bruges, og hvad mindretallenes merværdi konkret udgør (Lange 2017, Klatt 2013a).

Dermed kan det konstateres, at grænsens adskillende virkning er blevet mindre 100 år efter at den blev trukket. Der er tilløb til at overvinde grænsen og gøre det nemt for mennesker og virksomheder at krydse den. Dens normative karakter er dog stadigvæk et manifest. Regionens model til at håndtere mangfoldighed sætter grænseregionens beboere i bås: man er enten flertalstysker, flertalsdanser, mindretalstysker, mindretalsdanser eller mindretalsfriser. Mindretallene opererer i princip med et parallelsamfund med egne institutioner fra vugge til grav, dog uden at institutionernes brugere i realiteten lever i et parallelsamfund: overgang fra flertal til mindretal er flydende på en måde, der fik Jørgen Kühl til at indføre begrebet postnationalt mindretal for at beskrive den specielle slesvigske situation (Kühl 2018). Så der kan være endog tale om en interaktion mellem mindretal og flertal inden for mindretallenes institutioner. Menneskerne krydser græn-

sen, men kontakterne til nabolandet forbliver overfladiske for mange af dem. Grænsependling er blevet mere almindeligt, men behøver ikke nødvendigvis være et opgør med forestillinger om "os" og "dem" (Andersen og Winkler 2020). Udgangsspørgsmålet, om grænsedragningen var nationalt optimal, men økonomisk katastrofal, bliver bekræftet i denne undersøgelse. Det var i sidste ende det europæiske projekt, EU og afskaffelsen af grænserne, der muliggjorde en drejning fra katastrofe til muligheder. Regionen er i dag dog langt fra at have overvundet grænsen.

Referencer

- Adriansen, Inge, og Immo Doege. 1992. *Dansk eller tysk? Billeder af national selvforståelse i 1920, Sønderjyske billeder*. Aabenraa: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie/Historisk Samfund for Sønderjylland/Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V./Institut für Regionale Forschung und Information.
- Adriansen, Inge, og Immo Doege. 2010. *Dansk eller tysk? Agitation ved folkeafstemningerne i Slesvig i 1920*. Sønderborg: Deutsche Museen Nordschleswig/Museum Sønderjylland.
- Adriansen, Inge, og Broder Schwensen. 1995. *Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920*. Aabenraa/Flensburg: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie/Historisk Samfund for Sønderjylland/Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte/Stadarchiv Flensburg.
- Andersen, Dorte Jagetic, og Ingo Winkler. 2020. „Grænsearbejde blandt grænsependlere.“ *Økonomi og Politik* (2):56-68.
- Andersen, Morten. 2002. „Det nordslesvigske valutaspørgsmål 1918-20 og kronemøntens indførelse.“ *Sønderjyske Årbøger*:61-118.
- Andersen, Morten. 2008. *Den følte grænse. Slesvigs deling og genopbygning 1918-1933, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Dall Schmidt, Torben. 2006. Hvem er grænsependleren ved den dansk-tyske grænse. I *Notat*. Institut for Grænseregionsforskning – Syddansk Universitet
- Fink, Troels. 1979. *Da Sønderjylland blev delt*. 3 bd. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Fink, Troels. 1995. „Den første streg på kortet - Clausen linjen.“ I *Grænsen i 75 år*, redigeret af Henrik Becker Christensen, 11-23. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.

- Flensburg, Magistrat. 1930. *Flensburgs wirtschaftliche und finanzielle Notlage nach der Abtretung Nordschleswigs*. Denkschrift des Magistrats der Stadt Flensburg. Flensburg: Stadt Flensburg.
- Hansen, Björn. 1997. „Die regionale Erwerbsstruktur Schleswig-Holsteins zur Zeit der Industrialisierung.“ *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 122:410-438.
- Hansen, Björn. 1998. „Schleswig im 19. Jahrhundert. Eine strukturschwache Region.“ I *Geschichte Schleswigs*, redigeret af Henrik Becker-Christensen, 161-187. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Hansen, Hans Schultz. 2002. *Dansk jord på danske hænder. Foreningen Landeværnet og den nationale jordkamp i Sønderjylland*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Hansen, Hans Schultz. 2006. „Den tidlige industrialisering i hertugdømmet Slesvig 1830-1864.“ *Sønderjyske Årbøger*:141-168.
- Hansen, Hans Schultz, Lars N. Henningsen, og Carsten Porskrog Rasmussen, red. 2008a. *Sønderjyllands Historie 1. Indtil 1815*. 2 bd. Bd. 1. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Hansen, Hans Schultz, Lars N. Henningsen, og Carsten Porskrog Rasmussen, red. 2008b. *Sønderjyllands Historie 2. Efter 1815*. 2 bd. Bd. 2. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Hansen, Svend Aage. 1974. *Økonomisk vækst i Danmark*. bind II: 1914-1970. 2 bd. København: Akademisk Forlag.
- Henningsen, Lars N. 1991. „Die Otte-Rederei in Eckernförde - Ein Spiegel der Schifffahrts-Konjunkturen in Schleswig-Holstein 1700-1770,“ I *Wirtschaftliche Wechsellen in Schleswig-Holstein vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, regigeret af Jürgen Brockstedt, 83-98. Neumünster: Wachholtz.
- Henningsen, Lars N., Martin Klatt, og Jørgen Kühl. 1998. *SSW: dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998, Studiefdelingens udgivelser, nr. 38*. Flensburg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.
- Hjelholt, Holger, Johan Hvidtfeldt, og Knud Kretschmer, red. 1953. *Flensborg bys historie*. 2 bd. Bd. 2. København: Hagerups Forlag.
- Jebsen, Nina. 2015. *Als die Menschen gefragt wurden. Eine Propagandaanalyse zu Volksabstimmungen in Europa nach dem Ersten Weltkrieg, Internationale Hochschulschriften*. Münster: Waxmann.

- Jebsen, Nina, og Martin Klatt. 2014. "The Negotiation of National and Regional Identity During the Schleswig-Plebiscite Following the First World War." *First World War Studies* 5 (2):181-211.
- Jürgensen, Kurt, og Ulrich Lange. 2003. "Schleswig-Holstein nach dem Zweiten Weltkrieg." I *Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, redigeret af Ulrich Lange, 623-767. Neumünster: Wachholtz.
- Klatt, Martin. 1995. "Die Sozialdemokratie in Nordschleswig und die nationale Frage 1918-1922." MA, Christian Albrechts Universität Kiel.
- Klatt, Martin. 1998. "Nationale Volksabstimmungen und politische Kultur. Ein Widerspruch?" *Demokratische Geschichte* 11:291-298.
- Klatt, Martin. 2006. *Fra modspil til medspil?: grænseoverskridende samarbejde i Sønderjylland/Schleswig 1945-2005*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Klatt, Martin. 2008. *Dansk international landevejstransport: en branche og dens forening i konstant udvikling*. Sønderborg: Institut for Grænseregionsforskning.
- Klatt, Martin. 2013a. "National minorities as a model for cross-border integration. Lessons from Schleswig." I *Grenzüberschreitende Zusammenarbeit leben und erforschen. Integration und (trans-) regionale Identität. Beiträge aus dem Kolloquium "Grenzen überbrücken: auf dem Weg zur territorialen Kohäsion in Europa"*, 18. und 19. Oktober 2010, Strassburg, redigeret af Joachim Beck og Birte Wassenberg, 301-320. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Klatt, Martin. 2013b. „Transportbranchen. En vigtig del af Sønderjyllands erhvervshistorie.“ I *Sønderjysk Erhvervshistorie 1800-2000*, redigeret af Hans Schultz Hansen, Elisabeth Vestergaard og Torben A. Vestergaard, 187-206. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Klatt, Martin. 2014. "(Un)Familiarity? Labor Related Cross-Border Mobility in Sønderjylland / Schleswig Since Denmark Joined the EC in 1973." *Journal of Borderlands Studies* 29 (3):353-373.
- Klatt, Martin. 2017. "Dybbøl 2014. Constructing Familiarity by Remembrance?" I *European Borderlands. Living with Bridges and Barriers*, redigeret af Elisabeth Boesen og Gregor Schnuer, 30-46. Milton Park: Routledge.
- Kühl, Jørgen, red. 2005. *København-Bonn Erklæringerne 1955-2005. De dansk-tyske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og*

- virkning*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning - Syddansk Universitet.
- Kühl, Jørgen. 2018. „Ihr seid nicht vergessen worden“. Königliche Neujahrsgrüsse 2001-2017 und Vorstellungen von der dänischen Minderheit in Südschleswig.“ I *Klaar kiming. Festschrift für Thomas Steensen*, redigeret af Jørgen Kühl, 100-116. Bredstedt: Nordfriis Instituut.
- Lange, Moos-Bjerre &. 2017. *Sydslesvigs bidrag til Danmark*. København: Moos-Bjerre & Lange / Sydslesvigsk Forening.
- Lorenzen-Schmidt, Klaus-J. 2003a. „Bevölkerungsentwicklung 1830-1918.“ I *Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, redigeret af Ulrich Lange, 341-345. Neumünster: Wachholtz.
- Lorenzen-Schmidt, Klaus-J. 2003b. „Neuorientierung auf den deutschen Wirtschaftsraum - Wirtschaftliche Entwicklung 1864-1918.“ I *Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, redigeret af Ulrich Lange, 385-399. Neumünster: Wachholtz.
- Malloy, Tove. 2010. „Creating New Spaces for Politics? The Role of National Minorities in Building Capacity of Cross-Border Regions.“ *Regional & Federal Studies* 20 (3):335-351.
- Malloy, Tove, Alice Engl, Alexander Heichlinger, Veronika Hopfgartner, Harald Pechlahner, Eva Teglas, og Karina Zabielska. 2008. *Competence Analysis: National Minorities as a Standortfaktor in the Danish-German Border Region*. „Working with each other, for each other“. Bozen/Bolzano: Europäische Akademie EU-RAC Research.
- Nielsen, Leif Hansen. 1994. „Afvandringen fra Vestslesvig 1860-1900.“ *Sønderjydske Årbøger*.
- Nielsen, Leif Hansen. 2007. *Ad industriens vej. Studie i den slesvig-holstenske industri 1864-1914 med særlig henblik på Nordslesvig*, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Pohl, Karl Heinrich. 1996. „Demokratisches Schleswig-Holstein? Zur politischen Kultur bei den Volksabstimmungen 1920.“ *Demokratische Geschichte* 10:105-124.
- Schack, Michael, og Torben Dall Schmidt. 2005. *Grænseoverskridende erhvervsstrategi for Region Sønderjylland-Schleswig*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.

Wulf, Peter. 2003. „Revolution, schwache Demokratie und Sieg in der „Nordmark“ - Schleswig-Holstein in der Zeit der Weimarer Republik.“ I *Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, redigeret af Ulrich Lange, 545-584. Neumünster: Wachholtz.

Plebiscite Notgeld from Schleswig 1919-1921

Propaganda or Money-spinner?

Klaus Tolstrup Petersen

is historian and head of The Schleswig Collection at The Danish Library in Flensburg. His research has mainly focused on the history of the Danish minority in Germany in the period 1864 to 1920. Recent publications include the book Gustav Johannsen og moderniseringen af danskheden i Sønderjylland (2017).

Abstract

During World War One, local authorities began printing “notgeld” (emergency money) in Germany because of an immediate shortage of coins. Over time, emergency money evolved from being an emergency measure into a collectors item with colourful illustrations often drawn by artists. After World War One, at the peace conference in Versailles, it was decided, that a new Danish-German border should be defined on the basis of plebiscites in Northern and Middle Schleswig. Before and after the plebiscites, emergency money were used to advocate national agendas and is a testimony to the state of mind in Schleswig at a time when much was at stake. In this article, the development of this particular kind of money will be examined, and a closer look will be taken upon the significance they had as a means of propaganda as well as a profitable commodity.

Keywords: Emergency money, plebiscites, Schleswig, propaganda, collectors item.

Introduction

By the outbreak of World War One emergency money printed on paper started replacing coins in Germany and during the war the phenomenon spread all over the country. In the years before the war, the German Reichsbank had started building up a gold reserve. This development was reinforced in the war years 1914-18 when war expenditure led to rising public spending and higher inflation, which made the metal value of coins exceed the face value. This meant that the demand for gold, silver and war-essential metals like copper and nickel kept on rising. As a consequence both the Reichsbank and ordinary people hoarded these metals. In the beginning, The German Reichsbank tried to solve the shortage of circulating coinage by printing a temporary paper currency, the so-called "Darlehenkasenscheine". Despite this initiative, The German Reichsbank could not keep up with the demand for paper money and locally public and private entities were forced to start printing their own emergency money. Altogether more than 100,000 distinct emergency paper notes were printed in Germany between 1914-1923. (Maynes 2019, 681-682; Heymsfeld).

Emergency money was valid for a short period, typically only a few months. In the beginning, they were simple and factual, but over time they developed into small works of art with colourful motives often drawn by artists. After the defeat in World War One, some of Germany's borders should be redefined by plebiscites. In Schleswig, where the people should decide on a new Danish-German border, emergency money became a part of the propaganda in the plebiscite campaigns. "Plebiscite money", as they have been termed by numismatists (see for instance *Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig* 2015), was emergency money illustrated with national motives referring to the two plebiscites in Northern and Middle Schleswig held in February and March of 1920. This type of emergency money will be the main focus of this article.

Only little has been written about plebiscite money from Schleswig. In 2010, Inge Adriansen and Immo Doege wrote the book *Dansk eller tysk? Agitation ved folkeafstemningerne i Slesvig i 1920* about the use of posters, flyers and emergency money as part of the national agitation at the plebiscites in 1920. Other than that, a number of catalogues gather and describe the many different types of emergency money printed in Schleswig during and after World

War One (for instance: Johansen 2018, Lodberg 2006, Lindman 2006, Sørensen 1995), and a few books or articles focus on the history of emergency money in Schleswig-Holstein or analyze specific bank notes. In this article, however, the development of plebiscite money over time from both before and after the referendums in Schleswig will be examined, and a closer look will be taken upon the significance this type of emergency money had as a means of propaganda as well as a money-spinner.

The Origins of Plebiscite Money

In late 1916, the lack of coins had become so critical in Schleswig that they had to start printing emergency money in this area. The problem was now so widespread, that The German Reichsbank accepted the use of emergency money with lower values as long as the issuer could guarantee the amount. This demand was, however, rarely respected. In Schleswig-Holstein, the president of the government sent a confidential letter to the local authorities on 17 April 1917, where he within reasonable limits accepted the printing of emergency money. It was not only local authorities and banks who issued emergency money. Also, private companies, shops and organizations printed scrips and tokens that should replace the national currency (Krog 2011, 36).

One of the first to issue emergency money in Schleswig was Sønderborg Bank who released a bank note with the value of ½ mark in December 1916. On the front page of the note, a Viking ship was seen, drawn by curator at Sønderborg Castle Jens Raben. Shortly after, in January 1917 Broager Spare- og Lånekasse (savings bank) followed suit, and issued their first bank note also with a value of ½ mark. Actually, it was a neutral note without any illustrations, but because the savings bank did not have the required permission to print emergency money and probably also because the text was in Danish, which was seen as a provocation in German circles, the authorities banned and seized the notes. Furthermore, the men behind the bank note was imposed a fine on 360 mark. The shortage of coins was, however, still so widespread that the municipality in Broager was able to buy the remaining notes and put them into circulation marked with their official stamp. About half a year later, Haderslev Bank also attempted to issue a bank note in Danish, but

Figure 1: Emergency bank note from Broager Spare- og Lånekasse, issued January 1917. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCB).

it suffered the same fate as the one from Broager savings bank (Lodberg 2006, 244-45, 267; Hagedorn 1995, 81-82).

These were only the first hesitant beginnings of the nationally influenced emergency money. Approximately one month before the ending of World War One on 9 October 1918, the German government decided to ask counties and municipalities to start printing bank notes with higher values between 5 and 100 mark. This meant that emergency money became the norm rather than an emergency measure. At the same time the government requested that the notes should be made as ingenious as possible, preferably with watermarks and prints in several colours, which would make forgery more difficult (Petersen 1970, 55). The consequences were that much more focus was directed to the motives on the emergency money, giving them a role beyond the functioning as currency, as for instance bank notes advertising companies and their products (Maynes 2019, 682).

On June 28 1919, the Versailles Treaty was signed. In the articles of the Treaty concerning Schleswig, articles 109-114, it was decided that a new border between Denmark and Germany should be decided on the basis of plebiscites in both Northern and Middle Schleswig. In the period leading up to the plebiscites, both sides produced a large amount of printed propaganda material such as posters, flyers, pamphlets, postcards and books. The plebiscite campaign also influenced the emergency money in the region, creating a new kind which were often decorated with national motives and texts. This type of emergency money could be Danish-minded, German-mind-

ed or neutral and the same note could include different viewpoints promoting both sides in the national struggle. In Northern Schleswig, which was predominantly Danish, the emergency money was mostly Danish-minded or neutral, but a few were with German messages. By contrast, the emergency money in Middle Schleswig, which was predominantly German, was typically with German-minded or neutral motives. Common to them all was their direct or indirect reference to the plebiscites held in February and March 1920, and often the word "plebiscit" was written explicitly on the notes.

Plebiscite Money Issued Before the Plebiscites

Both Danish- and German-minded plebiscite money was issued before the plebiscites in Northern Schleswig held on 10 February 1920. In the beginning of the plebiscite campaign, the area was still governed by German authorities. As a consequence it was still a challenge to produce plebiscite money with Danish motives, as experienced by the municipality in Broager when they circulated a new note on 8 December 1919. The motive of this note shows a view of Broager Church from the sea in the twilight and to the

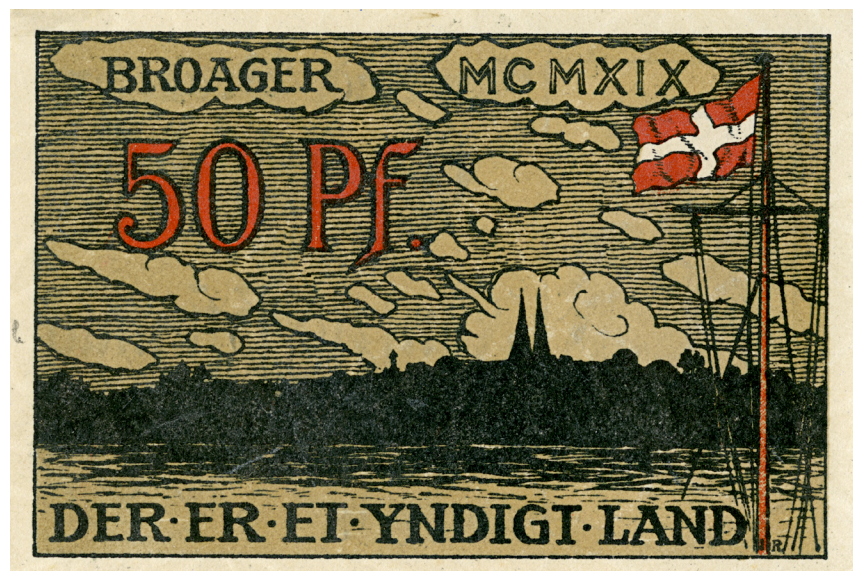

Figure 2: Emergency bank note from Broager Spare- og Lånekasse, issued December 1919. ADCB.

right a mast where the Danish flag is swaying. Written at the bottom of the note is the title of the Danish national anthem “der er et yndigt land”. Because of the use of the Danish language and the Danish flag in an area that was still a part of Germany the note was banned shortly after (*Kalundborg Avis* 1919, Sørensen 1995, 14). Nevertheless plebiscite money with Danish motives did not disappear and both in Sønderborg, Dynt and Broager new bank notes were issued already in 1919 advocating the Danish cause (Lodberg 2006, 14, 21, 64-66).

In Middle Schleswig plebiscite money was also issued before the referendums. For instance in Flensburg, where the German-minded municipal corporation hired the artist Johann Holtz to draw their bank notes. The choice of Holtz was no coincidence. He was very active on the German side in the national struggle, where he also drew many posters and leaflets. In total Holtz was behind five different emergency notes in Flensburg of which four can be characterized as plebiscite money. Three of them were issued before the plebiscite and one after. Holtz was not given a free rein to design the notes, but had to make several different drafts, which were carefully scrutinized and selected by the municipal corporation. The example below shows that the details were thoroughly considered

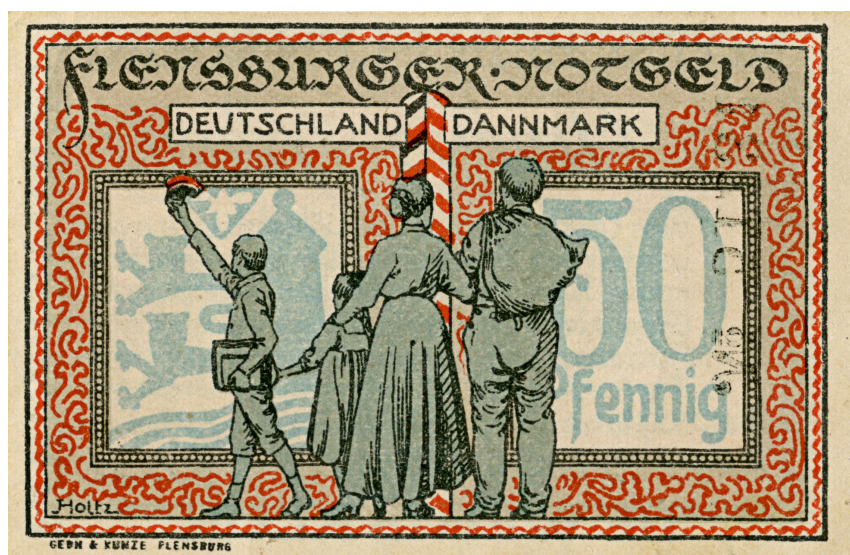

Figure 3: Emergency bank note from Flensburg, issued January 1920. ADCB.

and the symbolics carefully thought-through. On the note you see a family standing in front of a road sign that points to Germany in one direction and Denmark in the other, representing the choice they would be facing with the forthcoming plebiscite. The parents seem to be hesitating, but the boy is already on his way towards Germany pushed on the back by his sister, who also looks in that direction. The boy is waving his red cap towards Germany. Red caps were typically worn by older pupils from the upper secondary schools in Flensburg. Even though they were not old enough to vote at the plebiscite, many participated very actively in the campaign on the German side, making the red cap a sign of German patriotism. Furthermore, Holtz has placed the coat of arms Flensburg's on the German side of the sign showing that the town belonged to Germany (Zubek 1977, 75).

Three of Holtz' bank notes were issued on 16 January 1920, roughly two months before the plebiscite in Flensburg. This was not a random date. For a long time, it had been expected to be the last day of German rule in the plebiscite areas which were to be overtaken by an international commission, "Commission Internationale de Surveillance du Plebiscite Slesvig" (CIS), appointed by the victors in World War One. Meanwhile the seizure of power in Schleswig by the CIS was delayed until 26 January, but this could not be anticipated when the release-date of Holtz' money was decided. The municipal corporation in Flensburg thus calculated that 16 January would be the last chance to put their signature on bank notes, that should be part of the propaganda in the plebiscite campaign. By doing so they aimed at putting the notes into circulation as late as possible. Hereby the notes would still have an effect in the closing part of the plebiscite campaign and make it harder for the new rulers to replace them on a short notice with more neutral or maybe even Danish-minded bank notes (Zubek 1977, 75).

Plebiscite money issued after the plebiscites

A significant part of the plebiscite money in both Northern and Middle Schleswig was not put into circulation until after the plebiscites in 1920. Everything indicates that this was the case with the majority of the notes, but since many lacked a date of issue it cannot be concluded with certainty. Under all circumstances, the motives

on these notes could not have been intended to play a role in the plebiscite campaign and must therefore be seen in another light.

Apart from the neutral plebiscite money, that did not support either of the sides in the national struggle, most of the notes issued after the plebiscites roughly fall into two categories – those who celebrated and those who showed discontent with the results of the plebiscites. The result of the plebiscites in zone 1 (Northern Schleswig) and zone 2 (Middle Schleswig) had been quite clear. On 10 February 1920 around 75% of the registered voters in zone 1 voted in favour of Denmark, while approximately 80% voted in favour of Germany in zone 2 a little more than a month later. On both the Danish and the German side a considerable number of plebiscite money were issued in memory of the victory in zone 1 and 2 respectively. The Danish-minded population rejoiced in the fact that Northern Schleswig would now become a part of Denmark, which was emphasized on new plebiscite notes with statements like “once again the divided bends together” (“atter det skilte bøjer sig sammen”) and “by the reunification with Denmark the justice of the people has been done” (“ved genforeningen med Danmark sker folkets ret fyldest”) (ADCB, D9095-5,1). In Dybbøl, they went so far as to release plebiscite money in the Danish currency in April 1920. This was before the town became a part of Denmark and hence before the Danish currency was introduced in Northern Schleswig. As expected, the notes were banned after just two days and have most of all been contemplated as a Danish manifestation of the victory in zone 1 (Lodberg 2006, 107).

On the German side, some notes were issued celebrating the victory in zone 2. For instance Holtz made a 50 pfennig note a year after the plebiscite celebrating the German victory in Flensburg (Bakowsky, 17). As this area was already German country, the celebrations were often more restrained and focus was turned to Germany's ability to hold their ground and on a hope for better times to come. A few notes even called for reconciliation between Germans and Danes (Bonefeld 1981, 8-13). Especially on the Peninsula of Anglia a lot of the so-called “memory notes” (“Erinnerungsscheine”) were printed with references to the result in zone 2. An example is this note issued in Husbyholz in July 1921, where you see two cornucopias pouring out food aid before the plebiscite in zone 2. The note praises the will to stay German through “hardship and pain”

(“Not und Schmerz”) in spite of the Danish attempts to “lure” (“locken”) people into voting for Denmark with food aid and money (ADCB, D9095-5,3).

Figure 4: Emergency bank note from Husbyholz, issued July 1921. ADCB.

Far from all bank notes celebrated the results of the plebiscites and the prospect of a new border dividing Schleswig in two. On the Danish side, the disappointment was great in those circles who hoped for a border further to the south or that, at least, Flensburg would become part of Denmark. Although the plebiscite had shown a clear German majority in Flensburg, their opinion was that Denmark had a historical right to acquire the city. They felt that the Danish government was more concerned with maintaining a good relationship to Germany rather than getting this part of Schleswig back to Denmark. This was expressed on plebiscite money in Gramby, where the Danish Prime Minister C. Th. Zahle was depicted as the scapegoat. On the back page of this two-mark bank note, issued in the Easter of 1920, you see a woman (“Mother Denmark”) wrapped in the Danish flag stretching out her arms for two girls in white dresses depicting zone 1 and 2. This symbolizes Denmark reaching out for both Northern and Middle Schleswig. In the center of the picture PM Zahle in the black suit is trying to come between the woman and the girls, but is being held back by the Danish king Christian X. The note is a tribute to the Danish king who

was dissatisfied with the prospect of Flensburg becoming German. He therefore dissolved the Danish government on 29 March 1920 in what proved to be a futile attempt to change that decision.

Figure 5: Emergency bank note from Gramby, issued Easter 1920. ADCB.

Dissatisfaction with the result of the plebiscites was more widespread on the German side, where the anger of losing Northern Schleswig was expressed on a number of highly nationalistic bank notes. Some of these showed e.g. the Danish flag being torn apart, stamped on or hanging inert from broken flag poles. On other notes Northern Schleswig was termed as "Neu-Dänemark" (New Denmark) underlining that Denmark illegitimately had incorporated a piece of Schleswig, which according to Germans had never been Danish. Historical events stressing German defeats of Denmark, important persons and occasions in the struggle for Schleswig-Holstein's independence from the united Danish monarchy in the middle of the nineteenth century and German monuments in Northern Schleswig were also popular motives on German plebiscite money in the years following the plebiscites. A few notes outright expressed the hope that a new generation would strive to regain the lost country. Many new plebiscite notes were put into circulation in the form of topographical series with a related story or shared theme. Amongst others a topographical series from Süderbrarup

on Anglia of no less than 8 notes with different historical motives, including this tribute to the German victory at Dybbøl in 1864 (ADCB, D9095-5,3).

Figure 6: Emergency bank note from Süderbrarup, issued 1921. ADCB.

On 18 May 1920 the CIS banned the issuing of emergency money in Northern Schleswig. A violation of the ban would be punished by a fine twice the amount of notes issued (*Bekanntmachungen der internationalen Kommission für Schleswig*). Officially this meant that the printing of emergency money ceased in Northern Schleswig, which became a part of Denmark in June 1920. Even so a few municipalities proceeded with the production of new plebiscite notes. For instance Augustenborg who released two memory notes in 1921 without monetary value (Lodberg 2006, 81-82). In the case of Middle Schleswig, the production of emergency money continued until the introduction of the so-called “Rentenmark” in late 1923, which were introduced to put an end to the hyperinflation in Germany (Kürtz 1981, 120).

Plebiscite money as a money-spinner

Apart from being a means of payment and propaganda of the plebiscites in 1920, plebiscite money quickly became a popular collec-

tor's item. This is clearly witnessed in the newspapers of the time where plenty of examples can be found with collectors advertising for buying and selling emergency money as well as newspaper articles drawing collector's attention to new notes.

The demand from collectors meant that several municipalities started speculating in the production of new plebiscite money and in the month following the plebiscites, many new notes were issued. Apparently more money was produced than was needed to cover the demand for emergency payments. At any rate, newspapers wrote articles in the spring of 1920 pointing out, that the intention behind the new notes no longer was to fill a need for means of payment, but primarily to make profits by selling to collectors (*Sonderburger Zeitung* 1920; *Vestkysten* 1920). The production of plebiscite money could be profitable business for two reasons. First of all collectors were willing to pay more for the notes than the face value. For instance some of Holtz' plebiscite notes from Flensburg were sold for 5 to 10 mark, even though they only had a face value of 25 pfennig (Skora 2002, 126). Secondly, collectors kept the bank notes after they had expired which meant that a lot of them were never cashed in. This is for instance evident from a report made by the savings bank in Sønderborg, where only around 40% of 127.000 printed notes had been returned after the expiry date (Petersen 1970, 58). That plebiscite money could be a good money-spinner also became evident in Flensburg. In the period alone from 14 March to 12 October 1920 the city earned 400.000 mark selling emergency notes (*Jyllands-Posten* 1920; Zubek 1977, 71).

The more conspicuous and sophisticated the emergency money became, the more the demand increased; particularly plebiscite money with national motives were desired. Hence the creativity was large in meeting the demands. We have already heard that topographical series were made, and that local artists were hired to draw the notes. When it became clear that the CIS was planning a ban on emergency money in Northern Schleswig in May 1920, many notes were stamped with the text "invalid as means of payment", in order to continue the sale to collectors (Petersen 1970, 58). This was far from the only examples of suppliers who were willing to go far in trying to profit on the issuing of emergency money. In Gramby, the town council decided to send a representative to Denmark in order to establish "a place of sale in every town". The intention was to sell the

emergency money from Gramby for a price of one Danish krone a piece and that the surplus should go to the parish council and their work trying to relieve some of the burdens World War One had put on the people in the town (*Viborg Stifts Folkeblad* 1920).

In some cases, the regulations were violated in order to get plebiscite money into circulation. In an article H.C. Petersen shows how the town council in Augustenborg cheated with the date of publication on two new notes, making it appear as if they had been issued before the CIS banned emergency money in Northern Schleswig on 18 May 1920 and how they deliberately used a printing office in Hamborg which was outside the jurisdiction of the CIS. The plebiscite bank notes were stamped with a publication date 8 April 1920, but the correspondence between the involved persons show that they impossibly could have been put into circulation before 18 May. This clearly indicates that these notes were printed exclusively with collectors in mind (Petersen 1970, 59-71).

The example from Augustenborg was far from exceptional and catalogues of emergency money show that false bank notes were being made in many places. In particular Süderbrarup on Anglia seems to have been the center of a good deal of shady business with plebiscite money. Here Heinrich Appel had his printing office which was responsible for the making of a lot of plebiscite money in this and the surrounding towns. Appel's printing office had bought the rights from municipalities to print their money, leading to an extensive production primarily intended for collectors, which sometimes happened without the knowledge and accept of the council members. Appel was also responsible for selling the notes and often they gave the impression that they had been in circulation for a longer time, but in fact they were sold with a very short expiry date and unclear specifications about where to be cashed in. In that way, Appel hoped to increase the profit by making it more difficult to cash in the money (Schultz 1989, 11).

Conclusion

As illustrated in this article, emergency money from the Danish-German border region was not just a means of payment. In the period leading up to the plebiscites in 1920, a special kind of emergency money came into existence. This type of money was used to advocate national agendas in the time before and after the plebi-

scites and is a testimony to the state of mind in Schleswig at a time when much was at stake. Despite the diverse motives and messages on the plebiscite money most of them belong to one of the four following categories. The first category consists of notes issued before the plebiscites, who acted as either Danish or German propaganda during the plebiscite campaign. The second category include notes that were issued after the plebiscites and express discontent with the results. These types of notes were released both by Danes, who had hopes for a border further to the south, and by Germans, who saw the loss of Northern Schleswig as a national humiliation. The third category is plebiscite money issued in memory of the plebiscites commemorating the results. Often these type of notes were termed as "memory notes". The fourth category are neutral notes referring to the plebiscites but without showing support for either the Danish nor the German cause.

Initially, the intensions behind the plebiscite money seem to have been twofold - a genuine wish to meet the lack of coins as well as affect the national mindset in the plebiscite areas. Certainly affecting the national mindset in Flensburg was an important part of the considerations made in connection with the making of Johann Holtz' emergency money issued in January 1920. Quickly, it, however, became apparent that the production of plebiscite money could be a profitable business both because collectors were willing to pay more than the face value and because they did not cash them in when they expired. The financial incentive for public and private entities to make their own notes was so great that at least by the spring of 1920 this appear to have been the primary cause for the continued issuing of new plebiscite money. In fact all indications suggest that the production increased after the referendums had taken place in 1920. Not as a result of increasing demands for emergency payments or to enhance national agendas, but primarily because plebiscite money were a much-coveted collectors item. Therefore, the suppliers took several more or less legitimate steps to meet the demands of collectors and counterfeiting was frequent.

References

- Adriansen, Inge og Immo Doege. 2010. *Dansk eller tysk?: agitation ved folkeafstemningerne i Slesvig i 1920*, Deutsche Museen Nord-schleswig and Museum Sønderjylland.
- Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCB), D9095.
- Bakowsky, Herbert. 1976-77. *Das Notgeld der Stadt Flensburg 1914-1923*, Band 49 der Schriftenreihe "Die Münze", Verlag Pröh Berlin.
- Bekanntmachungen der internationalen Kommission für Schleswig*. 1920.
- Bonefeld, Olav. 1981. "En Sydslesvigsk nødpengeseddel fra 1920", *Sønderjysk Månedsskrift*, 51. årgang, Historisk Samfund for Sønderjylland: 8-13.
- Hagedorn, C.C. 1995. *Broager Spare- og Laanekasse gennem 150 år: et festskrift til 150 års jubilæet: 13. april 1845-13. april 1995*, Broager Spare- og Laanekasse.
- Heymsfeld, Ralph. *Notgeld: German Emergency Money 1914-1923*. <http://www.coinspot.org/notgeld.html>
- Johansen, Erik. 2018. *Kataloget over Sønderjyske Nødpengeseidler*. *Jyllands-Posten*. 1920. "Blandede meddelelser". 12. oktober 1920, nr. 254: 4.
- Kalundborg Avis*. 1919. "Nødpenge i Sønderjylland – sedler med tysk bagside og dansk forside". 9. december 1919, 63. årgang, nr. 287: 1.
- Krog, Poul. 2011. "Augustenborg flækkes nødpenge". *Årsskrift Lokalthistorisk arkiv for Augustenborg og omegn*: 36-40.
- Kürtz, Jutta og Hans Joachim Kürtz. 1981. *Für Gold und Silber – Nimm den Schein....* Verlag Lübeck.
- Lindman, Kai; Günther Stolzenberg; Walter Kirstein. 2006. *Das Papiergeld von Schleswig-Holstein 1812-2002*, Kolme K Verlag.
- Lodberg, Jesper. 2006. *Det store sønderjyske Nødpenge seddelkatalog – Zone 1*, Lodberg's Forlag.
- Maynes, Erin Sullivan. 2019. "Making Money: Notgeld and the Material Experience of Inflation in Weimar Germany", *Art History*, September 2019, Vol.42 (4): 678-701.
- Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig*, nr. 7, tirsdag d. 10. marts 2015, Auktion 440, 54. årgang.

- Petersen, H.C. 1970. "To nødpengersedler fra Als". *Fra Afstemning og genforening – spredte træk fra 1919-1920*. Historisk Samfund for Als og Sundeved: 54-71.
- Schultz, Ferdinand. 1989. "Nødpengersedler i hertugdømmet Slesvig", *Gottorp Amt: Jul*, Sydslesvigsk Forening for Gottorp amt: 10-11.
- Skora, Ariane. 2002. "Johann Holtz (1875-1944) - Ein Flensburger Graphiker und Schriftkünstler im Spiegel seiner Zeit", *Nordelbingen, Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins*, Band 71: 111-143.
- Sonderburger Zeitung*. 1920. "Die Herstellung von Notgeld". 14. April 1920, Jahrgang 56, nr. 95: 2.
- Sørensen, Alfred. 1995. *Nødpengersedler fra Sønderjylland*.
- Vestkysten*. 1920. "Ny pengersedler". 15. marts 1920, 3. Årgang, nr. 63 a: 5.
- Viborg Stifts Folkeblad*. 1920. "Sønderjydske pengersedler". 18. maj 1920, 42. Årgang, nr. 116: 2.
- Zubek, Paul. 1977. "Das Notgeld der Stadt Flensburg zur Zeit der Abstimmung 1919-1920 – entworfen von Johann Holtz", *Die Heimat*, 84. Jahrgang, Karl Wachholtz Verlag Neumünster: 71-80.

En "grafisk imperativ" som sætningsgrænse

Irene Simonsen

Studielektor, ph.d. ved Institut for Design og Kommunikation på Syddansk Universitet. Interesseret i tekstlingvistik, fremmedsprogstilegnelse og kontrastive studier af dansk og tysk. Har siden 2000 undervist tyske studerende i dansk i Sønderborg

Abstract

This study is a comparison of L2 Danish, L1 Danish and L1 German use of exclamation marks that seeks to contribute to the didactic basis for teaching German native speakers who study Danish. As part of the rhetorical device exclamation, the exclamation mark in both languages serves to increase intensity in the text and accentuate the writer's emotional involvement in his text. At the same time, the exclamation mark also influences and affects the recipient of the text. It thus has the function of an interactive sign. However, what other similarities or differences can be observed in the two languages? Based on a comparison of the standards in the two language systems and on speech act theory, the use of the exclamation mark in this study is examined in email and commentary.

Keywords: L2 (Danish) writing, punctuation, mediatization, email, commentary

Dette studie sammenligner L1-dansk, L2-dansk¹ og L1-tysk brug af udråbstegnet i genrerne e-mail og journalistisk kommentar og har som formål at få en indsigt, der kan bidrage til det didaktiske grundlag for undervisning af tyske modersmålsbrugere i grænselandet, der studerer dansk som fremmedsprog. Skrivning på et fremmedsprog kræver ikke kun leksikalsk, grammatisk og tekstuel viden, men også viden om fremmedsprogets sociopragmatik, og en sådan viden synes den normadækvate brug af udråbstegnet i flere henseender at repræsentere. På både dansk og tysk tjener udråbstegnet til at øge intensiteten i en tekst og til at accentuere den skri- vendes emotionelle involvering i teksten, og samtidig har tegnet som "der graphisch gezeichnete Imperativ" (Maiolino 2009, 30) en affektiv indflydelse på tekstmodtageren og fungerer som et tydeligt interaktivt tegn. Den tilsyneladende meget ens brug vækker nys- gerrighed over for, om der trods disse ligheder er forskelle mellem tysk og dansk sprogs brug af tegnet, og om eventuelle forskelle kan aflæses af de L2-lærendes intersprog. Med metodisk baggrund i talehandlingsteori (Togeby 2014; Engel 1996) undersøges, i hvilke sproghandlinger udråbstegnet anvendes i L1- og L2-dansk samt L1-tysk i de to tekstgenrer e-mail og journalistisk kommentar.

1. Anbefalinger og baggrund

De nationale rådgivende instansers anbefalinger for brug af ud- råbstegnet på dansk og tysk er meget ens: Det enkeltstående ud- råbstegn bruges ifølge Amtliches Regelwerk (RfdR) og Duden (DHZ) i „Aufforderungen, Befehlen, Wünschen, Bitten und War- nungen“ (RfdR §69; DHZ §215). Tegnet indikerer, at „Wörter oder Sätze als Ausrufe, Befehle, Aufforderungen, Wünsche oder Aus- drücke der Verwunderung u. dgl. gemeint sind“ (ibid.), og disse formuleringer svarer næsten ordret til Retskrivningsordbogens §54.1. Hvad der impliceres på begge sprog, er udråbstegnets emfa- tiske funktion.

Også når det drejer sig om tiltale i taler, breve og e-mails, formu- leres anbefalingerne for de to sprog med næsten ens ordlyd (RfdR §69, E3; DHZ §219; RO §54.2). Tegnet kan anvendes i starthilsen i breve og e-mails, jf. "Sehr geehrter nn!"; "Kære nn!", men denne brug beskrives dog på tysk som „seltener und heute veraltet“ (DHZ §35). En eksplicit specifik anbefaling på tysk er at undgå brug af udråbstegn efter brev- og e-mailhilsner, medmindre disse er sam-

menkædet med fx lykønskning (DHZ §220). Der er forskel på sprogene mht. det primære valg: Mens komma anbefales på tysk, sættes der på dansk ikke noget tegn (RO §41.2.d), jf. "Sehr geehrter nn,;" "kære nn". Med hensyn til kerneteksten i brev eller e-mail advares der på begge sprog mod at overdrive brugen af tegnet:

„Wenn Sie einen Sachtext schreiben, wie z.B. einen Geschäftsbrief, sollten Sie mit Ausrufezeichen sparsam umgehen: Nach einem Aussagesatz genügt meist ein Punkt“ (DHZ: §215).

"Undgå at »råbe« med store bogstaver og mange udråbstegn i dine e-mails." (Folketinget 2015, 10).

Særlig brug af udråbstegnet på begge sprog er den, man finder i retoriske spørgsmål eller udråbspørsmål, hvor tegnet anvendes udskifteligt med spørgsmålstegn, altså "Hvem har ikke lyst til et par dages ekstra ferie!" (RO§54.3). Også udråbstegn i parentes anvendes på begge sprog med den funktion enten at udtrykke "besondere Hervorhebung" (DHZ§221) eller at markere den skrives "indskud og kommentar", jf. "Mødet er (heldigvis!) blevet udsat" (RO §56.2).

Endelig er sprogene også fælles om den mulighed, der ligger i at gentage udråbstegnet, hvilket tjener til intensivering af en ytrings emotive indhold og udviser grænsen mellem sætningstegn og emoji (Halvorsen 2012, 695).

Man kan på baggrund af de få forskelle, der kan iagttages mellem sprogene i anbefalingerne spørge til motivationen for at beskæftige sig med udråbstegnet. Imidlertid er der flere faktorer, som gør det interessant. De mediale betingelser for sprogene har de sidste par tiår ændret sig i et sådant tempo (jf. Hjarvard 2008; Jensen et al. 2019, 2-3), at det kan antages, at sproglige anbefalinger og sprogpraksis måske hurtigere kommer ud af takt. Samtidig påkalder interjektioner sig fornyet opmærksomhed som et på engang universelt og kulturelt specifikt fænomen (Jensen et al. 2019), der i og med denne sidstnævnte karakteristik kan reducere eller forstærke nationalsproglige forskelle.

Som en del af medialiseringen fremhæver Stig Hjarvard (2008) bl.a., at relationen mellem kommunikationsdeltagende ændrer sig,

"herunder den normative regulering af den gensidige hensyntagen til hinanden" (Hjarvard 2008, 42). Som to centrale karakteristika ved sprogets medialisering beskriver Hjarvard (2008, 149-150) således, at dikotomien mellem mundtligt og skriftligt såvel som dikotomien mellem formelt og uformelt, hvis ikke ophæves, så relativeres.

Hver på sin vis har de to undersøgte genrer i studiet potentiale til at synliggøre forskelle og ligheder i brugen af udråbstegn, idet der er grundlæggende forskelle på de to kommunikationstypers mediale og situationelle variabler. Den skriftsprogligt veletablerede journalistiske kommentar er fortrinsvis interessant ud fra et sproghandlingsperspektiv. I sin egenskab af meningsbetonet genre betragtes kommentaren som den subjektive og komplementære genre til den mere neutrale nyhedstekst, og kernehandlingen kan karakteriseres som evaluering, men sammenkædet med et emotionaliserende element i kraft af genrens relationsskabelse til et mediepublikum. For de L2-studerende er kommentaren primært et redskab til at demonstrere deres evne til at kommentere, og på den vis vil L1-genrens samfundsmæssige formål være styrende for dem i eksamenssituationen. E-mailens tekstfunktion er derimod ikke fastlagt a priori. Som kommunikationstype er e-mailen imidlertid defineret ved sin digitale formidling. Grønning (2018) anvender gennemgående betegnelsen (uformel) "samtale" om e-mailen, samtidig med, at hun dog betoner dens dynamik og forskelligartede funktioner (Grønning 2018, 95). Jensen (2014) og Jensen et al. (2016) peger på især den diastratiske og den diafasiske dimension fra diasystemet til at bestemme den (ikke-)formalitet, distance eller intimitet, der betinget af kommunikationssituationen og relationen mellem de kommunikationsdeltagende, kan kendetegne en e-mail. Som del af institutionen presse vil den journalistiske kommentar normalt være skrevet med et offentligt publikum for øje, men blive reciperet privat, hvorimod de kommunikationsdeltagende i en e-mail-udveksling ikke på forhånd kan defineres og dermed heller ikke graden af denne kommunikationsforms privathed, dvs. især den diafasiske variation vil være større for e-mailen end for den journalistiske kommentar. Endelig kan en vigtig situationel variabel i forhold til e-mailen være de situationsdeltagendes mediekompetence eller *media literacy* (Grønning 2018, 57).

Statistisk synes fortroligheden med e-mail at være en smule mindre i Tyskland end i Danmark, hvis der gås ud fra fx tal, der beskriver, hvor stor en del af befolkningen der anvender internettet til at sende og modtage e-mails (Rabe 2020). Betragtet over perioden 2006-2018 ligger Tyskland her konstant ca. 10 procentpoint under Danmark (2006: da 74 %; ty 60%. 2018: da 94; ty 85, ibid.).

Hypoteser, der kan udledes af det ovennævnte, er, at udråbstegnet i alle tre sprogvarianter er mere frekvent i den skriftsprogligt mindst normerede og som sådan muligt mere uformelle genre, dvs. e-mailen, end i kommentaren. Den statistisk dokumenterede forskel på brug af genren e-mail taler for, at de to L1-varianter ligner hinanden mere med hensyn til anvendelsen af tegnet i kommentar end i e-mail. Endelig kan det antages, at de L2-skrivendes bilingvale og -kulturelle erfaringer fører til både interferens fra modersmålet og tilpasning til fremmedsprogsnormen. Den kontekstuelle forskel, som ligger i, at kommentaren skrives i en eksamenssituation, mens e-mailen er frivillig skrivning, må forventes at føre til mindre repræsentation af tegnet i førstnævnte og større repræsentation af tegnet i sidstnævnte genre.

2. Data

Studiets data består af et datasæt med 1006 e-mails og et sæt med 323 kommentarer. E-mailene fordeler sig på 738 L1-danske, 177 L2-danske og 91 L1-tyske, og de repræsenterer det samlede antal e-mails, som en dansk universitetsansat har modtaget i tiden 1. - 15. januar i årene 2003-2017. Det drejer sig kun om arbejdsmails, og teksterne kan i forhold til dikotomien privat-offentlig, karakteriseres som "ikke-offentlige" og del af en "lukket professionel samtale" (Grønning 2018, 56). Trods forskellen på antal e-mails i de tre grupper garanterer antallet af løbende ord, der i den mindste gruppe, L1-tysk, er på over 10.000, et udsigelseskræftigt grundlag.

Tab. 1. Undersøgelsens datagrundlag:

	L1-dansk	L2-dansk	L1-tysk
E-Mails, antal	738	177	91
Tid	1.-15. januar, 2003-2017		
Løbende ord	72.061	14.446	10.308
Perioder	3.104	691	531
Gennemsnitligt antal perioder pr. e-mail	4,2	3,9	5,8
Kommentarer, antal	108	107	108
Tid	1.1.2011-31.12.2013	2011, 2012, 2013, 2018	1.1.2011-31.12.2013
Løbende ord	45.401	36.988	40.136
Perioder	1.870	1.731	1.968
Gennemsnitligt antal perioder pr. kommentar	17,3	16,2	18,2

*Tallene baserer sig på korpusværktøjet Sketch Engine (sketchengine.eu).

Kommentarsættet består af 107 L2-danske tekster skrevet af tyske studerende (CEFR-niveau: B1/B2), og hhv. 108 L1-danske og 108 tyske journalistiske kommentarer fra danske og tyske printmedier. De studerendes tekster er skrevet i årene 2011, 2012, 2013 og 2018 om emnerne 'generation Y', klima og sociale medier. Kommentarerne er tilgået via Infomedia og den tyske databank wiso-net.de og dækker landsdækkende, regionale og lokale medier fra perioden 1.1.11-31.12.13 (3 pr. måned).

3. Udvalgte analyseresultater

Efter en kort kvantitativ redegørelse for udråbstegnets forekomst i de to genrer, gengives i det følgende resultaterne af en funktionsanalyse af, i hvilke sproglige handlinger tegnet anvendes i de tre sprogvarianter.

3.1 Kvantitativ beskrivelse

Forskellen på, hvor mange L1-danske og -tyske tekster udråbstegnet forekommer i, er kun lille, idet tegnet på dansk anvendes i 18% af e-mailene og 22% af kommentarerne, mens de tilsvarende tal for tysk er 23% for begge genrer. L2-tallene afviger herfra ved at være højere for e-mailene (26%) og (meget) lavere for kommentarerne (6%).

Tab. 2: Samlet antal udråbstegn.

	E-Mails			Kommentarer		
	Udråbstegn i alt	Antal tekster med udråbstegn	%	Udråbstegn i alt	Antal tekster med udråbstegn	%
L1-da	172	134/738	18	45	24/108	22
L2-da	62	46/177	26	8	6/107	6
L1-ty	44	21/91	23	42	25/108	23

Ses der på, hvor mange udråbstegn der anvendes i de tekster, hvor tegnet optræder, er normen for alle tre varianter i begge genrer, at man begrænser sig til 1-2 udråbstegn pr. tekst. I enkelte L1-tekster i begge genrer kan dog iagttages en større repræsentation af tegnet, idet der er 5 danske tekster med 4-7 tegn og 4 tyske tekster med 4-13 tegn. Det maksimale antal udråbstegn i de L2-danske tekster ligger på 3 i begge genrer. Tallene kan sammenholdes med gennemsnitligt antal perioder pr. tekst. De L1-tyske tekster i begge genrer har gennemsnitligt et lidt højere antal perioder end de L1-danske, som igen har et lidt højere antal perioder end de L2-danske (mail: 5,8 : 4,2 : 3,9; kommentar: 18,2 : 17,3 : 16,2, jf. tab. 1). At det maksimale antal udråbstegn i L2-teksterne er lavere, kan altså skyldes, at L2-teksterne generelt er kortere.

3.2 Funktionsanalyse: E-mails

E-mailene indeholder i alt 16 forskellige illokutionære handlinger, der kan inddeles i 9 ekspressive (1-9), 6 regulative (10-15) og en konstativ (16) handling:

Tab. 3. Fordeling af udråbstegn på talehandling i e-mails.

Funktion	L1da	%	L2da	%	L1ty	%	Eksempel
1. Starthilsen (E, p) [-]	31	18	5	8	-	-	<i>Hej! Moin moin!</i>
2. Enighed (E, ev) [+]	11	6	7	11	4	9	<i>[...] det er en meget god idé!)</i>
3. Afvisning (E, ev) [÷]	5	3	3	5	4	9	<i>Det virker ærlig talt lidt underligt, at [...]?!)</i>
4. Spøg, ironi (E, ev) [+/-]	4	2	-	-	5	11	<i>[...] – ich bin also motiviert 😊!</i>
5. Brok, ærgrelse (E, em) [(÷)]	2	1	1	2	1	2	<i>NN fik en p-bøde i dag [...]suurt!</i>
6. Overraskelse (E, em) [+/-]	4	2	-	-	1	2	<i>[...]det ved jeg slet ikke hvad er!</i>
7. Tak (E, pu) [+]	20	12	14	23	8	18	<i>Danke!</i>
8. Undskyldning (E, pu) [+]	5	3	-	-	12	27	<i>Das tut mir sehr leid! So sorry!</i>
9. Ønske, herunder nytårsønske (E, pu) [+]	43	25	15	24	5	11	<i>Ha' en god dag og en dejlig weekend! Frohes neues Jahr!</i>
10. Løfte (R, k) [+]	-	-	2	3	-	-	<i>[jeg] kommer selvfølgelig på tirsdag!</i>
11. Opslagstavlebesked (R, d) [÷]	26	15	-	-	-	-	<i>TIL INFORMATION!!</i>
12. Opfordring (R, d) [÷]	10	6	3	5	1	2	<i>I [bedes] se nn's mail nedenfor!</i>
13. Advarsel (R, d) [÷]	2	1	-	-	-	-	<i>Du risikerer nemlig at blive udmeldt, hvis ikke [...]!</i>
14. Spørgsmål (R, d) [÷]	2	1	8	13	3	7	<i>[er] det mulig at låne en af de 'tape recorder' [...] for mit projekt?!</i>
15. Aftale (R, gensidig) [-]	3	2	2	3	-	-	<i>Vi ses i morgen!</i>
16. Emneangivelse (K, p) [-]	5	3	2	3	-	-	<i>Supplerende hjemmeopgave!</i>

(E = ekspressiv; R = regulativ; K = konstativ; p = peritekst²; em = emotiv; ev = evaluativ; pu = partnerorienteret udligning³; k = kommissiv; d = direktiv)

Selvom der er enkelte kategorier, der hverken bruges i de L1-tyske eller i de L2-danske e-mails, ses, at der til trods for den uensartede

distribution af teksterne, kun er to kategorier, der udelukkende optræder i L1-danske e-mails, nemlig advarslen (13), og "opslagstavle"-beskeden⁴ (11), en organisationsintern e-mail, som fx gør opmærksom på et arrangement eller tiltag med det underforståede regulativ, at modtager informerer sig om emnet. I de tyske e-mails anvendes størsteparten af udråbstegnene i beklagende eller undskyldende ytringer (27%), i tak (18%) samt ønske og (selv)ironiske ytringer (begge 11%). I de L1-danske e-mails anvendes udråbstegnene på besked (26%), ønske (25%), starthilsen (18%) og tak (12%). Og i de L2-danske e-mails fordeler de brugte tegn sig på ønske (24%), tak (23%), spørgsmål (13%) og enighed (11%). At de L2-skrivende anvender så forholdsvis stor en del af udråbstegnene på takkehandlingen, kan måske tolkes som en overdrivelse af en positiv stereotyp om brug af 'tak' i målsprogs-kulturen. En simpel søgning på antal forekomster af ordene 'tak' og 'Danke' i mailkorpuset underbygger, at denne handling er hyppigere i L2-sproget: L1-dansk: 114 (1582/mio.); L2-dansk: 41 (2838/mio.); L1-tysk: 7 (679/mio.).

3.3. Funktionsanalyse: Kommentarer

Udråbsytringerne i kommentarerne er inddelt i en konstativ indledningssekvens, en evaluerende midtersekvens og en regulerende slutsekvens og herefter i 10 underkategorier. (Se tabel 4 næste side)

De kun 8 forekomster af tegnet i L2-teksterne betyder, at der i disse ikke kan ses så differentieret brug som i modersmålsteksterne. Kun to konstative (hævdelse, tankeeksperiment), to evaluerende (kritik, ironi) og 4 regulative (opfordring) handlinger realiseres således i lærnerteksterne.

I de L1-danske kommentarer ses en tendens til, at tegnet anvendes til at understrege kritik og afvisning, idet størstedelen af udråbstegnene (34%) anvendes i entydigt negativt evaluerende ytringer. Lige så udpræget er en tendens på tysk til, at tegnet anvendes til at markere et rolle- eller stemmeskift i teksten. I oftest de indledende linjer bruges tegnet til illustrativ dramatisering eller iscenesættelse af en episode, der foregriber det emne, der kommenteres i teksten

Tab. 4. Fordeling af udråbstegn på talehandling i kommentar.

Funktion	L1da	%	L2da	%	L1ty	%	Eksempel
1. Reference til kommenteret kommunikate (K, i) [-]	3	7	-	-	-	-	<i>Kommentar til [titel]!</i>
2. Generalisering (K, h) [+/-]	5	11	1	12,5	4	9,5	<i>Enhver kan ændre en artikel på Wikipedia!</i>
3. Hypotese (K, a) [+/-]	7	16	1	12,5	11	26	<i>Man stelle sich mal vor... Der Ex-Sprecher des Bundespräsidenten im Verdacht der Bestechlichkeit!</i>
4. Iscenesættelse (K, a) [+/-]	2	4,5	-	-	5	12	<i>Die Schmitz kriegt einen Bonus, aber nicht weitersagen!«</i>
5. Enighed (E, ev) [+]	3	7	-	-	3	7	<i>En god leveregel – også i politik!</i>
6. Afvisning (E, ev) [-]	15	34	1	12,5	5	12	<i>Damit ist keinem geholfen!</i>
7. Spøg, ironi (E, ev) [+/-]	1	2	1	12,5	2	5	<i>Jo flere vinduer er åbent i chatlisten, jo mindre er man jo alene!</i>
8. Brok, ærgrelse (E, em) [(÷)]	1	2	-	-	1	2	<i>Fy fjø – hvor er det tarveligt!</i>
9. Overraskelse (E, em) [+/-]	1	2	-	-	1	2	<i>Er du gal, mand!</i>
10. Opfordring (R, d) [-]	6	14	4	50	10	24	<i>Sagen Sie mal wieder Danke!</i>

(K = konstativ; E = ekspressiv; R = regulativ; i = informativ; a = antagende; h = hævde; p = peritekst; em = emotiv; ev = evaluativ; d = direktiv).

En sådan iscenesættelse kan foldes ud over hele teksten, når en argumentation føres ad absurdum og der skabes et hypotetisk, fiktivt scenarie for at tydeliggøre absurditeten i specifikke vilkår, hvilket fx er tilfældet i de kommentarer, der har højest repræsentation af udråbstegn (ty: 13; L1-da: 7). Den *verfremdungseffekt*, som tegnet har i disse scenarier, kommer også til udtryk, hvor tegnet anvendes til at genkalde den mundtlighed, der hæfter ved ordsprog, sætninger, talemåder og ordspil, som fx *Der Kick gibt uns den Kick!* (L1ty13.14) og *Hvad udad tabes skal indad vindes!* (L1da13.31). Selv blandt de få L2-danske eksempler ses denne brug i en pointeret advokerende slutning, som desuden understreger sit budskab med code-switching: *Hvis man nu allerede begynder at tænke mere miljøvenligt og bære-*

dygtigt, så har man få slemme forandringer i 2050. Back to the roots! Tilbage til de gamle dyder! (L2-Dän.12.15). Med tegnet understreger de skrivende, at de skriver med distance og ironi, hvilket er med til at fremhæve genrens subjektive og underholdende karakter.

4. Konklusion

Studiets forventning om, at udråbstegnet i alle tre sprogvarianter er hyppigere i e-mailen end i kommentaren, bliver afkræftet af modersmålsteksterne, men bekræftet af de L2-danske tekster. Mens der kun er en lille forskel mellem anvendelsen af tegnet i modersmålsteksterne, og det her anvendes en anelse hyppigere i kommentaren end i e-mailen på dansk, er der tydelig forskel mellem L2-genrerne, idet tegnet kun optræder i knap 6% af kommentarerne, men til gengæld anvendes i over en fjerdedel af e-mailene. Dermed bekræftes tredje og generelle hypotese om både over- og underrepræsentation af tegnet i intersproget. Samtidig undgår L2-skrivende særformer af tegnet. Ud over sprogkompetenceniveau ligger der sikkert en forklaring i de situationelle faktorer, dvs. universitetskonteksten. Selvom e-mailen anvendes til faglig udveksling med undervisere, er den ikke underlagt de samme acceptabilitetskrav, som kommentaren som skriftlig aflevering er. Den anden hypotese, at de to L1-varianter ligner hinanden mere, hvad anvendelsen af tegnet i kommentarerne angår, end i e-mailene, bekræftes, både med hensyn til antallet af tekster med udråbstegn og tegnets fordeling på talehandlinger. Resultatet skal tages med det forbehold, som forskellen i antal undersøgte e-mails på de to sprog giver. Trods det færre antal tyske tekster er det dog værd at notere, at de få undtagelsestekster med virkelig ekstrembrug af tegnet, er tyske, og samtidig, at også den mest kreative brug af udråbstegnet ses i tyske tekster.

Referencer

- Dansk Sprognævn. 2012⁴. *Retskrivningsordbogen*, København: Alinea. [RO]
- DDO = Den danske ordbog. <<http://ordnet.dk/ddo>>.
- Duden. 2018. *Duden. Komma, Punkt und alle anderen Satzzeichen. Das Handbuch zur Zeichensetzung*. Berlin: Bibliographisches Institut GmbH. [DHZ].
- Engel, Ulrich. 1996³. *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.

- Folketinget. 2015. *Sprogpolitik. Skriv godt*. <https://www.folketingstidende.dk/-/media/sites/folketingstidende/pdf/skriv-godt.ashx>; januar 2020.
- Grønning, Anette. 2018. *Digitale samtaler*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Halvorsen, Andy. 2012. "Patterns of Emoticon Usage in ESL Students' Discussion Forum Writing". *CALICO Journal*, 29 (4): 694-717.
- Hjarvard, Stig. 2008. *En verden af medier. Medialiseringen af politik, sprog, religion og leg*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Jensen, Eva Skaft, Tina Thode Hougaard, Carsten Levinsen. 2019. "Interjections in Scandinavia and beyond: Traditions and innovations". *Scandinavian Studies in Language*, 10 (1): 1-6.
- Jensen, Eva Skaft, Kirsten J. Kragh, Erling Strudsholm. 2016. "Åbninger og lukninger i e-mailkorrespondance på fire sprog". *Globe: A Journal of Language, Culture and Communication*, special issue 1. 119-139.
- Jensen, Eva Skaft. 2014. "Tale er tale; skrift er skrift". *NyS – Nydanske Sprogstudier* 46. 11-38.
- Kankaanranta, Anne. 2005. *'Hej Seppo, could you pls comment on this' – Internal Email Communication in lingua Franca English in a Multinational Company*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Maiolino, Angelo. 2009. "Das Ausrufezeichen. Von sichtbaren und unsichtbaren Imperativen". I: Abbt, Christine and Tim Kamasch, eds. 2009. *Punkt, Punkt, Komma, Strich – Geste, Gestalt und Bedeutung philosophischer Zeichensetzung*. Bielefeld: Transcript. 27-40.
- Rabe, L. 2020. *Anteil der E-Mail-Nutzer an der Bevölkerung in Dänemark + Deutschland bis 2019*; <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/252278/umfrage/prognose-zur-zahl-der-taeglich-versendeter-e-mails-weltweit/> offentliggjort januar 2020.
- Rat für Deutsche Rechtschreibung. 2018. *Regeln und Wörterverzeichnis*. Mannheim. https://www.rechtschreibrat.com/DOX/rfdR_Regeln_2016_redigiert_2018.pdf [RfdR].
- Togeb, Ole. 2014. *Bland blot genrerne – ikke tekstarterne!* Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Noter

- 1 'L2-dansk' og 'L1-dansk' anvendes i teksten om hhv. tyske modersmålsbrugeres og danske modersmålsbrugeres dansk.
- 2 Hilsner har jeg medtalt her, men med 'peritekst' markeret, at de ligger uden for kerneteksten. Engel (1996, 35) kategoriserer starthilsen som *Kontaktumgrenzung*.
- 3 'Partnerorienteret udligning' er en direkte reference til Engels (1996, 35) 'partnerorientierte Ausgleichsakte', dvs. handlinger, der udligner social uligevægt og ud over takken og undskyldningen også indeholder fx gratulation og kondolence.
- 4 Oversat fra "noticeboard message", jf. Kankaanranta (2005, 303).

Det fundne og det tabte: To nationer under Gud

Kaj Munk og det sønderjyske spørgsmål

Christian Grund Sørensen Postdoc ved Kaj Munk Forskningscentret, Aalborg Universitet. Cand.theol. og cand.it., ph.d. med afhandling: "Persuasion og livssyn. Medier, Munk og modernitet". Præst i Folkekirken. Forskning i Kaj Munk, kommunikation, retorik, digital teologi, informationsarkitektur og persuasive teknologier.

Abstract

The found and the Lost: Two Nations under God. Kaj Munk and the question of Southern Jutland. The aim of this article is to present and discuss the view of Danish pastor, playwright, author, and resistance martyr Kaj Munk (1898-1944) regarding the reunion of Denmark and Southern Jutland in 1920. In Munk's view Southern Jutland and the border to Germany is of central importance to the Danish national identity. The population remained culturally Danish under German rule. However, the reunion and the close relationship with Germany was challenged during the rise of the Third Reich, and eventually the occupation of Denmark. Kaj Munk's nuanced reflections on the cohabitation of neighbouring countries reject demonization and nationalistic superiority thinking. In Munk's understanding "fronts" and "bridges" are necessary in international cooperation. The front to protect intrinsic values and avoid appropriation, the bridges to bridge divides between the two nations under God. Munk is an example of a peaceful, acknowledging approach to international cohabitation, though with a strong sense of cultural consistency.

Keywords: Kaj Munk, Genforeningen, Sønderjylland, Tyskland, nation

Prolog

I hundredeåret efter genforeningen er refleksionen over den ikoniske begivenhed atter aktuel. Genforeningen var skelsættende i samtiden, i mellem- og efterkrigstiden, i den danske, folkelige selvforståelse og som inspirator for det mellemfolkelige samliv, som indtil udbruddet af covid-epidemien var det stort set grænseløse Europa.

Alle henvisninger er fra Kaj Munk Forskningscentrets digitale Kaj Munk-arkiv og derfor uden sidetal. Dette arkiv er offentligt tilgængeligt (<http://arkiv.kajmunk.aau.dk>).

Det fundne og det tabte : Kaj Munk og grænselandet

Efter nederlaget i den 2. Slesvigske Krig 1864 mistede Danmark foruden faldne soldater det historiske Sønderjylland. Det blev et ikke blot politisk, men også nationalt traume, som beskrives i digteren H.P. Holsts og hedeopdyrkeren Enrico Dalgas' dictum, at "hvad udad tabes, skal indad vindes". Her verbaliseredes den indadvendte danske defaitisme, som fulgte i det næste halve århundrede. Man kunne ikke røre "tysken", men ej heller fortrænge det skete. Sønderjylland var, med Kaj Munks ord, som et bortført barn. Nationalromantisk digtning italesatte danskheden. Med Grundtvigs ord er "Modersmal... vort Hjertesprog, kun løs er al fremmed Tale". Dansk sprog og kultur har en særlig kvalitet og citatet fra "Moders Navn er en himmelsk Lyd" (Grundtvig 1837) blev slogan for det sønderjyske dagblad "Modersmaalet" (1882).

Mens nu et germansk magttomrum efter 1. Verdenskrig gjorde det umulige muligt og Versaillesfreden 1919 banede vejen for den fysiske genforening med de sønderjyske områder tilbage stod spørgsmålet om tolkningen af denne uventede hændelse. Det er i dette kølvand, at dramatiker, præsten, digteren, lyrikeren og klummeskriveren Kaj Munk bidrager med de perspektiver på genforening og dansk-tyske relationer, som denne artikel omhandler.

I et biografisk perspektiv var Kaj Munks forbindelse til grænselandet ringe. Men i Munks tankeverden var forbindelsen til både det genvundne Nordslesvig og det tabte Sydslesvig ganske levende. Formentlig snarere båret af Munks idealistiske opfattelse af en

dyb sammenhæng mellem stat og skæbne i både timelig og evig betydning, end af realistiske, realpolitiske overvejelser.

De to søskende i syd og nord

Ved genforeningen var Munk endnu ikke cand.theol., men fik anledning til at prædike på Lolland søndag d.11. juli 1920, dagen efter kong Christian X's berømte ridt over grænsen. I tilknytning til sin prædiken deklamerer Munk: "Hvad Genforeningen er, ved vi alle, og dette skal jeg ikke opholde mig ved, ligesom det ikke tilkommer mig fra Prædikestolen at behandle denne Begivenhed historisk eller politisk eller poetisk. Jeg skal blot kortelig kaste Kristendommens Lys hen over denne nationale Begivenhed." Indledningen er karakteristisk for Munk, for hvem det nationale og det kristelige forbindes i det, som kunne defineres som ikke-nationalistisk patriotisme.

Munk inspireredes af den nytestamentlige lignelseslitteratur og ikke mindst Henrik Pontoppidans digt "Sønderjylland" (Pontoppidan 1918):

"Det, der da skete i 1864, var dette, at to af vore kære, de gamle tænke paa deres Børn, de unge paa en Bror og Søster, blev revet fra os med Vold og slængt i Tugthuset, skønt det var vitterligt, at de var skyldfri. Forvænte med Frihed, som vi nu er, syntes det os umuligt; men det er dog sandt, at en Del af vort Folk, Mænd og Kvinder og Børn, der tænkte vore Tanker og talte vort Sprog og levede vort Liv og var os, blev bastet i Trællekaar — det blev forbudt dem at tale, at længes, at være. De blev hadet og haanet og forfulgt, de blev lemlæstet og dræbt — og de taalte og tav og led — og de blev ved at være Danske. To af vore kære, en Bror og en Søster, slæbtes i Tugthuset skyldfri — der blev begaaet et Justitsmord. Og det, der saa skete i Fredags, var, at den ene af dem kom tilbage, mærket af Lænker og Vold og Overlast — men det forstaar vi jo alle, at hun var ude af sig selv af Glæde..." (Munk 1920).

For Munk var glæden over genforeningen iblandet en indignation over, at den radikale statsminister C. Th. Zahle ikke krævede Sydslesvig. For Munk var der tale om et moralsk, snarere end et politisk spørgsmål: "Hele Natten vaagede jeg paa Raadhuspladsen, og bleg

og trist kom jeg hjem under Morgen med Resultatet. Sorgen blev til Raseri mod den Regering, der var faldet Danmarks Kernesønner i Ryggen, vore tapre Forposter, som havde baaret al Krigens Møje og Kummer. Maaske den gjorde det af Idealitet, taagede Retfærdighedsbegreber, som bød den at øve Uret imod dens egne..." (Munk 1942a). For Munk var der tale om et forræderi.

Det sønderjyske spørgsmål

Mens Munks pastorale liv førte ham til Vedersø fra 1924 og hans gang til landets og navnlig hovedstadens teatre, havde han stadig tanke for grænselandet og ikke mindst for genforeningens tvivlsomme konsekvenser.

I rejse- og refleksionsbogen *Vedersø-Jerusalem Tur Retur* fra 1934 kommenterer Munk en utidig, folkelig uvilje mod genforeningen: "Bare vi aldrig havde fået Sønderjylland tilbage!" er et ikke ualmindeligt Suk hos Nørrejyllands og Øernes Folk." Som sognepræst i Vestjylland er der ingen grund til at betvivle Munks indtryk. Uviljen var gensidig: "Bare vi aldrig var kommet bort fra Tyskland!" klages der ofte i det såkaldt genvundne Land." Og fra tysk side: "Nordslesvig er tysk Land; kun nødtvungent har vi midlertidigt afstået det" .... Intet kunde da synes rimeligere eller lettere at ordne end dette vort Naboskab mod Sønder: bare vende tilbage til Tilstandene før 1920."

Munk problematiserer grundlæggende den gængse nationale lykkefortælling:

"Sønderjyder kan have regnet med næsten udelt Interesse for deres Sag i Danmark, og mange brave danske Mænd og Kvinder var sig lidet bevidst, at Danmark havde en stor national Sag uløst. Nu skyllede det pludselig ind over Landet fra Gedser til Skagen efter Tysklands Nederlag, at nu kunde vore Sønderjyder komme hjem. Det gav hos disse lidetkendende en Forestilling om, at hele Landsdelen dernede stod i et enstemmigt Brus. De glemte eller gav sig ikke Tid til at indse, at 50 Års tysk Styre måtte have skabt en Del Tyskhed rundt om i den danske Provins. ... Deraf en Del Lunkenhed hos begge Folk og Usikkerhed over for hinanden (Munk 1934a).

Munk nævner nordslesvigernes forarmelse i forbindelse med "Pengeravagen", hvor jordværdier og opsparing smuldrede ved genforeningen. "Hermed er der sat Navne på de største Skyer, der for Tiden driver hen under Genforeningsglædens Sol" (Munk 1934b).

Med udgangspunkt i nederlaget 1864 og verdenskrigen 1914-18 udmærker sønderjyderne sig for Munk som keredanske: "Den Mindetavle, Gårdejer Mads Hansen da havde rejst i sin Have, betød så ikke blot: "Sønderjylland vundet", men tillige "Og det har min Dreng givet sit Liv for." Var Glæden blevet mindre højroestet? Jeg ved det ikke. Men varigst ligger vist den Glæde, der hviler på Sorgens Fundament" (Munk 1934a).

For Kaj Munk markerer genforeningen ikke blot en historisk og politisk nyordning. Sønderjyllands reintegration i det Danske Rige bliver samtidig et opråb imod et nationalt selvhad, en kulturel og militær afrustning, som Munk sidenhen mente at se fuldbyrdet i Danmarks halvhjertede kamp ved invasionen 9. april 1940.

Baade bygge Høfder og bygge Bro

Endnu i 1934 var Munk begejstret for det livskraftige kulturliv i det delvist nazificerede Flensborg. Dog var en skepsis begyndt at melde sig: "Vil Tyskland Fred med hele Verden, Frankrig inkl.? Vi vil tro dig, Frontkammerat Hitler, vi vil tro dig, når du forsikrer det, vi tør ikke andet for Europas Skyld" (Munk 1934a).

Danskheden er særlig knyttet til genforeningen. Danmark var i Munks forståelse i nationalt forfald: "Er der Haab for dette Lands Bestaaen?... Efter en tusindaarig Forfaldsperiode er A/S Danmark ved at likvidere." Sønderjyderne havde derimod bevaret deres danskhed og kampgejst i udlændigheden, hvor Danmark nu i 1930'erne afrustedes mod Hitler. "Der har I Sønderjyder en Mission. Danmarks værste Fjende er ikke Tyskland, men Danmark selv, den Svaghed i vor Folkekarakter, at vi ikke er os bevidst det Sind, der lever i os." Det danske kampsind trivedes hinsides den gamle grænse (Munk 1935).

Dette narrativ omkring genforeningen som kulminationen af sønderjydernes udholdenhedskamp går igen i Munks skærpede opmærksomhed på det dansk-tyske forholds sprængfare. Munk ønsker endnu at bygge bro til Tyskland. Men det genforenede Sønderjylland, er den høfde, det Dannevirke, der skal vogte Danmark.

”Over for vor store Nabo mod Sønder bør vi... baade bygge Høfder og bygge Bro. Det sidste støder paa den Vanskelighed, at der desværre intet Vand er, der skiller os; men saa kan der være værre Ting: I Stedet for at spærre os inde bag selvglade Doktriner maa vi lære at forstaa Tyskland og respektere det i det, der er Respekt værd. Men vi skylder ogsaa vor tusindaarige Historie, os selv som levende Mennesker og vor Fremtid, vore Børn, at være vaagne i vor Klarhed over, at vi er ikke tyske, har aldrig været det, vil aldrig blive det. Over for de Strømninger i det stolte, stærke tredie Rige, der vil gøre os eller Dele af os tyske, maa vi intet spare i Retning af Høfdebygning” (Munk 1936).

Nærmest profetisk italesatte Munk denne kombinerede samarbejds- og forsvarsvilje i en artikel kun fire dage før Danmarks besættelse:

”Det er jo umuligt. Hvor der er Front, bliver enhver Bro sprængt i Luften. Men de danske i de sydlige sønderjyske Landsdele smiler og svarer: Vi kan gøre det umulige. Front, saa langt som vi er danske, Front mod alle Kræfter, der vil tage det fra os. Men ogsaa Bro, at Norden og Tyskland kan finde hinanden i at udnytte alle Muligheder for Forstaaelse og Samarbejde og Fællesmenneskelighed” (Munk 1940).

Der ligger en forsonings- og håbstanke i Munks sind, selvom han ved, at Hitlers legioner rykker frem i Europa. Hans dramatiske opgør med antisemitismen, ”Han sidder ved Smeltediglen” (1938), spilles ikke længere i Sønderborg efter dansk ministeriel henstilling, kommenteret i ”Ved Fejghed opnaas intet” (1939). Alligevel bevarer Munk håbet:

”For vi har selv Brug for den Front – alle Danske har Brug for at faa det danske understreget som kun I kan gøre det og gør det. Og vi har Brug for den Bro, baade vi og Tyskland...” (Munk 1940).

Besættelsesdagens sporadiske modstand imod Værnemagten var en skuffelse for Munk. Soldaterne ved den danske grænse fik, formentlig med vilje, ikke tilstrækkelig ammunition. Både den munkske brobygning og den patriotiske heroisme var forspildt. Om Munk så i virkeligheden ville have accepteret massive danske tabstal i en ulige, håbløs kamp mod den tyske krigsmaskine er tvivlsomt. Det nationale traume diskuteres nutidigt i Christina Rosendahls film om Henrik Kaufmann, "Vores mand i Amerika" (2020).

Kærligheden til Tyskland

For Munk var genforeningen en naturlig følge af Sønderjyllands historiske og kulturelle arv. Alligevel var han om nogen opmærksom på både bro og front, bro og hofde. Dobbelttheden i det legitime tyske og det legitime danske. Der skete en vis forsoning fra Munks stridbare prædiken fra 1920 til besøget i det tysksindede Flensborg i 1934: "En Danskers to første Indtryk af Flensborg er disse: Hvor er det blodig Synd, vi ikke fik denne Perle af en By tilbage!" Men samtidig må Munk konstatere; "Hvor er denne Stad dog tysk!" (Munk 1934a). Munk tager dog ikke konsekvensen af byens tyske sind og lader den nationale drøm fare.

Munk havde samtidig en forkærlighed for tysk kultur. Den manifesteredes bl.a. i 1931, hvor Munk forgæves søgte om at blive dansk præst i Berlin.

Optagetheden af Tysklands sjæl formuleres i dramaet "Han sidder ved Smeltingen" fra 1938. Stykket skulle bringe "et Kasteslys ind over en af vor Tids Natsider ved det tyske Væsen", nemlig antisemitismen. "For mig som Kirkemand er Skuespillets centrale Ord Biskop von Beugels Replik til Dorn om Føreren: 'Saa nær ved at være en Gud som det er muligt, naar han dog blot er et Menneske, har han som Menneske Brug for en Kirke til at sige sig, naar han fejler'" (Munk 1939). Kirken bør udgøre korrektivet til Det Tredje Rige, en holdning Munk delte med bl.a. den tyske teolog og martyr Dietrich Bonhoeffer.

To nationer under Gud

At genforeningen skete kort efter 1. Verdenskrigs afslutning rejste særlige overvejelser. Sønderjyderne havde måttet gøre tysk krigstjeneste: "Men nu Sønderjyderne da? De har jo ofret deres Sønner for Danmark i Verdenskrigen? Rigtigt! Somme af dem; og disse

somme ved ogsaa den Dag i Dag usvigeligt sikkert, hvor de hører hen" (Munk 1934b).

Hvor folkeviddet kunne betvivle Sønderjydernes loyalitet for Danmark forstod Munk helt modsat danskerens indsats i tysk tjeneste som en opofrelse for Gud, konge og fædreland, altså for Danmark: "En Hyldest til jer, I Dreng, fødte i samme Aar som jeg eller kun et lidet før, I, som ikke løb for Ørnen, da den kom susende for at slaa Kloen i jer og slæbe jer til Flandern eller Galizien, I, som faldt for Danmark, da I faldt for Tyskland, og som lemlæstede laa i jeres Fællesgrave, da Sejrens Dag endelig oprandt gennem det Nederlag, I vandt" (Munk 1934b). Ved at tjene Tyskland som grænsefolk, tjente de i virkeligheden Danmark. Tysklands nederlag blev Danmarks sejr og førte frem til genforeningen. Pligten er det bærende, mens tilknytningen til den politiske nation er en given betingelse for individet.

Analogt hermed kunne modstandsprædikerens Munk rose den tyske soldat for at tjene sit land, men dog anse ham som fjende. "Der er mange, mange gode Tyskere. Gud være lovet for det; ellers var Verden uden Haab. Mange brave Dreng er stukket i Trøjen, saa flinke som vore egne. Men saa længe som de finder sig i, at dette Regimente, de selv har heilet sig til, beholder Magten over dem, maa de staa Last og Brast... Det er Krigens haarde Vilkaar, at saa længe den varer, er det ikke Mennesker, vi har at gøre med, men Uniformer..." (Munk 1944). Det kan diskuteres, om Munks syn her er konsistent. Hvis de tyske soldater var ansvarlige for ikke at have gjort oprør imod deres styre, kunne det samme vel siges om danske sønderjyder i tysk tjeneste.

Få dage efter Munks nytårsprædiken blev han henrettet på tysk foranledning i en vejgrøft ved Silkeborg. Likvideringen må formentlig nærmere ses som en reaktion på Munks symbolske betydning for den folkelige modstand mod besættelsen, end som reaktion på Munks enkelte udsagn.

Kaj Munk og genforeningen til inspiration

Ud fra en historisk betragtning er det interessant at gøre sig bekendt med Kaj Munks tanker om genforeningen. Det er måske endda mere interessant, hvor disse tanker kan inspirere til overvejelser over de folkelige relationer i nutid og fremtid. Nedenfor skal foreslås nogle perspektiver, som rækker ud over Kaj Munks samtid.

- Kaj Munk og genforeningen som en uafsluttet og iterativ proces. Nok definerede den fornyede grænsedragning i 1920 grænselandet, men arbejdet for at skabe opslutning og ejerskab for det gensidige naboskab fordrer tankemæssig brobygning på begge sider af grænsen. Det gælder også i det nye Europa efter aksemagternes og jerntæppets fald og migrationens indtog.
- Munk erstatter henover årene et noget vulgariseret, nationalromantisk tankesæt med et strammere patriotisk ideal. Tyskeren er fuldt så meget værd som danskeren. Men danskeren har et ansvar for sit eget land, folk, sprog og kultur.
- I Munks perspektiv er koblingen mellem folk, kultur og nation væsentlig og gudgiven. I Munks teologiske tænkning findes dog intet "Herrenvolk" eller en ontologisk dæmonisering af den anden, end ikke i besættelsestiden.
- Når Munk lægger afstand til den sydlige nabo sker det med afsæt i det, Munk betragter som "Natsider ved det tyske Væsen" (Munk 1939). Der er tale om formaning til forandring, ikke forkastelse. Hermed afviser Munk hovedsageligt de fjendebilleder, som ofte fremmales i vor senmoderne ofte stærkt politiserede eller dæmoniserende retorik.
- Kaj Munk var konservativ, med en social snarere end liberal vægtning. Kaj Munk var national, men patriotisk snarere end fremmedfjendsk. Kaj Munk var barn af sin tid, men repræsenterede en interessant balance mellem fokus på danskhed og europæisk identitet, som gør det nærliggende at opfatte Kaj Munk som en mulig intellektuel inspirator for en nutidig kulturkonservativ diskurs.

Epilog

Hovedkulds er Europa forandret. Festlighederne til minde om genforeningen i 1920 er for det meste skrinlagt, men naboskabet består.

Samtidig er det utænkeligt, at dette naboskab ikke også fremtidigt vil udfordres, om det angår dåsepant hos Fleggaard, Schengen-samarbejdet eller kulturernes samspil. De 100 år er ikke gået, uden at "ugræs er føjet over hegnet", som det hedder i Johan Ottosens "Det have så nyeligen regnet" (1890). Alligevel har freden og til dels også det politiske samarbejde slået rod. At Sigurd Barrett i 2020 i samarbejde med Grænseforeningen har omskrevet verset, så

det i stedet handler om frygt for det fremmede, ville i Munks perspektiv hverken være acceptabelt eller ønskeligt. Kun der, hvor konflikten mulighed holdes i erindring, kan den forstås og imødegås. Derfor må, af Munks mange tanker om Sønderjylland og genforeningen, fremhæves det håbe- og tillidsfulde, som samtidig indeholder sit caveat: "Vi kan gøre det umulige. Front, saa langt som vi er danske..." Men samtidig leve i erkendelsen af, at "vi har Brug for den Bro, baade vi og Tyskland..." (Munk 1940).

Det fundne og det tabte: To nationer under Gud i Kaj Munks perspektiv.

Referencer

- Dagbladet *Modersmaalet*. 1882. Haderslev.
- Grundtvig, N.F.S. 1837. "Moders Navn er en himmelsk Lyd"
- Munk, Kaj. 1940. "Bro og Front". *Grænselandet*, 5. april 1940.
- Munk, Kaj. 1942a. *Foraaret saa sagte kommer*. København: Westermann.
- Munk, Kaj. 1942b. "En ny Salmebog? – Nej!" *Jyllandsposten*, 14. juni 1942.
- Munk, Kaj. 1938. *Han sidder ved Smeltingen*. København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.
- Munk, Kaj. 1941. "Prædiken til 2. søndag efter Helligtrekonger." Prædiken d. 19. januar 1941, Vedersø Kirke.
- Munk, Kaj. 1920. "Prædiken til 6. Søndag efter Trinitatis." Prædiken d. 11. juli 1920, formentlig i Landet og Ryde Kirker, Lolland.
- Munk, Kaj. 1944. "Prædiken til Nytårsdag." Prædiken d. 1. januar 1944, Vedersø Kirke.
- Munk, Kaj. 1934a. *Vedersø – Jerusalem. Tur Retur*. København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.
- Munk, Kaj. 1934b. "Sønderjydske Fortrædeligheder." *Jyllandsposten*, 4. februar 1934.
- Munk, Kaj. 1936. "Sønderjyllands Sag er Danmarks Sag." *Jyllandsposten*, 16. april 1936.
- Munk, Kaj. 1935. "Sønderjyllands særlige Opgave. Her er det, Danmarks Sjæl for Alvor skal gro!" *Jyllandsposten*, 15. september 1935.
- Munk, Kaj. 1939. "Ved Fejghed opnaas intet." *Jyllandsposten*, 29. januar 1939.

Pontoppidan, Henrik. 1918. "Sønderjylland." *Ude og Hjemme*, 25. december 1918.

Rosendahl, Christina, instruktør. 2020. *Vores mand i Amerika*. Nimbus Film, SF Studios.

Alle Kaj Munk-tekster er tilgængelige på <http://arkiv.kajmunk.aau.dk>

Den uforløste hjemve

Marsklandets mørke natur i Theodor Storms *Skimmelrytteren*

Jonas M. Hoeck

er ph.d.-studerende ved institut for sprog, litteratur og interkultur på Karlstads universitet, Sverige. Hans afhandling omhandler teknologi og intermedialitet i ny dansk og nordisk litteratur. Han er selv født og opvokset i marsklandet og har længe været interesseret i dets kulturhistoriske plads.

Abstract

Since the romantic era, man's relationship with nature has been connected with strong emotions and ideas, and not all kinds of landscapes are therefore considered equally pretty or nice today. Through an ecocritical reading of the North German author Theodor Storm's novella *The Rider on the White Horse* (*Der Schimmelreiter*) (1888), this article illustrates why the North Frisian and Danish marshlands have been depicted as an uncanny (*unheimliche*) place in modern culture, and why this peripheral nature never became an integral part of what we today consider as the Danish landscape.

Keywords: Marskland, Theodor Storm, økokritik, landskab, mørk natur.

Indledning

Fra guldalderen (1800-1850) og frem til de moderne visioner om Danmark som en grøn og bæredygtig nation med vindmøller og nationalparker, har det danske natursyn i høj grad været præget af en romantisk og idealistisk besyngelse af nationens lysegrønne og

bløde landskaber. Efter 1800-tallets mange krige og tab af både flåden i 1807, Norge i 1814 og Slesvig og Sønderjylland i 1864, udviklede der sig et kunstnerisk og litterært ønske om at vende nederlag til sejr og starte en ny og indadvendt fortælling om Danmark og det danske landskab (Gundelach et al. 2008, 169). Som digteren H.P. Holst skrev i 1872: "hvad udad tabtes, det må indad vindes" (Hansen 2014, 82). Derfor er blandt andet den danske højskolesangbog i dag fyldt med nationalromantiske sange fra en lang række kendte danske forfattere og musikere, der lige fra Adam Oehlenschläger, H.C. Andersen, Holger Drachmann, L.C. Nielsen, Johannes V. Jensen og frem til Shu-bi-dua har taget historieskrivningen i egen hånd og konstrueret et skønt og idyllisk billede af det lille hyggelige Danmark, hvor menneske og natur er forenet i smuk harmoni på de pastorale marker eller i de fredelige og solbeskinnede kolonihaver.

I takt med at klimakrisen har indvundet en dominant plads i samfundet, og naturens voldsomme urkræfter igen rører på sig, er flere forskere indenfor den miljøorienterede kulturteori dog begyndt at kritisere den slags romantiserede landskabsfremstillinger for at skabe et naivt og stereotypet billede af forholdet mellem mennesket og naturen, som ikke stemmer overens med den virkelighed, som danskerne eksempelvis møder i disse år i form af sommertørke, enorme mængder vinterregn, oversvømmelser og stormfloder. De såkaldt mørke økokritikere mener derfor, at nye diskussioner om menneskets natursyn og udviklingshistorie er nødvendige, hvis mennesket skal kunne håndtere de moderne og ofte faretruende klimaudfordringer på en realistisk og fornuftig måde.¹ Som blandt andet professor i litteratur ved Sungkyunkwan University Simon C. Estok har beskrevet, er faren nemlig, at den idealistiske forventning om nærhed og holisme, kan føre til økofobisk klimaangst (Estok 2019, 35), hvis afstanden mellem den romantiserede naturforståelse (som ofte eksisterer i byerne) og virkelighedens barske vind- og vejrfænomener bliver for stor. I stedet for at lukke øjnene for de mørke realiteter og sætte sin lid til, at politikerne genskaber gårsdagens idyl, advokerer mørke økokritikere som eksempelvis Timothy Morton derfor for, at vi konfronterer vores frygt og bevæger os udover de hjemlige og bekvemme landskaber og søger ind i mørkets hjerte (Morton 2010).

Hundredårsfejringen af den danske genforening er i den forbindelse derfor også en oplagt mulighed for at belyse en fortrængt for-

tid og naturverden, som stadig i dag spiller en afgørende rolle for mange danskere i både Sønderjylland og Slesvig. Med lange stormfulde kystlinjer og fattige vestjyske og slesvigske jorde, har mødet med naturen i grænselandet nemlig langt fra altid været idyllisk eller harmonisk, og det har skabt en anden og mere mørk naturoplevelse, som er dybt indlejret i regionens kunst og litteratur, og som trods regionens forskellige mindretal altid har dannet et lokalt og fælleskulturelt referencepunkt på tværs af den nuværende grænse.²

Theodor Storm (1817 - 88) blev født og levede det meste af sit liv i det nordfrisiske Husum (ca. 45 kilometer fra den nuværende grænse), på et tidspunkt, hvor Slesvig og Sønderjylland skiftevis var dansk og tysk, og han er samtidig en af de forfattere, som har beskrevet livet i marsklandet og langs vadehavet mest præcist og gribende. Denne artikel vil derfor fremstille væsentlige aspekter af hans sidste og måske vigtigste novelle *Skimmelrytteren* (*Der Schimmelreiter*) (1888), som aktualiserer værket i forhold til den mørke økokritik og dens kritik af guldalderens nationale og ekskluderende natursyn.

Det uhjemlige marskland

Hans Theodor Woldsen Storm er i dag internationalt kendt som en af det 19. århundredes vigtigste tyske realister, og selvom få danske læsere er bevidste om det, så voksede han faktisk op i en verden, hvor man i udpræget grad talte dansk, gik i dansk skole og orienterede sig mod København og dets mange kulturpersonligheder.³ Som den amerikanske litteraturforsker Clifford Albrecht Bernd har skrevet i sin bog *The Dano-German Poet and Writer* (2003), så var han derfor også som ung dybt influeret af den danske guldalders stil og universalromantiske natursyn:⁴

His Danish intellectual and cultural education, I shall argue, opened the path for Storm to write his poems and novellas and distinctly shaped them [...] Storm had been schooled by the Danish muse, and he had learned to stand on the shoulders of Danish poets and writers. [...] As an heir to this tradition, Storm added a new tone to the German lyric. Moreover, he refashioned the German novella. These achievements continue to assure him a place among the best European literature. (Bernd 2003, 16)

I hans tidlige værker forsøger han ofte at etablere et idyllisk og harmonisk billede af det provinsielle Slesvig gennem biedermeierske smådramaer og sentimental naturdigtning, og han udtrykker flere steder et naivt ønske om at vende hjem til naturen: "Wie glücklich wär ich, könnte ich so recht in und mit der Natur leben; das ist wohl ein Erbteil, und diese Neigung nimmt mit jedem Jahre zu." (Artiss 1978, 2).⁵

I forhold til den universalromantiske trope løber han dog ind i flere udfordringer, hvis han skal kunne skabe et autentisk og helstøbt billede af sin elskede hjemstavn. Allerede i digtet *Die Stadt* (1852) oplever vi derfor en forfatter, der med verselinjer som "Am grauen Strand, am grauen Meer" (Storm 1972, 112) vælger at besynge sin hjemby for det grå og halvdeprimerende sted, det nu engang også kan være, og i løbet af de slesvigske krige (1848-51 og 1864) bevæger hele hans forfatterskab sig væk fra den danske guldalders harmoniske idealer og i retningen af en mere mørk og realistisk repræsentation af naturen. Med sin poetiske realisme mister Storm dog aldrig interessen for romantikkens længsler helt. I det senere forfatterskab konfronteres disse længsler bare ofte af en melankolsk erkendelse af virkelighedens hårde realiteter. Som den tyske forfatter Thomas Mann har skrevet i sit essay om den nordfrisiske forfatterkollega (1930), så kommer Storms tekster til at indeholde "ein Heimweh, das durch keine Realität zu stillen ist" (Mann 1996, 22), og denne tragiske erfaring er også, hvad der skaber grundtemaet i hans sidste og mørkeste tekst *Skimmelrytteren*:

Durch das Geklatsch des Regens und das Brausen des Windes klangen von Zeit zu Zeit die scharfen Befehlswoorte des Deichgrafen, der heute hier allein gebieten wollte; er rief die Karren nach den Nummern vor und wies die Drängenden zurück; ein »Halt!« schon von seinem Munde, dann ruhte unten die Arbeit; »Stroh! ein Fuder Stroh hinab!« rief er denen droben zu, und von einem der oben haltenden Fuder stürzte es auf den nassen Klei hinunter. Unten sprangen Männer dazwischen und zerzten es auseinander und schrien nach oben, sie nur nicht zu begraben. [...] dann warf er seine Augen nach dem Haff hinaus. Es wehte scharf, und er sah, wie mehr und mehr der Was-

sersaum am Deich hinaufklimmte und wie die Wellen sich noch höher hoben; er sah auch, wie die Leute triefen und kaum atmen konnten in der schweren Arbeit vor dem Winde, der ihnen die Luft am Munde abschnitt. (Storm 2004, 36)

Novellen er opbygget som en rammeberetning, hvor hovedfortælleren, en gammel oplysningsmand, tager os med tilbage til marsklandet, som det så ud i midten og begyndelsen af det 18. århundrede, og her er det langt fra guldalderkunstens afdæmpede og flegmatiske livsførelse, som dominerer. I stedet er arbejdet på digerne beskrevet som hårdt og nedslidende, og der er langt imellem de idylliske sommerdage. Men digebønderne nyder dem i fulde drag, for om efteråret vender de årlige stormfloder tilbage, og så forvandler marsklandet sig igen til en åben slagmark, hvor mennesket må kæmpe for at holde de store digemure sammen, så det dæmoniske hav *Blaue Hans* (som friserne kalder det) ikke kommer væltende ned over det lille udkantssamfund.

Hvor universalromantikens naturfilosofi oprindeligt byggede på den schweiziske filosof Jean-Jacques Rousseaus ide om, at naturen havde været et godt og hjemligt sted inden den kartesianske dualisme udspaltede verden og teknikken mekaniserede livet, så er det altså tydeligt fra start til slut, at Storm i *Skimmelrytteren* har vendt dette tankesæt fuldstændig på hovedet og i stedet udtrykker, at verden snarere grundlæggende beror på et antagonistisk forhold mellem mennesket og naturen, som det moderne individ bare har glemte i kraft af tidens stigende komfort og afstandstagede byliv.

Dette ontologiske forhold, der mest af alt peger i retningen af den tyske filosof Friedrich Nietzsches samtidige og moderne teori om altings vilje til magt, bliver gennemgående bekræftet af de scener, hvor novellens helt, den unge friser Hauke Haien, som en anden Napoleon rider ud i nattens tumult: "Schon war er auf sein Pferd gesprungen; das Tier stieg mit den Vorderhufen in die Höhe, dann, gleich einem Streithengst, der sich in die Schlacht stürzt, jagte es mit seinem Reiter die Werfte hinunter, in Nacht und Sturmgeheul hinaus." (Storm 2004, 46).⁶ Dertil er novellen fyldt med kampe på kryds og tværs mellem konkurrenter, masse og geni, oplysning og overtro, dyr og menneske, og i modsætning til romantikkens dannelsesroman, så syntes heltens indre natur heller

aldrig rigtigt at finde ro i verden, og han bliver ved med at agere irrationelt og splittet, hvilket blandt andet kommer til udtryk i, at han til slut svigter det hjem og den familie, som han hele sit liv har kæmpet for at skabe.

I denne novelle indbyder Storm altså ikke til fællesskab, nærhed og søndagsture langs vadehavet, men illustrerer snarere, at marsklandet aldrig har været et sted, hvor mennesket kunne genindtræde i naturens organiske fletværk uden også at blive en del af den barbariske naturtilstand, og denne kyniske afsløring skaber selvfølgelig ikke en hjemlig men uhyggelig eller med den tyske psykolog Sigmund Freuds ord, uhjemlig (*unheimliche*) stemning (Freud 2003, 123).⁷

Naturens genfærd

Ifølge Freud er det tyske ord *heimlich* forbundet med en afgrænsning og indsnævring af den hjemlige lille verden, hvilket han illustrerer ved et citat af den tyske præ-romantiker Johann Wolfgang von Goethe: "In stiller Heimlichkeit, umzielt von engen Schranken" (Freud 2003, 127). Som det kraftigt er udtrykt i guldalderens meget iscenesatte landskabsmalerier kræver det således kontrol og indsnævring at opnå en følelse af tryghed og hygge, og guldalderkunstnerne lagde med deres mange *vinduesmotiver* og *nationale særpræg* ikke skjul på, at de tilpassede naturen til en idealistisk rammesætning, hvis højeste formål var at afbillede verden som et organisk totalkunstværk (*Gesamtkunstwerk*).⁸

Når det udfordrende og barske liv i marsklandet, som vist, skaber en uhyggelig (*unheimliche*) stemning i *Skimmelrytteren*, er det således også fordi, Storm her lader en ukontrolleret natur, som mennesket havde fortrængt, vende tilbage, og dette er især tydeligt i de scener, hvor hovedpersonen Hauke Haien står og spejder ud i horisonten:

Er lief weiter und weiter, bis er einsam in der Öde stand, wo nur die Winde über den Deich wehten, wo nichts war als die klagenden Stimmen der großen Vögel, die rasch vorüberschossen; zu seiner Linken die leere weite Marsch, zur andern Seite der unabsehbare Strand mit seiner jetzt vom Eise schimmernden Fläche der Watten; es war, als liege die ganze Welt in weißem Tod. (Storm 2004, 6)

I modsætning til guldalderens afrundede komposition møder vores helt, her på kanten af verden, en kold udørk, der til alle sider strækker sig ind i det uendelige tomrum, hvilket gør, at marsklandet direkte bliver kaldt stedet, "wo die Watten breit, fast unübersehbar wurden." (Storm 2004, 41), og ligesom i den mørke og gotiske romantik skaber denne endeløse og grandiose karakter terror eller rædsel hos beskueren (Burke 1998). Især havet, som tydeligvis dominerer denne vandørken, fremkalder en forholdsløshed og uforudsigelighed, som ikke skaber intimitet og fortrolighed, men kun dybde og mystik.

Thomas Mann, som også selv var bekendt med det voldsomme Vesterhav, har i talen til sin Holstenske hjemby Lübeck (1926) skrevet, at "Das Meer ist keine Landschaft, es ist das Erlebnis der Ewigkeit, des Nichts und des Todes, ein metaphysischer Traum." (Mann 1994, 39), og meget tyder på, at det er den samme opfattelse, som Storm har haft, da han skrev *Skimmelrytteren*. Alle overnaturlige fænomener er nemlig i novellen forbundet med vand eller hav. Lokalkulturen er eksempelvis fyldt med overtroiske fortællinger om norske havspøgelser, onde havfruer og levende døde, som lokalbefolkningen mener gemmer sig i de våde og sumpede marskenge, og som det kommer til udtryk, da Haukes kone Elke lider af febevildelser, omhandler marskbeboernes mest typiske mareridt også altid havets tilstedeværelse i en eller anden form: "'Wasser! Das Wasser!« wimmerte die Kranke. "Halt mich!" schrie sie; "halt mich, Hauke!" Dann sank die Stimme; es klang, als ob sie weine: "In See, ins Haff hinaus? O lieber Gott, ich seh ihn nimmer wieder!"' (Storm 2004, 34).

Udover sin storslåede og afgrundsdybe karakter er det våde element samtidig også defineret ved et andet træk, som skræmmer mennesket, og får marskens natur til at fremstå ukontrolleret og kaotisk. I sin gennemgang af det uheimlige (*unheimliche*) nævner Freud nemlig interessant nok også vandet, og han beskriver her, at vandet også skaber uhygge eller mystik, fordi det med dets amorfe karakter bliver i stand til at løbe ind alle steder eller bryde igennem de barrierer, som mennesket har sat for det: "Nun ... es kommt mit ihnen vor, wie mit einem zugegrabenen Brunnen oder einem ausgetrockneten Teich. Man kann nicht darüber gehen, ohne dass es Einem immer ist, als könnte da wieder einmal Wasser zum Vorschein kommen. Wir nennen das unheimlich." (Freud 2003, 129)

En del af marsklandets uhygge skyldes dermed også, at selv når den dygtige digeingeniør Hauke formår at revolutionere digebyggekonsten og dermed regner med, at han har sikret lokalsamfundets tryghed og vækst de næste hundrede år, overrasker vandet og dyrene ved i det skjulte at underminere og nedbryde de afgrænsninger, som han har konstrueret, og dermed også nedbryde den hjemlighed, som han desperat forsøger at skabe:

die weißen Möwen schwebten ruhig hin und wider, und unsichtbar über ihnen, hoch unter dem azurblauen Himmel, sangen die Lerchen ihre ewige Melodie. Hauke, der nicht wußte, wie uns die Natur mit ihrem Reiz betrügen kann, stand auf der Nordwestecke des Deiches und suchte nach dem neuen Bett des Priels, [...] Erst da er gegen die blendenden Strahlen seine Augen mit der Hand beschattete, konnte er es nicht verkennen; aber dennoch, die Schatten in der gestrigen Dämmerung mußten ihn getäuscht haben: [...] die bloßgelegte Mäusewirtschaft mußte mehr als die Flut den Schaden in dem Deich veranlaßt haben. (Storm 2004, 43)

Trods mennesket forsøger, kan det således aldrig rigtig overvinde eller kontrollere havet, der med dets amorfe og flydende karakter næsten syntes at have dets eget liv og egen vilje. Som Haukes barn bemærker, så virker havet på den måde i sig selv spøgelsesagtigt: "das Kind riß die Augen auf "Es spricht", sagte sie; [...] Das Kind sah ins Weite. "Hat es Beine?" [...] "kann es über den Deich kommen?"" (Storm 2004, 40). Novellens hovedspøgelse skimmelrytteren, som rider på diget om natten, når det stormer, kan dermed også opfattes som værende et med stormen selv. Theodor Storms novelle *Skimmelrytteren* kan således grundlæggende siges at handle om den ukontrollerede natur eller naturkatastrofe, som mennesket måske har glemt eller fortrængt, men som lurer bag digerne, og venter på igen at gøre sit uventede og chokerende indtog i menneskets hjemlige verden.

Novellen ender derfor også på tragisk vis med, at Hauke til slut må indse, at han kæmper forgæves imod en natur, et hav og et marskland, som han kun kan kontrollere på lånt tid. I sidste ende kommer "alle Menschenmacht zu Ende" (Storm 2004, 47), og men-

nesket bliver igen opslugt af den natur, som fødte det. Alle forsøg på forskønnelse og hjemliggørelse afsløres således, som en drøm eller længsel, der på samme måde som bølgerne slag mod kysten vil drive mennesket fremad til evig tid og opretholde den evige konflikt mellem menneske og natur, og liv og død.⁹

Økofobi og økokritik

Umiddelbart kan det måske virke banalt at sætte fokus på, at naturen er større og mere end det idylliserede glansbillede, som man finder på turistsider som www.visitdenmark.dk. I et økokritisk perspektiv er den historiske naturverden, som *Skimmelrytteren* og marsklandet repræsenterer, dog vigtig at belyse. Ifølge Estok kan menneskets drift efter kontrol og sikkerhed nemlig i sin ekstrem være farlig og selvdestruktiv, fordi længslen efter det hjemlige kan få mennesket til at favorisere en særlig form for natur, der måske slet ikke er naturlig, men i stedet er udtryk for den ide om naturen, som mennesket finder ro og behag i. Med andre ord, er der altså en risiko for, at mennesket i god tro ender med at dyrke og påskønne et falsk- og selvskabt billede af naturen, samtidig med at det fjerner og fremmedgør sig fra den virkelige og måske angstprovokerende natur. Som Storm tematiserer i sin novelle og for den sags skyld i det meste af sit senere forfatterskab, så må mennesket således i stedet lære at acceptere, at de opdyrkede og afdrænede marklandskaber ikke er ægte natur, på samme måde som guldalderens idealistiske landskaber ikke var realistiske.

At erkende at verden ikke kun er god, og at mennesket og naturen også indeholder ondskab og mørke er naturligvis ikke en let sag, men kommer man udover økofobien eller angsten for det hjemliges sammenbrud, så peger både den mørke økokritik og Storms tekst på, at klimakrisen måske ikke kun skal opfattes som et apokalyptisk varsel for naturens eller menneskets undergang, men at de mange oversvømmelser også kan ses som et udtryk for den ikke-menneskelige og ukontrollerede naturs genkomst i en verden, der siden modernitetens begyndelse har været behersket af menneskets domesticering og kontrol. Selvom naturkatastrofer som stormfloder er farlige, kan deres chokerende effekt derfor paradoksalt nok vække os af den moderne tilværelses bekvemmelighed og minde os om de sider af naturen, som vi måske har glemt eller fortrængt.

Referencer

- Artiss, David. 1978. *Theodor Storm : Studies in Ambivalence : Symbol and Myth in His Narrative Fiction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Bernd, Clifford A. 2003. *Theodor Storm : The Dano-German Poet and Writer*. North American Studies in Nineteenth-Century German Literature. P. Lang.
- Burke, Edmund. 1998. *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*. New York: Oxford Worlds Classics.
- Estok, Simon C. 2019. "Theorising the EcoGothic." *The Gothic Nature Journal*, no. 1: 34–53. <https://gothicnaturejournal.com/>.
- Freud, Sigmund. 2003. *The Uncanny*. London: Penguin Books.
- Gundelach, Peter, Hans Raun Iversen, Margit Warburg, Københavns Universitet. 2008. *I Hjertet Af Danmark : Institutioner Og Mentaliteter*. Hans Reitzel.
- Hansen, Kjeld. 2014. *Det Tabte Land: Den Store Fortælling Om Magten over Det Danske Landskab*. Gads Forlag.
- Mann, Thomas. 1994. *Thomas Mann Essays Band 3: Ein Appell an Die Vernunft 1926-1933*. Frankfurt: S. Fischer Verlag GmbH.
- Mann, Thomas. 1996. *Theodor Storm Essay*. Verlag Boyens & Co.
- Morton, Timothy. 2010. *The Ecological Thought*. Harvard University Press.
- Storm, Theodor. 1972. *Sämtliche Werke in Vier Bänden*. Weimar: Aufbau Verlag.
- Storm Theodor. 2004. *Der Schimmelreiter*. DigBib.

Noter

- 1 Her tænkes der på forskere som Greg Garrard, Dana Sawyer, Timothy Morton, Rob Nixon, Ursula Heise, Chenxi Tang og Simon C. Estok der siden begyndelsen af det 21. århundrede har etableret en ny og mere mørk økokritik.
- 2 Geografisk løber marsklandet og Vadehavet fra Esbjerg til syd for Husum. Landskabet er således ikke afgrænset af de nuværende grænselinjer, men løber igennem både Sønderjylland og Slesvig. *Skimmelrytterens* beskrivelser af marsklandet og dets stormfloder er således et fælleskulturelt anlæggende i både dansk og tysk forstand, og novellen udfordrer derfor den traditionelle forståelse af litteraturen, som forankret i en nationalstat og et sprog.
- 3 Danmark, der ikke normalt var stor eksportør af litteratur, kunst og arkitektur, præger i denne periode Tyskland og ikke mindst det danske Slesvig i stor stil med blandt andet Adam Oehlenschlägers heroiske tragedier, Johan Ludvig Heibergs komedier, H.C. Andersens eventyr, Steen Steensen Blichers noveller, N.F.S. Grundtvigs digte og Christoffer Eckersberg, Christian Købke og Bertel Thorvaldsens kunst. Selv Storms hjemby Husum tog form efter Christian Frederik Hansens københavnske arkitektur stil, og læser man dagbøger og breve af H.C. Andersen eller Meir Aron Goldschmidt, så bliver det tydeligt, at også forfatterne selv bevægede sig hjemmevant i Slesvig (jf. Heinrich Detering).
- 4 Den danske guldalder er stærkt inspireret af den tyske universalromantik, som blandt andet den dansk-norske naturfilosof Heinrich Steffens bragte til landet i 1802. Med indflydelse fra blandt andet maleren E.W. Eckersberg og poeten Adam Oehlenschläger kommer guldalderkunstens småborgerlige natursyn dog på visse punkter til at adskille sig fra den tyske romantiks storslåede bjerg- og skovlandskaber. Det er disse særtræk, som Storm ifølge Bernd bliver påvirket af som barn og ung, og som i hans tidlige digte og noveller afslører et dansk islæt i hans værk. Når det er sagt, så vender Storm sig gennem sit voksenliv mod den mørke romantik og gotikken, hvilket tydeligt fremgår af hans forfatterskab. Denne artikel forsøger derfor ikke at fremstille Storm som udelukkende inspireret af dansk kultur, men snare at pointere, at denne forfatter, som ofte kun er blevet opfattet som tysk, faktisk også var påvirket af sin opvækst i det danske Slesvig.
- 5 På baggrund af en gå tur gennem sommerpaladset Sanssoucis rokokohaver skriver Storm d. 7. maj 1854 et meget bevæget brev til sine forældre. Som citatet viser, giver han her udtryk for den præ-romantiske ide om

- harmonisk forening af menneske og natur i et skønt fletværk, som eksempelvis kendes fra Friedrich Schillers dobbelt-essay *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1795-96).
- 6 Sætningen "Wille zur Macht" bliver første gang brugt i *Also sprach Zarathustra* (1883-85). Storms natursyn stemmer således overens med tidens nyeste tanker, og *Skimmelrytteren* peger derfor mere fremad end bagud.
  - 7 I Freuds analyse af den tyske forfatter E.T.A. Hoffmanns fortælling *Sandmanden* (*Der Sandmann*) (1816), beskriver Freud, at det uhyggelige / uhjemlige er alt det, som skulle have været gemt væk, men som kommer frem.
  - 8 I universalromantikken gjaldt det om at afbillede verden som en natur-religiøs organisme, hvor gud kunne findes i alt. Disse tidlige romantikere var nemlig imod den oplyste og tekniske verdens rationelle ide om at ordne og opdele verden i enkeltfænomener, så man derudfra kunne få en logisk forklaring på de forskellige fænomeners karakter. I stedet lå deres fokus på at skabe totalkunstværker, der i stedet for et fragmenteret verdensbillede kunne imitere den bagvedlæggende og naturlige holistiske sammenhæng, som de mente oprindeligt eksisterede inden menneskets reduktive videnskabeliggørelse kom til. Den tumultariske fænomenerverden skulle ifølge romantikerne ikke ordnes og dissekteres, men have lov at give mening i sit eget skønne kaos, hvor modsatrettede fænomener og udsagn naturligt kunne mødes i kunstneriske mosaikker.
  - 9 *Skimmelrytteren* er et komplekst værk, som omhandler mange eviggyldige tematikker. Denne korte artikels fokus på natur og økokritik skal derfor heller ikke forstås som en udtømmende tolkning af værket. I stedet er hensigten at aktualisere Storms novelle i forhold til hundredåret for genforeningen, de moderne klimaudfordringer og det danske natursyn.

Grænseland og grænseerfaringer i Gynther Hansens forfatterskab

Johs. Nørregaard Frandsen er professor emeritus i Litteratur og Kultur ved Syddansk Universitet og tidligere leder af H.C. Andersen Centret.

Abstract

This article presents the authorship of the Southern Jutland author Gynther Hansen (1930-2014). It contains analysis of themes and motifs in his novels and short stories that depict contradictions between Danish and German values and attitudes in the years before, during and after World War II. Gynther Hansen was himself born and raised in the small town of Varnæs near to Aabenraa and in a German-minded family that was further influenced by Nazism. Gynther Hansen himself chose to become Danish at the end of the war. His authorship illuminates everywhere this choice between the Danish and the German for people in the border country and it illustrates the price you have to pay choosing one side. He portrays people, especially men, who feel themselves wounded in soul and heart and who feel deprived of dignity and sense of belonging. The authorship includes around 40 novels and volumes of short stories and has an artistic significance for understanding relationships between experiences in the border country and existential conflicts.

Keywords: Literature, Gynther Hansen, regional identity, existential conflicts, German-minded family

Forfatteren Gynther Hansen (1930 – 2014) blev født og voksede op i Varnæs øst for Aabenraa i et hjem og en familie, som tilhørte det tyske og tysksindede mindretal. I sit prosaforfatterskab, der omfatter i alt omkring 40 prosaværker, og som blev påbegyndt med novellesamlingerne *Forvandling* (1965) og romanen *Stemmer fra Provinzen* (1976), skildrer Gynther Hansen således især på kunstnerisk vis konflikter og erfaringer, som enten direkte eller mere indirekte er udsprunget af erfaringer fra denne opvækst i et hjemmetysk miljø i et grænseland, som blev udsat for et pres fra en nazificeringsbølge i slutningen af 1930'erne, men som dernæst efter afslutningen af 2. verdenskrig blev kastet ud i et opgør mellem tyske og danske interesser. Nogle steder i forfatterskabet skildres sammenstødene mellem disse ideologiske værdier og deres virkning direkte. De mere generelle temaer og motiver i forfatterskabet er dog knyttet til forsøget på at forstå, hvordan de ideologiske grænseproblemer slår ind i eller om i dybe eksistentielle sår og traumer hos de skildrede personer. Gynther Hansens romaner og noveller blotlægger således et indre grænselandskab, der ofte på forvrænget vis afspejler ydre, historiske grænsedragninger og deres konsekvenser. Derfor rummer en række af Gynther Hansens skønlitterære værker en slags kunstneriske paralleller til væsentlige pointer i det af museumschef, historiker Henrik Skov Kristensen forfattede videnskabelige værk *Gerningsmænd eller ofre? Erindringer i det tyske mindretal i Sønderjylland om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret i komparativ belysning* fra 2019, som med udgangspunkt i et stort kildemateriale behandler værdikonflikterne i grænselandets tyske mindretal.¹

Grænsen mellem Danmark og Tyskland har som bekendt ændret sig efter krigen i 1864 og dernæst efter afslutningen af 1. verdenskrig og efter folkeafstemninger i de enkelte sogne i 1920. Grænser er imidlertid, selvfølgelig, også knyttet til værdibærende størrelser som identitet, sprog, kultur samt forståelse af skikke, omgangsformer og meget andet. Disse bevidsthedshistoriske grænser skildres ofte stærkt i litterære tekster, som kan formidle oplevelsens tyngde og give mæle til de indre grænser, der udfordres og derfor optræder som eksistentielle konflikter i et grænseland. Der knytter sig således adskillige litterære stemmer til det konkrete grænseland, hvor de slesvigske krige udspillede sig, og som engang var kendt under navnet hertugdømmerne, men som i dag kaldes Sønderjylland nord for statsgrænsen og Slesvig og Holsten syd for. I det føl-

gende søger jeg at pege på disse motiver og temaer i Gynther Hansens forfatterskab, der demonstrerer, at der ikke bare er 'rigtige' og 'forkerte' holdninger, som kan skifte, men også viser at det at træffe valg kan have smertelige omkostninger.²

Skyld og fremmedfølelse

Eksistentiel lidelse og oplevelsen af at være fremmed og magtesløs danner hovedtemaer i Gynther Hansens forfatterskab, hvis hovedpersoner, oftest mænd, befinder sig i opslidende konflikter mellem tro og afmagtsfølelser. De er kastet ud i eksistenskriser og føler sig knust af skyldfølelse og samvittighedskvaler. Værdier, de har lært at tro på, er blevet trukket væk under fødderne på dem af 'de andre', af mere eller mindre forestillede repræsentanter for en magt, de ikke forstår og derfor ikke kan forholde sig direkte til. De føler sig ofte voldført af 'systemer' uden for dem selv og uden for deres egen rækkevidde. Men først og fremmest er de styret eller præget af en følelse af dårlig samvittighed, fordi de ikke har magten til at tage ansvar i de helt nære relationer til kone, børn, familie og naboer. Forfatterskabet skildrer således først og fremmest en række mandspersoner, som synes ramte og underkuede af en slags forkerthed, der udtrykker sig som en jegsvaghed, der står i skarp kontrast til de mandeideal, de gerne ville identificere sig med. Ofte refereres der i fiktionen til, at disse mandspersoner har udgangspunkt i hjemmetyske familier, der har måtte omkalfatre værdier, men endnu oftere skildres de små provinsielle samfund, personerne lever i, som snævre og fulde af sladder.

Gynther Hansen var født i Aarhus, men blev adopteret af et ægtepar, der som allerede sagt drev en slagterforretning i Varnæs øst for Aabenraa, og som var hjemmetyskere. Gynther Hansen voksede således op i et tysksindet hjem i tiden op til og under nazitiden og i en familie, som på flere måder kom til at betale en pris for sine kulturelle og nationale tilhørsforhold. Det er således grænseerfaringer, der skildres i Gynther Hansens prosaforfatterskab: geografiske, fysiske, eksistentielle og sociale. I de fleste af hans romaner og novellesamlinger, møder vi som sagt mandlige hovedpersoner, som er presset ud i valg, de har svært ved at magte. I Gynther Hansens første egentlige roman og fjerde bog, *Der må være noget mere* (1983), er en del af handlingen tilrettelagt som en samtale mellem to personer, det midaldrende ægtepar Ruth og Thomas. Han er i dyb krise.

Arbejdsløshed og medfølgende druk har bragt ham på en social rutschetur, der yderligere forstærkes af erindringer fra opvæksten i en familie og i omgivelser, hvor nazismen og den blinde tro på Hitler spillede en stor rolle før og under den krig, der ellers længst er forbi. Thomas er fanget i et spind af modbydelighed, sladder og hævntørst, som dels stammer fra mørke sider i hans eget sind, dels produceres i et sladrende landsbymiljø. Thomas er langt fra skildret som en bisse eller en rå børste, skønt han optræder med eskapader og sanseløst druk. Han er tværtimod fremstillet som et begavet menneske, der gerne vil være sig selv og sine følsomme sider bekendt. Tidens og, måske navnlig, landsbyfællesskabets snævre og plumpe domme underløber ham imidlertid, så selv om han spørger, selv om han føler, der må være noget mere, andre værdier, så holdes han af sine omgivelser fast i en modbydelig rolle som udskud og taber. *Der må være noget mere* søger, som alle Hansens værker, efter håb og lys for lidelser, der synes at være som et kors at bære for mennesker, der er 'forkerte'. Romanen anvender, som andre af Hansens værker, et motiv fra Bibelen, nemlig Job-motivet, for som Job anråber Herren, således anråber Thomas skæbnen og sine nærmeste. Thomas tumler med det paradoks, at han 'skal elske sin næste, som sig selv'. Men hvordan skal man elske sin næste som sig selv, når man hader sig selv og sit eget billede?

"Det er det," stammede han omsider, "det – 'dig selv', for det kan kun betyde at så skal du også elske dig selv, ikke?" Hun nikkede. "Jo."

"Det kan jeg ikke," sagde han kort og afsnubbet. Han tog et skridt frem og stod stejl og spændt over for hende.

"Med alt det jeg har gjort og som jeg har opført mig og sådan som jeg er og hvad jeg har lyst til at gøre mod andre og også kan få mig selv til at gøre. – jeg kan ikke, og ingen har ret til at forlange af mig at jeg ... jeg, ja bare skal kunne holde mig selv ud. Nej, det er umuligt og det kan heller ikke være meningen. Tværtimod, meningen må være at jeg skal fordømme mig selv og ækles ved mig selv."

(Hansen 1983, 334)

Hvordan elske sig selv, når selvhad og selvlede spærrer? Når de sociale vilkår og den moralske habitus er underløbet? På romanens

handlingsplan er det, der forløser og åbner for lyset og håbet, at Thomas' kone Ruth ikke slipper ham. Hun insisterer på ham, på kærligheden og troen på ham. Hendes kærlighed er betingelsesløs, som Herrens kærlighed til Job, og derved kan hun føre ham frem til et lys og et liv. Han lærer at elske et andet menneske og derved sig selv. I hendes urokkelige kærlighed til ham vokser hans selvværd. Som Job måtte lære det betingelsesløse at kende, så må Thomas lære at forstå og acceptere Ruths afstandsløse kærlighed.

Passionen

Romanen *De flygtende* fra 1986 er en moderne passionshistorie, der skildrer et menneskes reaktioner og opløsning, da han konfronteres med sin nære vens hjerneblødning og døds kamp. Handlingen er enkel. Inger og Jørgen er et købmandspar, midaldrende næringsdrivende i en lille sønderjysk by. Det er fredag eftermiddag og Jørgen stemmer kassebogen. Der er orden indtil et opkald fra Herning Sygehus. Vennen Bendt er indlagt med blodprop, formentlig uden mulighed for at komme sig. Det er næppe kun forskrækkelsen og sorgen, der først lammer, siden flænses Jørgen. Det er døden, der plantes i Jørgen som et uafrysteligt vilkår, angsten, der griber sjæl og krop. Først reagerer hans krop med dødens signaler:

Hjertet ... jeg har længe haft klemmen i venstre side og armen ... Det er ikke noget der først er kommet nu i dag bare fordi det med Bendt, at jeg hæfter mig mere ved det og er nervøs og angst, det er i det sidste par år – mindst endda, at jeg får sværere og sværere ved alt med at løfte og bære ...
(Hansen 1986, 15)

Det tager fart som en fræsende smerte og opløsning i Jørgen. Han drikker sig fra sans og samling, dagen efter må han holde åbent, lørdagsåbent i sin butik, men er røget ned i Helvedes svovl, hvor den ellers så fidele købmandstone er væk, så da en kunde ringer på vanlig vis efter varer, eksploderer han:

"Varer." Hans stemme var hysterisk.
"Ja, og et lille stykke ..."

”Jeg har middagslukket. Du kan ringe klokken halv to, og ellers kan du rende mig i røven, så langt op du overhovedet kan komme og det med næsen forrest, din møgkælling. Har du forstået det. Jeg har lukket.”
(Hansen 1986, 105)

Alt river sig løs i Jørgen som en sø af opdæmmed gru. Det bliver til en flod af uhumskheder, eder, forbandelser og alle de båndlagte følelser river sig løs:

Får det i første øjeblik til at strømme op i mig alt det, som da barn og troede at sandt, og ... og ... næsten ikke udholde at høre igen: ”Troende”, ”tilbede”, ”frelser”, ”Fader vor”. Fordi en gang hoppede på var til hjælp og af betydning, fordi ord dække over kraft, men gu’ gør ej, løgn og svindel, lad mig få i kværken på ... Åhr, hold kæft din idiot, findes jo overhovedet ikke, kan da for helvede ikke snart begribe, ...
(Hansen 1986, 186)

Sproget knækker, syntaks og sætningsdannelse bryder sammen i en vanvittig indre monolog, der rækker ned til barndommens installation af normer og former sig som en anråbelse. Selvhadet, undertrykte drifter, erfaringer fra ydmygende sociale relationer, det hele river sig løs i et crescendo af en beskidt strøm og en Jakobs-kamp mod en naivistisk konkret Gudfader, der måske er barndommens genskabte faderbillede. Godt tildrukket i bajere kører Jørgen mod Herning på en tur, der lader sig tolke som det moderne menneskes uværdige vandring med sit alt for tunge kors ad Via Dolores mod Golgatha. Jørgen er ikke længere et voksent menneske, da han når frem til den bevidstløse Bendts sygeleje. Han truer og beder om et tegn, om tilgivelse, om forståelse, om at han skal komme tilbage, men der er kun nådesløs tavshed, som er det tegn, der står tilbage. Jørgen er brudt sammen. Hans grænser er sprængt, og efter nogle dage finder man ham på lageret bag købmandsbutikken. Hængt.

Prisen

Det er alle steder det sønderjysk-slesvigske grænseland, dets særlige sprogtone, dets historie, dets landskabsformer, der danner bag-

grund og forgrund hos Gynther Hansen, og det er mennesker, opvokset med dobbeltidentitet, der befolker hans værker. 1864-krigen optræder mange steder i forfatterskabet dels som forudsætning for den særlige sønderjyskhed, dels direkte skildret i handlingen som i romanen *Lysninger* og novellesamlingen *Grænser*, der begge er fra 1987. I et par af novellerne i *Grænser* behandler Gynther Hansen dagbogsnotater fra historiske personer, der var øjenvidner til krigsskuepladsen i 1864.³ I romanen *Lysninger*, der er skrevet i dagbogsskuepladsform, har Hansen til gengæld valgt en fiktiv dagbogsskriver og altså fiktivt øjenvidne, som han lader skildre optegnelser fra krigens og sårfeberens bagland. Jeg-fortælleren sidder i romanens nutid i tårnværelset på Hald Hovedgaard engang omkring 1880 og nedskriver her sit personlige jammersminde om de sår, han pådrog sig på krop og sjæl ved Dybbøl i 1864. Det er ikke nogen heltehistorie. Han er ældste søn og var arving til Hald. Optændt af tidens store idealer og den nationale glød ville den unge mand indskrive sit navn i heltenes og hæderens rækker. Det var i 1863, og han blev hjælper hos præsten i Feldsted i det Sønderjylland, som snart blev brændpunkt. Det gik ikke som den unge idealist havde forestillet sig. I stedet for ære og hæder høstede han fornedrelse og en tilværelse som invalid. Da Dannevirke blev forladt, og den danske hær blev sønderskudt i Dybbøls skanser, blev præstegården taget af preusserne. Som fange måtte han være kusk for fjenden, i stedet for hæder på slagmarken fik han knust sit ben under en ganske banal og uheroisk vogn, der væltede. Benet måtte amputeres, og himmelstormeren blev bundet til krykker og elendighed resten af livet. Dagbogen skrives som sagt mange år efter. Han sidder nu som en slags tårnfange på den hovedgård, han mistede arveretten til, han er krøbling, et svin, beskidt, erklæret syg i sindet, frataget gods og selvbestemmelse. Fra dette kammer, hvor han nærmest er spærret inde af broderen, skriver han sin beretning, som er præget af selvløse, selvmedlidenhed samt had mod den smukke Theresa, der engang svigtede ham i Felsted ved at foretrække en andens kærlighed. Romanen udvikler sig, som de fleste af Gynther Hansens fortællinger, til en armlægning med forsynet, skæbnen og vilkårene. Den lille roman, *Lysninger*, fører læseren gennem en dagbogsførers tvivl på troen, men uden samtidig at kunne slippe den. Det spidsformuleres således i Hansens kunstneriske univers i romanen:

For pokker, der må sgu da findes mere end jeg kan forestille mig. Der må være en magt bag alt, selv om vi aldrig mærker hverken nåden eller barmhjertigheden. Men hvad glæde har vi så af den? Hvad rager den os?

Ja det er måske en fejl, og det der ødelægger alt for os, at vi selv skal kunne mærke alt. At der skal være erfaringer. Men alligevel, somme tider bliver der troet i mig.

(Hansen 1987b, 130)

Det er store historier, tunge erfaringer og store eksistensspørgsmål, der trænger sig på overalt i Gynther Hansens forfatterskab, men alle steder banker der en lille historie, en lokal og personlig fortælling, som ikke vil give op. En historie om at være forkert, træffe et valg, der er rigtigt, men som samtidig rev bånd over og åbnede for andre sår. 1864 er den ene store erfaring, som stadig kaster sine skygger ind over livsformer i Sønderjylland. Første verdenskrig, hvor omkring 30.000 mænd blev tvangsudskrevet til tysk krigsførelse og hvoraf omkring 8.000 faldt, er den anden frygtelige forudsætning for modsætninger i 1930ernes og fyrrernes Sønderjylland. I noveller som "Heltedøden" og "Den hjemvendte" i *Grænser* skildres skæbner under og efter 'den store krig', altså første verdenskrigs særlige og blodige betydning for Sønderjylland, men forfatterens absolutte hovedfokus er skildringen af vores samtid med de skygger, som er kastet fra fortiden.

Æren og valget

Gynther Hansens hovedværk er således romantrilogien *Hitler, min far og mig* (1988), *Soldaterne* (1989) og *Danskerne* (1990), hvor forfatteren folder et stof ud, der er tæt på egne, personlige erfaringer. Trilogien er et slags grundlagsværk, hvor kilder og steder i identitetsdannelsen så at sige udpeges, og hvorfra den kunstneriske produktivitet og produktion flyder. Romanserien har drengen Ernst, der vokser op i 1930ernes og 40ernes grænseland som gennemgående hovedskikkelse. Det er ikke mindst drengens følelsesfulde og komplicerede forhold til faderen og til faderidoler omkring ham, der gør disse skildringer til uafrystelige dokumenter. Faderen, der er slagter i en mindre by nær Aabenraa, har deltaget i 'æ kri'k', altså 1. verdenskrig, og han er præget af denne erfaring med ar på sjæl og krop. Faderen er, som familien, sindet for det tyske og ser Hitler

som en mulig forløser og befrier. Ernsts tolv år ældre storebror er til gengæld begejstret og stormende tilhænger af nazismen, fordi han begærer glorificering og identifikation med en helt:

Det er også satans, endelig sker der noget dernede, og så kan jeg ikke komme med, men må bar gå rundt herhjemme, hvor der ingen chance er for at komme til tops for en almindelig mand, bare fordi alle dem der sidder på kassen eller har magten nok selv skal sørge for, at det kun er deres egne, der kommer frem, ja for de skal sgu ikke komme her og påstå, at jeg ikke duer til noget, tværtimod jeg er en af de dygtigste slagtere, ja faktisk den dygtigste i hele Sønderjylland.

(Hansen 1988, 106)

Den 6-årige Ernst sluger den noget ældre storebrors glorificeringer af Hitler råt, mens han samtidig har et kompliceret forhold til den vege og usikre fader. Ernst optræder i *Hitler, min far og mig* i tre livsaldre: Som den troskyldige 5-6-årige, der beundrer sin storebror. Som et ungt menneske, der går på det danske og dansksindede gymnasium under besættelsen og her ser sin barnetro i forhold til det tyske og nazificeringen blive spiddet. Endelig som midaldrende, der forsøger at holde afstand til den spaltning i sindet, som ustandseligt truer med at hjem søge ham. Den voksne Ernst kan ikke bare lægge det bag sig. Han kan ikke afsværge sin barnetro, for han er stærkt bundet til faderen og fikseret af gåden om faderens modsætningsfyldte liv. Faderen dør tidligt i forhold til Ernsts modning, så han får aldrig gennemført det opgør, der måske kunne have bragt ham selv videre inden faderen altså borte.

Der er således en trefoldig konflikt, et trekantsdrama mellem sønnen, faderen og de knuste idealer, der udfoldes i de to følgende bind i trilogien. I andet bind, *Soldaterne*, fastholdes barnets univers. Familien rejser midlertidigt bort fra Varnæs for at komme til den store tyske militærforlægning ved Oksbøl, hvor faderen er blevet ansat ved kostforplejningen. Ernst har set frem til livet blandt soldaterne, de tapre, drengen beundrer da også soldaterne og deres uniformer, men bemærker samtidig deres trætte, undertiden udslukte blikke, og han møder uden for lejren et had mod disse soldater, som han ellers føler sig forbundet med. I tredje bind, *Danskerne*

er det tiden omkring den tyske kapitulation, der skildres. Ernst, der går på danskorienteret gymnasium, Aabenraa Statsskole, ser sin barnetro blive opløst eller kastet omkuld. Kammerater vender ham ryggen på grund af hans hjemmetyskerbaggrund. Han er alene, men han vil vide og forstå, og på de daglige cykelture til Aabenraa forsyner han sig med dagbladet Information og andre aviser, der opruller rædslerne med ord og forfærdelige begreber som "Auschwitz", "gaskammer", "Endlösung", "jødeløsninger"! Ernst forstår, sætning for sætning, at hans barndoms helte var forkerte, og han selv er dømt til at være forkert. Men Ernst kommer igennem ved at vælge en dansk identitet, som det sker her med et opbrud fra den forståelsessammenhæng, han ikke tidligere har kunnet gennemskue, og som er et opbrud fra den tyske skole:

"Og så skolerne, at de har lukket dem og tvunget vore børn til at gå i dansk skole, det er alligevel det værste, for tager de først børnene fra os og får dem bildt ind, at alt hvad vi har gjort, er forkert og umenneskeligt, og at vore meninger er værre end gift, sådan at alt, hvad vi siger er løgn, og at de overhovedet ikke kan stole på os, så er vi færdige," sagde rektorens kone.

Hun så hen på Ernst. "Hvad med dig, går du i skole endnu."

"Jeg er dansk," sagde Ernst.

"Hvad siger du." Alle fire råbte i munden på hverandre.

"Er du dansk?"

"Ja."

(Hansen 1990, 152)

Det er trilogiens endemål at skildre betingelserne for identitetsvalg i et grænseland, at skildre hvordan drengen lærer valget, dets pris og dets konsekvenser at kende. I sin kaotiske verden finder Ernst styrke i litteraturens store værker som fx Dostojevskij, hvis konfliktstof han kan spejle sig i. Han lærer, at livet byder på andre dybder end de, som grænselandets konflikter har budt på. Han læser sig ind i skønlitterære fortolkninger af svære situationer, og han lærer kærligheden at kende, både litterært og i mødet med landsbyens Grethe. Ernst er på vej ind i voksenlivet, hvor der er værdier, som er dybere end de falske myter, han lærte at leve på som barn. Men der

er også skygger og skyld, der aldrig forlader ham. Storebroderen idømmes mange års fængselsstraf. Moderen accepterer aldrig, at det er det lille menneske, hendes hjemmetske familie, der skal betale for de stores fejl. Hun præges resten af livet af den skam, som hun synes er uretfærdigt pådømt hendes familie. Faderen dømmes ikke, men er syg, nedbrudt, og dør i 1947. Der er således to faderskikkelser, der dør i romanens handling. Den store, falske nazimyte, og den hjertevarme, nære, men også svage far. Mellem disse er drengen Ernst spændt ud.

Gynther Hansens romantrilogi er ligesom resten af forfatterskabet bundet til en sønderjysk sprogtone, virkelighed og temperament, de konkrete fortællinger er lokale og stedlige fra det sønderjyske grænseland og dets erfaringer, men hans kunst favner grænser og minoriteter overalt i verden. Ydre grænser, politiske grænser, nationale grænser kan have dybe konsekvenser, som gavner nogle og rammer andre hårdt. Kunsten, litteraturen, er imidlertid en grænsesprænger, der kan fastholde samtalen og erindring som en erfaring blandt mennesker, der kan håndteres. Gynther Hansens samlede forfatterskab er præget af en vilje til at forstå, hvordan en opvækst i et grænseland kan afsætte særlige eksistentielle skygger i sindet. Hans eget familiære udgangspunkt i et hjemmetsk miljø og hans egne valg efter at have forkastet sider af barndommens værdier er et voldsomt stof, som behandles på en i dansk litteratur helt særlig kategori, fordi han samtidig er dybt solidarisk med de skildrede personer og deres miljøer. Det er således alle steder tydeligt, at der er en sønderjysk sprogtone og en dyb viden om grænselandets historie i forfatterskabet. Grænselandet er aldrig kun en kulisse i Gynther Hansen fortællinger, men den motor eller dynamo, som befordrer og udfolder den eksistentielle splittelsestematik, som Gynther Hansen ikke er alene om at udfolde i samtidens litterære historie, men som her bliver sammenkoblet med grænselandets historie. Hans forfatterskabs temaer om splittelse og bestræbelse på heling er væsentlig for forståelse ikke bare af et grænselands eksistentielle topografi, men også for det lille samfund som ramme om mennesker med modsætningsfyldte erfaringer.

Referencer:

- Frandsen, Johs. Nørregaard. 1995. "Sindets rummelighed. Studie i Gynther Hansens forfatterskab". I *Lys og blade. Sider af oplysnings litteratur. Til Poul Schmidt*, red. Johs. Nørregaard Frandsen, Jørgen Gleerup, Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne-Marie Mai, 101-114. Odense Universitetsforlag.
- Frandsen, Johs. Nørregaard. 2020. "Litterære stemmer i grænselandet". *Sprog & Samfund. Nyt fra Modersmål-Selskabet 2020/2*, Særnummer, 2020, 8-21.
- Hansen, Gynther. 1982. "Hitler, min far og jeg". *Dansk Udsyn*, 13-25.
- Hansen, Gynther. 1983. *Der må være noget mere*. København: Gyldendal.
- Hansen, Gynther. 1986. *De flygtende*. København: Gyldendal.
- Hansen, Gynther. 1987a. *Grænser*. Aarhus: Hovedland.
- Hansen, Gynther. 1987b. *Lysninger*. København: Gyldendal.
- Hansen, Gynther. 1988. *Hitler, min far og mig*. København: Gyldendal.
- Hansen, Gynther. 1989. *Soldaterne*. København: Gyldendal.
- Hansen, Gynther. 1990. *Danskerne*. København: Gyldendal.
- Hansen, Gynther. 1995. *Admiralens forlængede arm*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Hansen, Gynther. 2002. *Det var så det: Barndomserindringer fra grænselandet*. Aarhus: Hovedland.
- Houe, Poul. 1990. "Over grænsen med Willy-August Linnemann og Gynther Hansen." *Dansk Udsyn*, 70, 119-130.
- Jessen, Anna Elisabeth. 2019. *Om hundrede år. En sønderjysk familiekronike*. København: Forlaget Rosinante.
- Kristensen, Henrik Skov. 2019. "Gerningsmænd eller ofre? Erin dringen i det tyske mindretal i Sønderjylland om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret i komparativ belysning." *Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland*, nr. 115, 2019. København: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Søholm, Ejgil, red. 1983. *Udkanter midt i verden*. Aarhus, Statsbiblioteket.

Noter

- 1 Det nævnte værk af Henrik Skov Kristensen, dr.phil., blev sammen med Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret, der udkom i 2011, forsvaret for den filosofiske doktorgrad i 2019.
- 2 Jeg har behandlet samme problemstilling i artiklen "Litterære stemmer i grænselandet" i Sprog & Samfund. Nyt fra Modersmaal-Selskabet 2020/2.
- 3 Fx M. Mørk Hansens: Slesvigske Tilstande og Stemninger under den tyske Besættelse 1864. (1865)